

PRÁCE HISTORICKÉHO ODBORU SVOJINY

I.

ONDREJ R. HALAGA

**SLOVANSKÉ OSÍDLENIE POTISIA
A
VÝCHODOSLOVENSKÍ
GRÉCKOKATOLÍCI**

Z PRÁC HISTORICKÉHO ODBORU „SVOJINY“

sv. I.

Ondrej R. Halaga

SLOVANSKÉ OSÍDLLENIE POTISIA ^ VÝCHODOSLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI

Résumé ruské a francúzske

Str. 136 — Mapkových príloh 8 — Cena Kčs 100—

sv. II.

František Zagiba

LITERÁRNY A HUDOBNÝ ŽIVOT V ROŽŇAVE V XVIII. A XIX. STOROČÍ

Résumé francúzske

(Z tlače vyjde v novembri 1947)

Z PRÁC LINGVISTICKÉHO ODBORU „SVOJINY“

sv. I.

Jozef Liška

FONETICKÝ A FONOLOGICKÝ ROZBOR VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČÍ

(Pripravované do tlače)

**SECTIO HISTORICA „SVOJINAE“
INSTITUTI CULTURALIS PARTIUM ORIENTALIUM
REIPUBLICAE BOHEMOSLOVACAE**

I.

ANDREAS R. HALAGA

**DE COLONISATIONE SLAVORUM
IN REGIONE TISCIAE**

ET

**DE SLOVACIS ORIENTALIBUS
GRAECI RITUS CATHOLICIS**

CASSOVIAE 1947

PRÁCE
HISTORICKÉHO ODBORU „SVOJINY“
VÝCHODOSLOVENSKÉHO KULTÚRNEHO SPOLKU

I.

ONDREJ R. HALAGA

SLOVANSKÉ OSÍDLENIE POTISIA
A
VÝCHODOSLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI

KOŠICE 1947

Slovenským súkmeňovcom v Amerike

a ich národne-sociálnemu buditeľovi

Antonovi S. Ambrosemu

vernému synovi východoslovenskej zeme a obhájcovi

československého súručenstva

Le vrai patriot n'est pas celui qui cherche à dénaturer les faits et à se tromper soi-même, et le savant oublierait son devoir s'il évitait de dire la vérité, quelque pénible qu'elle doive être.*

O. Densusianu.

ÚVODOM

Isteže na každom kroku sa pociťuje veľká medzera, prázdnota v slovenskej literatúre v otázkach, týkajúcich sa východnej časti nášho národa. Pre túto medzeru hľadá nielen cudzia, ale aj celá čs. spisba v najrozmanitejšom nánose, o jaký sa zaslúžili susedia vsl. etnika a ktorý doteraz nemohol byť korigovaný pre neúčast vel. inteligencie, jako činiteľa v tomto duchovnom zápole najkompetentnejšieho.

Touto monografiou chcem aspoň skromne napomôcť k prevetraníu tradíciou preplešnilého komplexu otázok, týkajúcich sa východoslovenskej oblasti a jej ľudu. Zníste nie je ľahké spracovať tému v takom postavení, v akom sa nemôžno opierať o predchodcu. I keď jednotlivé náhľady nie sú — azda i vo väčšine prípadov — novotou, predsa v syntéznom spracovaní javí sa dielo jako nówum, ba jako revolučný krok na ceste, kde doteraz dominovaly nepodložené síce, ale starobou zúctihodnelé domienky. Zato, že som si toho bol vedomý a dominantou mi nebol konečný úsudok, k akému som dospel ja, ale spravodlivá snaha pomôcť, v smysle citovaného hesla, k víťazstvu p r a v d e, bohato citujem jak pramene, tak príslušnú vedeckú literatúru, aby čitateľ mohol sledovať a kontrolovať môj úsudkový postup, overovať si opodstatnenosť mojich záverov, prípadne utvárať si názor vlastný. Veď nijaký vedecký problém neni uzavretý a ani táto skromná práca nechce byť iba výhybkou na vývinovej ceste sem spadajúceho apriorizmu. mnohé dielčie otázky tohto problému potrebujú ešte osvetlenia.

Myslím, že bohaté poznámky urobia z knižky vítanú pomôcku pre orientáciu v literatúre, vzťahujúcej sa na východné Slovensko. Srdečne by som si priaľ, aby tam nadhodené otázky slúžily, najmä mojim

* Nie ten je opravdivým vlastencom, čo sa usiluje odňať skutočnostiam ich prirodzenú podstatu, klamajúc reba sameho, a vedec by zapomínal na svoju úlohu, keby sa okúňal povedať pravdu, nech už by bola akokoľvek neprijemná.

východoslovenským rodákom, ako impulz k ich dôkladnému spracovaniu.

Nebolo mojou ambíciou zahaľovať nie príjemné historické skutočnosti slovenského národného života obvyklými nacionalistickými frázami, ktoré sú právom doménou básnikov, románopiscov a populárnych rečníkov, no nepatria do práce historickej. Tu musí ustúpiť pravde i tradičná pieta, keď len tak možno vysvetliť podstatu problému. — Práve tak som sa nemohol dať zastrašiť ani obavou, že moje úsilie o spravodlivejšie a historicky vernejšie hodnotenie východoslovenskej minulosti naproti jej doterajšiemu skresľovaniu v záujme akýchkoľvek ideológií a tendencií, bude vysvetľované ako namierenosť proti etniku susednému. Nič takého nemožno hľadať v úprimnom snažení o historicky pravdivé a ideologický prirodzené, preto i pevné základy jak národného splynutia a ideového vyrovnania medzi východom a západom Slovenska, tak najmä rusko (ukrajinsko)-slovenského priateľstva a trvale úprimného súžitia, lebo práve v ukájaní sa tendenčne vydušanými legendami väzí šovinizmus, ktorý mi vždy bol a zostal cudzím.

Embrionálne štádium tejto päťročnej práce, ktorá je vlastne skôr úvodom k chystanému detailnejšiemu dielu o osídlení východného Slovenska, siaha do seminárnych prác u univ. prof. D. Rapanta („Stara vira“ — K dejinám vsl. gréckokatolíkov. 1943), ktorému úprimne ďakujem za vtedajšie vrele povzbudenie v predsavzatí, a ešte prv u univ. prof. E. Perfeckého („Slovenské osídlenie Karpát za valašskej kolonizácie“. 1942.)

Vďakou som zaviazaný p. prof. Karlovej univ. V. Chaloupeckému za láskavé vypožičanie keľového výtlačku svojej knihy „Valaši na Slovensku“, ako aj inej literatúry. Práve tak ďakujem správam univ. knižnice v Bratislave a býv. právnickej knižnice v Košiciach za ochotné vychádzanie v ústrety, ako aj iným inštitúciám a jednotlivcom, čo nejakým spôsobom prispeli k vyjdeniu tejto knihy.*

Košice, august 1947.

Autor.

* S vďačnosťou spomínam tu na pomoc sl. J. Bonislavekej, úradníčky Svojiny, pri maďarských textoch a niektorých technických prácach. Nemožno mi opomenúť ani výslovné poďakovanie pp. sádzачom tlačiarne WIKO za poctivú pozornosť pri sádzaní nadmieru ťažkého poznámkového textu.

O B S A H :

Východoslovenská tradícia	9—12
Osídlenie Potisia	13—26
a) Predslavonské osídlenie	13
b) Preduhorskí Slovania a jich národný ráz	15
c) Bieli Chorváti	24
Kultúrne pomery	27—36
a) Východná i západná orientácia Potisia	27
b) Cyrílometodejská cirkev v „Nižnej“ Morave	29
c) Symbióza gréckeho a latinského obradu v árpádovskom Uhorsku	32
Slanské Slovensko a Červená Rus	37
a) Mohli Stredoslováci ľud Slanska slovakizovať?	38
b) Rozoznávanie prameňov medzi územím slanským a rutínskym	55
c) Kedy nemá meno z koreňa „Ruthenus“ a „Rus“, „Ros“ etnickej preukaznosti	58
Reštaurácia „starej víry“ za valašskej kolonizácie	64—103
a) Jus Valachorum (Ruthenorum) a „valach“ („rusnak“)	64
b) Valachi (Rutheni) slovenskej národnosti	74
c) Rusínska kolonizácia	97
Problém Slovjakov-rusnakov	104—116
Záverečná poznámka	117
Ruské résumé	119—125
Francúzske résumé	127—135

VÝCHODOSLOVENSKÁ TRADÍCIA

V starej východoslovenskej náboženskej literatúre nájdeme často pojem „stara vira“ znamenajúci vieru gréckokatolícku. Tak i v kalvínskom „Katekhisme“, ktorý „na slovensky preložil“ Imrich Šarkaň a vydal v Budíne r. 1895 je náboženstvo „Szlovjakov“ zreteľne vyznačené na str. 5: „To szicze, zse prez zsvota szvateho szpaszenye nyemozseme obsahnucz, vsiczki Kreszczanye jednak maju vericz: alye u nyekterih cslankoch v naucze rozlucsuju se jeden od druhého: to jeszt rimszki katholyici, sztarej viry, aug. a helv. viznanya szuczi evangeliczi, z kterich persi lutheranye druge reformovani lyebo kalvinye se menuju“. — Tedy presne podľa početnosti vymenuje píšateľ východo-slovenské cirkvi: katolíci, sztarej viry (gr.-kat.), luterane, kalvine.

V minulom storočí preráža tradícia o starobylosti slovanského obradu tam, kde by sme to najmenej očakávali: u kalvínov. Tradícia o úctyhodnom veku cyrilometodejskej viery v našej zemi. Ba i o tom, že oni — kalvíni a luteráni pochodia z tejto cyrilometodejskej viery, prečo ju volajú „stara vira“ a jej terajších príslušníkov starovercami.

O tej tradícii písal v minulom storočí i Hostinský: Že národné povedomie zemplínskych Sotákov hovorí, „že pochádzajú oni od starých Slovenov, ktorých pokrstil sv. Cyril a Metod, a že sú potomkovia tých pradedov, nad ktorými dakedy panoval Salan — podľa podania ľudu — moravský“.¹

Ba poďme o stoletie hlbšie, kedy Prešovčan Szirmay vydal svoju knihu o Zemplíne.² Tam sa hovorí o Zemplínčanoch, že podľa záznamov boli Sloveni pokrstení sv. Cyrilom a Methodom na prosby Rastislava, kniežata Veľ. Moravy. Že je starodávna tradícia, v zemplínskom ľude všeobecná, že oni sú potomkami týchto Slovenov, čo ostatky vo-

¹ Letopis Matice slov. V. str. 77-80.

² Notitia historica comitatus Zempleniensis 1797 (Budae 1804) str. 50/1.

jenských sborov vojvodu moravského Salana.³ Už pred Szirmayom Korabinsky, narodený a vyrastlý tiež v slovenskom prostredí Prešova, napísal, že zemplínsky valal H r u b é mali obývať súkmeňovci Svatoplukovi, ktorí sa volajú Svatoci.⁴

Že tradícia o princípáte gr. kat. viery je nielen majetkom Zemplína a Užhorodska, poukážeme na našu najzápadnejšiu oblasť: horný Hron. Horehronie ako i Rejdovsko, Markušovsko, Muráňsko a Lomsko (Gemer), ako ukazuje jazyk⁵ a história,⁶ bolo kolonizované z východu Slovenska a preto i ono vyznávalo najprv cyrilometodejskú vieru ako ostatný Východ. Ono až do nedávneho novoveku. Obyvateľstvo Horehronia súvisiac kmeňove s nami, pociťovalo sa byť čímsi zvláštnym od Zvolenčanov. Od Liptova, Spiša a vlastného Gemera je oddelené horstvom — nuž vyvinul si tamojší ľud svojské pevedomie, menujúc sa Hroncami. Zachovala sa nám história týchto Hroncov z prvej polovice minulého veku. A tam sa môžeme dočítať o pohanskej dobe Hroncov a starobylých zvykoch z nej zachovaných. Potom o ich obrátení na kresťanstvo cyrilometodejské. Súsední Zvolenčania boli katolíci, ale Hronci si zachovali „starú vieru“, hoc ich kňazi neboli tak vzdelaní ako katolícki a museli zďaleka dochádzať. Hronci boli „starovercami“ i vtedy, keď súsedné Muráňsko už bolo evanjelické. Len z donútenia sa stali Hronci evanjelikmi, ale evanj. cirkev neposlúchali, farárov vyhánali, zachovávali starý kalendár, radšej pochovávali sami, bez kňaza svojich mŕtvych, len aby nepochovával luteránsky farár. Za to boli opätovne všelijak trestaní luteránskou vrchnosťou. 9. okt. 1636 senior dokonca prisúdil „tým schizmatickým šelmám“ sepultura asinina (somárčí pohreb), pre sotrvávanie v „staroverských“ bludoch. Nie čudo že Hronci v tom zármutku sa rozpomínali na doby im vžitej starootcovskej viery a že evangelizácia pre nich bola medznískom. Čo bolo pred ním, to si vraj pripomínali: „Stalo se za *stareg vjri*, keď ješče *stara vjra bula*.“⁷

³ „Hos adhuc 867 ad preces Rastislai Moraviae Principis per SS. Cyrillum et Methodum Christianitatis Sacris initatos fuisse scribit Papebrochius. — Horumque posteros hodieum se esse glorantur vallis Tavarnensis (Vranovsko) incolae... quos ducis Salani Marahanicarum copiarum reliquias esse antiqua et communis popularium traditio est.“

⁴ Geogr. — Histor. und Producten Lexikon von Ungarn. Pressburg 1786. Str. 244.

⁵ Srv. Tóbiš v Sborníku MS 1937, str. 128 a Šmilauer v Bratislave IV. 464.

⁶ Srv. p. 156 a str. 81/2.

⁷ Zbírky k Cyrkevnj bystorie hroncov, aneb: Sebranj tech případnostj, které se na Hrone ohledem na Cyrkev a náboženstvj dálj. Rkp. v knižnici gemer. ev. a. v. seniorátu v Revúcej č. 116.25. Píše o ňom Oberuč: Príspevok k dejinám ev. cirkvi na Hrone. Viera a veda III. str. 66/70, 117/121, 203/207; IV. str. 15/19, 117/119.

Tak na východe ako i na západe našej zeme, žije pojem „stara vira“; „staroverec“,^{7a} čo značí toľko, čo gréckokatolík. Aj dnes i v čisto r.-katolíckom kraji počuť v prísloví na toho, kto sa prísne (tvardo) postí, že je ako staroverec, kto sa veľa modlí — tiež staroverec, je konzervatívny — tiež staroverec, poverčivý a neprístupný moderným názorom — tiež staroverec. Ba mnohokrát už dnes ľud ani nevie, že staroverec je gr.-kat. Hoc užíva tých prísloví, gréckokatolíka už nazýva len „rusnak“. Všetci, čo hovoria o „starovercoch“ rečujú a píšú východoslovensky. Pojem „stara vira“ našli sme vo východoslovenských knihách, resp. československých,^{7b} ale z vých. slov. oblasti. Tradícia moravská a cyrilometodejská je čerpaná od východoslovenských ľudí. Tedy mali by sme predpokladať, že ten východoslovenský ľud pôvodne vyznával tú vieru, ktorú po storočia, takmer až podnes, menuje „stara vira“ a že aspoň dovtedy, dokedy je živý pôvodný význam slova „staroverec“ — tedy do konca minulého storočia, museli byť medzi gréckokatolíkmi aj príslušníci východoslov. reči, bo len oni mohli byť brzdičom výmeny pojmu „staroverec“ za kratšie, tedy praktickejšie „rusnak“. Keby totiž už pred stáročiami bolo celé Východné Slovensko opustilo „staru viru“, nebol by sa nám ten pojem mohol zachovať až podnes. Nutne by bol ustúpil praktickejšiemu slovu „rusnak“, keby ono bolo bývalo výrazom pre dva pojmy: i náboženstvo i národnosť.

Ako Česi majú (síce len učení) tradíciu o príchode do svojej zeme pod vedením praotca Čecha, tak i Maďari vedia o svojom príchode pod vedením Árpádovým a Rusíni si vytvorili imigračnú tradíciu koriatovičovskú. Len u východoslovenského ľudu nič podobného niet. Východoslovenské územie a východoslovenské etnikum je v reči nielen vsl. ľudu, ale aj v ľudovej reči miestneho obyvateľstva maďarskej, rusínskej, poľskej a nemeckej reči pojmom totožným. „Po ungvarsky“^{7c}

^{7a} V dosahu slovenských gréckokatolíkov niet od unie pravoslávnych a pojem „stara vira“ prirodzene ani nemôže mať vzťah k pravoslaviu, ako protikladu uniátov. Naopak v novo sa žijiacom pravoslaví po r. 1918 videl val. človek novú vieru „bajtkov“ (posmečné od slova barko — pravosl. pop). Že ináč tomu neni ani u Rusínov srv. Petrov, *Materialy dľia istorii ugarskoj Rusi II.* (St. Peterburg 1906) str. 82: Narod že, kak v polovine XVIII. v., tak i v nastojaščije vremia (po boľšej časti) prodolžal i prodolžajet žit v uběždeniji, čto on ispovědujet tu že „staruju“ věru, „ó hit“, tu že „russkuju věru“, „orosz hit“, ktoruju ispovědyvali jeho predki.

^{7b} Pod termínom „československý“ zpravidla netreba v tejto práci rozumieť obsah politický, ale etnický, ako hovoríme napr. „východoslovenský“ na všetko, čo sa týka etnickej oblasti Rusov, Bielorusov, Rusínov a Ukrajincov.

^{7c} Zpráva od Michala Duriľina, gr.-kat. farára v. v., známeho horlivým sbieraním a propagovaním val. ľudových piesní, porekadiel a zvykov, prečo už ako užhorodský klerik r. 1899 dostal prímene „tót Miška“.

a „po špišacky“ znamená práve tak rečovo-etnický pojem „východoslovensky“ ako „po šarisky“ alebo „po zemplinsky“. Jak inteligent povie „to je dobrý (írečitý) Východniar, tak dodnes v reči ľudu sa to povie: „to veľiký (tvardý) Ungvarčan“, „Zemplinčan“, „Špišak“, atď. To znamená, že miestni Rusíni, Maďari, Nemci a Poliaci považujú východoslovenské etnikum za osídlenie od svojho staršie, alebo ľudovo povedané, že „Slovjaci tu od nepameci sveta“.

Dávnovekosť hranice južnej je zrejmá aj z vsl. ľudovej tradície: V rozhovoroch starých ľudí, často nevediacich čítať a písať, počúval som v rodnom Šariši od detstva nespočetne krát spomínať „až po Geňčanské Mosty“ (na východnejšom Zemplíne analogiou je zvrät „po Bilu Vodu“ [=Tisu]).^{7d} Až pozdnejšie som chápal, že je to vlastne etnické povedomie, že „po Geňčaňske Mosty“ sme „na Slovjakoch“ a za tou hranicou, že je to už „na Maďaroch“.^{7e}

Na podobné určenie etnickej hranice na severovýchode vsl. živlu, ktoré by poukazovalo na jej starobylosť, ako sa rozoznáva v povedomí ľudu dnes, som v tradícii dokladu nenašiel, hoc som ho úmyselne hľadal v ľudových piesňach, porekadlách, zvykoch ap. Výraz „na Rusnaky“ je len tvarove analogický s výrazom „na Maďare“, keďže nemá smysel etnický: Na „Rusnaky“ chodilo sa od nás (dolinný Šariš) na drevo, na lesné plodiny a bačovské produkty. Na Rusnaky nechcel od nás ísť pôsobiť nijaký učiteľ a poštár či četník, keďže tam boli len „hury“ bez železníc, ciest, ľudia zaostalejší ap. Z „Rusnakov“ k nám vozili „ruske furky“ (voz dreva pod 2 m³). Zdravili síce nie katolíckym: „Pochválen...“, ale „po rusky“: „Slava Isusu Christu“, no hovorili „po našemu“ a jako som pozdnejšie často zisťoval „po rusky“ ani nevedeli. — Tedy výraz „na Rusnakoch“ predstavuje pojem územia, charakterizovaného určitými znakmi nábožensko-sociálnymi, nie etnickými.

Nuž skúmajme, nakoľko história Východného Slovenska sa kryje s tou tradíciou, resp. nakoľko jej odporuje.

^{7d} Vidz 7c.

^{7e} Srv. analogický tvar Čechy, v Cechách, do Cech: Val. „Cechy, na Cechoch, na Cechy“.

OSÍDLLENIE POTISIA

A) Predslovanské osídlenie

Horné Potisie, chránené prírodnou hradbou Karpát a tatransko-germerskou bariérou z troch strán, bolo územím, kde zväčša len doznievaly prečasté kruté a nivočiace boje národov, stretajúcich sa na prahu Potisia u Dunaja. Prírodný ráz kraja pôsobil, že mnoho z historických skutočností, ktoré postihly dunajské brehy, sa ani nedotklo potiského územia hore. Iné zas dotkli sa ho oneskorene a preto i nie tak intenzívne. Len ak príboj prichádzal od severu, cez karpatské hradby, zapôsobil ničivo a smietol s povrchu všetko, čo mu stálo v ceste. Z tých dôvodov patrí východoslovenská oblasť — Horné Potisie k väčšine slovanských zemí, s ktorými sa kultúrny starovek dostával len výnimocne do styku, prečo aj máme o ňom tak málo historických zprav.

Spomenuté okolnosti umožnily v I. stol. pr. Kr. vytvoriť z Potisia⁸ mocnú ríšu dácku, ktorej panovník Burvista nielen susedil s ríšou Bojov (z toho Bojohemum-Čechy), ale ju i zničil.⁹ Pre Rimanov znamenal také nebezpečie, že Gaius Julius Caesar bol nútený robiť vojenské prípravy proti Dácii¹⁰. S Dáciou si nevedel Rím rady ani o poldruha storočia za Decebala. Meno Dácie vrylo sa preto veľmi do mysli Rimanov a dlho dávali Potisiu meno Dácia, i keď už v Potisi Dákov nebolo, ba keď už tam boli Slovania. Slovania totiž susedili s Dákmi v podhorí Karpát a miešali sa s nimi, takže dácka reč javí niekoľko styčných

⁸ „Pathissus“ — Potisie spomína sa už u Ptolemaia, Strabona, Plinia a Ammiana Marcelliana. L. Niederle (Slov. starožitnosti I, II, 1-2, Praha 1906, str. 158) to má, a asi právom, za doklad existencie potiských Slovanov už v tejto dobe.

⁹ Strabo Geographica VII., 5, 2. a ib. VII., 1, 5. Parison = Pathison (alebo Marison — Maróš). Srv. V. Novotný, České dějiny. I. L, Praha 1912, str. 46 a d.

¹⁰ Strabo c. d. VII., 3, 11. Niekde pod Košicami znal Caesar sídla Anartov, asi gallského pôvodu (B. G. VI. 25.).

bodov so slovanštinou¹¹. Až cisárovi Traianovi podarilo sa premôcť a zčasti vykynôžiť bojovných Dákov a kolonizovať v zemi ľudí posháňaných z celej rímskej ríše¹². Rímske panstvo trvalo v Dácii vyše poldruha storočia¹³. Pre vyčerpávajúce boje s barbarmi vzdal sa cisár Aurelian Dácie úplne a presídlil romanizované obyvateľstvo na druhý breh Dunaja (r. 275)¹⁴. Dácia sa tak dostáva úplne do rúk barbarov—Gotov, ktorí pred prvou polovicou III. stor. po Kr. už viedli boje s ďalšími dobyvateľmi Potisia — Gepidmi — niekde v našej oblasti pod Karpatami¹⁵. Ale spolu s nimi predierajú sa sem aj Slovania už od doby dáckej^{16a}. Tá smes národov zväčšuje sa poč. V. stol. ešte viac príchodom Hunnov¹⁶. Tak vedľa mena Dácia utkvieva na Potisi aj meno Gepidia, a najmä meno Gotov,¹⁷ i v dobe slovanskej.

Ešte pred zánikom pánstva Gepidov¹⁸ objavujú sa v druhej pol. VI.

11 Napr. koncovka topogr. mien -ava (-dava=ves). Pre našu otázku je dôležité, že v rímskych pamiatkach spomínané osady z kmeňa „rus“, „ros“ sú z dačtiny (thráctiny): Rosia (Alburnus Maior-Vöröspatak), Rusidava, Rassia osada v Albanii (Makulev: Istorickája raziskanija o slavianoch v Albanii v srédniže vjeka. Varšava 1871, str. 152). Z toho pravdepodobne zostal niejeden Rossberg, Reussdorf ap. (maď. Orosz-) i do novej doby.

12 Eutropius VIII, 6: Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas.

13 Hranicou provincie Dacie spomínajú sa na severe Karpaty, ba i horný Dněster (Tyras). Ovšem toto je len teoretická hranica. Hranica zbožných priání rímskych. Fortifikačný systém šiel medzi V. Varadínom a vých. priesmykom Borgo (Somlyó, Mojgrad) — Mommsen: Corp. Inscr. Lat. III. (Berlin 1873), tab. II.: Dacia. V priesmyku Bereckom bolo vysunuté pozorovacie stanovisko. Pravda, existencia dáckej provincie mala význam aj pre časti horného Potisia a Zakarpattia, ktoré neboli v priamej rímskej držbe. Obchodné a iné styky ovplyvňovali kultúru tunajších národov germánskych a sarmatských i Slovanov. Srv. p. 70.

14 Sextus Rufus, Breviar. 8: Dacia Gallieno imperatore amissa est et per Aurelium translata exinde Romanis duae Daciae in regionibus Moesiae et Dardaniae factae sunt. Eutropius IX, 15: abductosque Romanos et urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit apallavitque eam Daciam. Súhlasne hovorí i Suidas: ek te ton poleon kai ton agron. Zprávy pre nás veľmi dôležité vzhľadom na otázku autochtonnosti Rumunov v Sedmohradsku. Zo správ jasne vysvitá, že románski Rumuni doniesli svoj románsky ráz s juhu. Od spomenutej udalosti nemohli si románskosť zachovať v Sedmohradsku. Vidz E. Fischer, Herkunft der Rumänen, Bamberg 1907.

15 Jordanis, Get. 99.

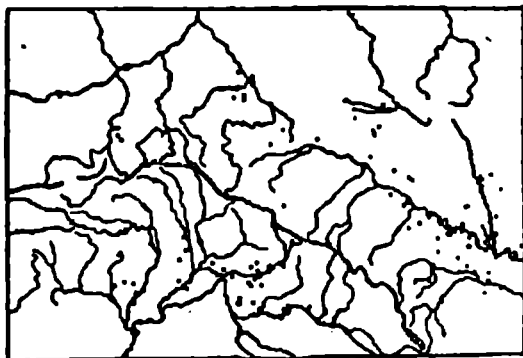
15a. L. Niederle výstižne líči sídlenie Neslovanov „jako superponici výbojného a víťazného kmene nad vrstvou slovanskou“. c. d. 291.

16 Jordanis c. d. 226: ab Dacia et Pannonia provinciis, in quibus tunc Hunni cum diversis subditis nationibus insidebant. Srv. Niederle, c. d. str. 112.

17 Prokopios a slovanské kroniky dalmatské stotožňujú s Gotmi i Slovanov. Pre nás je najmä zaujímavé, že v listine splitskej synody (IX. stol. — Rački Docum. 206) stotožňujú sa s Gotmi Chorvati slovanského obradu.

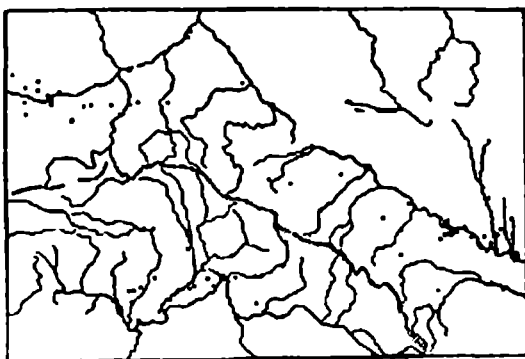
18 V dolnej Dácii sa spomínajú za Claudia a Proba (Vita Claudii 6, 2; Vita Probi 18).

stol. noví kočovníci od Čierneho mora, Avari¹⁹. Ale toto je už doba, keď popri Avaroch aj Slovania prepadujú územie východorímskej ríše. Slovania prenikajú na Balkán, do Grécka ba i do Malej Ázie²⁰. Byzanc sa r. 602 aj teoreticky vzdáva Dunaja ako rímskej hranice, ktorú prakticky neovládala už prv. V VI. stol. sú už Slovania na Balkáne denným zjavom. O storočie zahrnuje už Theofanes do pojmu Sklavinia aj Balkán, takže sťahovanie Juhoslovanov musíme považovať koncom VII. stol. za skončené²¹. Tým viac, že súčasný autor hovorí o Dácii ako o území osídlenom kedysi Slovanmi tráckymi, makedonskými, achajskými a dalmatskými — tedy Juhoslovanmi²².

Č. 1. Nálezy z doby provinc.-rímskej
a sťahovania národov

(Podľa tab. VII. a VIII. c. d. Pasternákovho)

Č. 2. Nálezy z doby hradištnej
(slovanskej)

Tak prichádzame v Potisí ku Slovanom, ktorí už zostali s touto oblasťou osudove spiatí.

B) Preduhorski Sovania a jich národný ráz

Ako vieme, Slovania netvorili pôvodne väčších politických útvarov, ale žili pod kmeňovskými kniežatmi. Už v geografii Mojžiša arménskeho spomína sa v Dácii 25 slovanských kmeňov. Samozrejme, kmeňe sídliace v geograficky ucelenej oblasti boli zpravidla jednej reči a národnosti. Len čo sa vyskytla silná osobnosť, stmelovala drobné

V VI. st. ich spomína Jordanis v Banáte (Get. V, 33; XII, 73, XXII, 113). Zanikli po porážke od Langobardov a Avarov r. 567. Zbytky sa spomínajú ešte pri obliehaní Carihradu Avarmi r. 626.

¹⁹ R. 569 po dohode s Byzantiou obsadia Gepidiu a dostávajú od Byzantskej ríše poplatok.

²⁰ Prokop. III 14, 29, 35 (BG). Theofyl. Sim. VI. 3.

²¹ Srv. L. Niederle c. d. str. 240: Koncom VII. stol. bylo osazení Balkánu od Slovanů na jisto již dokonáno. Pohyby trvaly sice ještě dále po celý další historický vývoj, ale byly už jen místní, uvnitř hranic polostrova a více jen výrazem politických nebo loupeživých snah.

²² Velikaja strana Dakia; v ktoroj živut Sklavy — 25 narodov. Města ich vojnoj zaniati

kmene vo väčšie jednotky. V IX. stor. vieme o niekoľkých takýchto politických jednotkách, ktoré sa lokalizujú do Potisia. Sú to Abodriti a Praedenecenti Annalov regni Francorum, Osterabtrezi a Merehani geografa bavorského i Abatrána (Ostotrána, Ostobrána) Mas' údiho.

Abodritov spomína história v severnom Nemecku medzi Roztokom a Lübeckom i medzi Slovanmi na východ od Bavorska. Toto meno kladie sa do súvisu so sliezskou riekou Odrou a preto ho niektorí čítajú Obodriti,²³ (iní Bodrici). Výklad zaiste aspoň v prípade východných Obodritov (Osterabtrezi) až veľmi lákavý, keď máme na mysli filologické údaje²⁴.

Východných Abodritov (Osterabtrezov) kládol na Bodrog už Šafárik²⁵, Rački²⁶, Píčov²⁷, Králíček²⁸, Niederle²⁹ a i. odvodzujúc meno od slova Bodrog. Anonymov zápis „Budrug“ je zrejme už formou zmaďarčenou. Je možné, že Obodriti usudli v Gotii — Gepidii (Polisí) prispôbobi si nejak podobne znejúce meno tunajšej rieky menu, aké poznali v pôvodných sídlach na Odre a podľa toho nazval ich annalista Abodritmi. „G“ v mene Bodrog ukazuje, že sa to meno zachovalo u nás prostredníctvom cudzím. Či len tak sa nezachovalo i náslovné „b“, nevieme. Meno mohlo vzniknúť aj ako charakteristikon od slova bodrý, resp. odrý (srov. zvrat „odry kuň“). Niederle vysvetľuje formu Abodrit omylom annalistu, ktorý si meno Bodroga splietol s menom Abodritov polabských. To všetko sú však hypotézy.

Myslím, že Šafárik zbytočne hľadá Praedenecentov až u Braničeva (Požarevac) a po ňom ho iní nasledujú³⁰. Správne poukazuje Niederle na zprávu Ann. r. Franc. k roku 824: Abodriti, qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem in-

Goty, pribývajú iz ostrova Skanií, nazývajúcej Germaniskim Gemiusom. No Sklavy perejdia rěku Dunaj, zaniati sebě druguju oblast v Thrakii i Makedonii i prošli v Achaiu i Dalmaciu... Geografia Mojžiša arménskeho v preklade K. Patkanova v ZMNP. 1883, č. 226, 25. Srv. Archiv. f. sl. Phil. XXV. 313.

²³ A. Brückner, Bibl. Warsz. 1900 Luty 207.

²⁴ Srv. ďalej pozn. 54. Pozoruhodná analogia: Niederle c. d. 140 (príchod západoslovan. ľudu od Odry do str. Uhier). Srv. aj nižšie (27) c. d. Píčovo str. 255.

²⁵ Slovanské starožitnosti II. 227.

²⁶ Rad LVI. 111 a d.

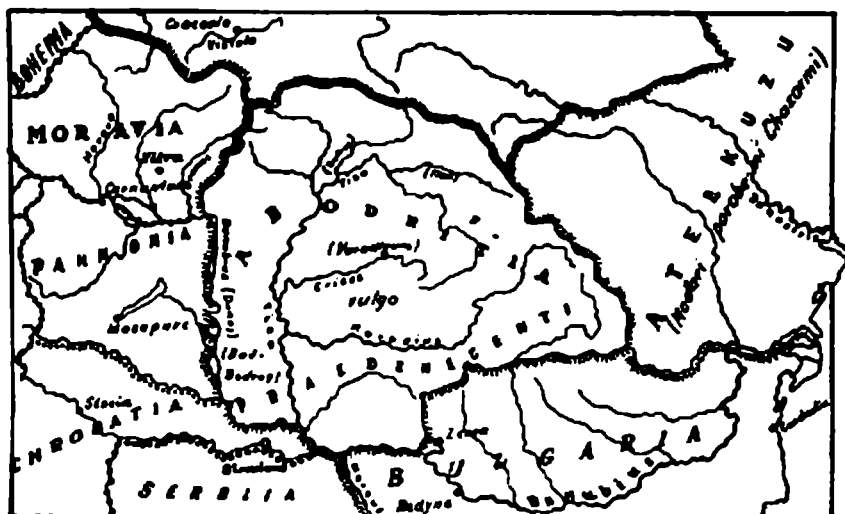
²⁷ Věstník král. spol. 1888, 245.

²⁸ Der sogen. bayrische Geograf und Mähren. v Za. des Vereines f. Gesch. Mährens u. Schl. II. 1899.

²⁹ c. d. 420.

³⁰ Vids p. 25. Srv. Niederle c. d. 419. a ď.

colunt, ktorá jasne hovorí, že Abodriti sa v ľudovej reči nazývajú Praedenecentami, sú tedy s nimi totožní a sídlia v pridunajskej Dácii. Meno Praedenecenti je rozhodne skomolené na nepoznanie. Ale keď ho už máme voľne vykladať, prečo nie takým (pri tom veľmi prirodzeným) pojmom, aký história pre opísanú oblasť už pozná — Bracta?³¹ Tak by sme sa dostali k identite Merchanov, spomínaných gcografom bavorským, a Abodritov-Praedenecentov.

Č. 3. Potiskí Slovania (Abodriti) podľa Ann. regni Franc.
(Podľa F. W. Putzger's Hist. Schul-Atlas — Wien 1886 str. 15)

V prvej štvrtine IX. stol. sú títo Slovania slobodní, od susednej bulhar. ríše neodvislí. Vidno to z toho, že letopisec ich spomína ako „contermini Bulgaris“³². Ba sú v dobrých stykoch aj s ríšou nemeckou (ako aj Česi). Len tak mohli posielat svojich legátov na ríšske snemy³³. Zasa hovanie východo-frankej ríše v tejto oblasti je už staršieho dáta. V rokoch 791-9 viedol Karol Veľký výpravu proti Avarom, za ktorej

³¹ Simon de Keza (ed. Florianus I/II. str. 70/71): Surrexit tandem Zuataplug filius Morot princeps quidem in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat. Srv. Sebestyén Gy. A magyar honfoglalás mondái. Bp. 1905, str. 90/1:... Attila hun király, a Hunkrónika szerint a braktai király leányát Mikoltot vette feleségül. E királyról és királyleányról krónikásunk a hagyományból vett tudomást.

³² Annales regni Francorum ad a. 824.

³³ Ib. ad a. 818: Erant ibi (Heristalli) et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducus Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant simul et Liudewiti ducus Pannoniae inferioris. — ad a. 822: in quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Praedenecentorum et in Pannonia residentium Abarum legationes audivit (Hludowicus).

boli zničení aj Avari medzi Dunajom a Tisou³⁴. Akiste príklon Abodritov a Praedenecentov k západnej ríši bol príčinou sporov medzi cisárom Ľudvikom a Bulharmi, ako sa domnieva aj Niederle³⁵.

Azda v Anonymovej zmienke o vyprávaní užských Slovenov o tom, ako sa ich po smrti Attilovej zmocnili Bulhari s pomocou Grékov a usadili ich k horstvu (*confinium*), susediacemu (zač. 13. stol.)^{36a} s Ruteniou^{36b} môže byť echo nejakej trestnej expedície (pravdepodobne za spojenectvo „Abodritov“ s Franckou ríšou), výsledkom ktorej mohlo byť donútenie k presídleniu do najsevernejších oblastí Potisia, kde nemohli byť Bulharskej ríši nebezpeční ako na európskej križovatke u Dunaja.^{36c} Na toto posunutie bulh. panstva medzi Dunaj a Tisu poukazuje geograf bavorský, ktorý zachycuje asi stav blízky dobe najvýchodnejšieho rozpätia franckej moci. V popise sa hovorí o územiach na sever od Dunaja, ktoré susedia s hranicami ríše;³⁶ Česi s XV hradíšťami, Moravia, majúci XI. hradíšť, Bulhari, ktorí majú ohromné územie a sú

³⁴ Regin. Chron. ad a. 889

³⁵ Ann. r. Franc. ad a. 827, 828 a 829.

^{36a} Pozn. 37 a 373.

^{36b} Cap. 12 (Endl. RHMA 15).

^{36c} Väčšia jazyková príbuznosť Sotákov so strednou slovenčinou, než akú vykazujú ostatné západnejšie vsl. nárečia, by takto bola vysvetliteľná jich býv. susedstvom s terajším tzv. stredoslovenským žvlom niekde u Dunaja a Tisy. (Srv. J. Liška c. d. 22—3).

³⁶ Šafárik c. d. 712, Bielowski Mon. Pol. hist. I., 11, 10.:

Marharii habent civitates XI., Ulgarii regio immensa et populus multus, habent civitates V, eo quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus civitates habere. Est populus quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX. Iste sunt regiones, quae terminant in finibus nostris.

Šafárik myslel pod Merehanmi na Moravanov balkánskych, c. d. 616, 824, 981. Správne to zamieta V. Novotný: ale to není dobře možno, poněvadž, jak Králíček dobře ukazuje mimo Bulhary Slované jižní v seznamu jmenování nejsou. (c. d. str. 500, p. 1) a správne usudzuje „na Moravany a Slováky“. Podobne aj Červinka: Moravany nazývali se Slované usedlí po obou březích řeky Moravy až na Dunaj. Geograf bavorský nazývá je Marharii a klade je mezi Behaimare a Ulgarii, ale za Bulhary zná ještě druhé Merehanos. Tyto Merehany stotožňují historikové s Marharii v jeden národ“ (Slované na Moravě a říše Velkomoravská, str. 29). Anonymus spomína oblasť zvanú „Bracta“, ako pánsťvo Morota a po ňom Menumorota (Morout=id est e Moravia originem accepit=Moravsky, z Moravy — podľa Szentpéteryho v p. 38. c. d. str. 49).

Ako bol i v dobe maďarskej kolonizácie Potisia vžitý u tunajších Slovenov názov „Moravan“ dosvedčuje to, že novoprišlé maďarské obyvateľstvo pomenovalo zachované ešte slovenské obce týmto prívlastkom ako nám ho ztradovaly historické záznamy: 1245: Morout (Fejér IV. 3; 280), 1291: Marouch (Csánki II. 773), 1308: Morouch (HO III. 57), 1339: Maroth—Marowth (Csánki III. 440), 1354 v Bihari (srov. žarišský Becherov!): Marouthlaka (Csánki I. 616),

početným národom no nemajú vo zvyku stavať hrady. Za nimi sú zase Moravania a majú XXX. hradíšť.

Že samostatnosť a nezávislosť na rozmáhajúcej sa ríši bulharskej nebola len krátkou epizódou, vidno i z toho, že sa ešte aj o niekoľko storočí objavuje v tradícii³⁷. Podľa Anonyma tvorilo terajšie východoslovenské územie s Užhorodom a Mukačevom zvláštne kniežatsvo³⁸. uznávajúce svrchovanosť Salanovu, ktorý panuje nad územím medzi Dunajom a Tisou.³⁹ Od Tisy na východ medzi riekami Samoš a Maroš rozprestiera sa kniežatstvo Moravské⁴⁰ (Bracta) a za ním panstvo Geloua,^{41a} kniežata valašských Slověnov (Blasii et Sclavi).^{41b} Na juh od potiskej Moravy a východ od Tisy vládne Glad^{41c} a po ňom Achtum. V 30 rokoch IX. stor. susedí už Bulharská ríša s Pannoniou⁴¹. R. 853 vieme o obnovení bulharsko-franckých bojov⁴². O 10 rokov sú však už obidvaja súpermi spojencami v boji proti Rastislavovi (a Arnulfovi)⁴³. Nadviazanie spojenectva s východo-franckou ríšou v čase keď bulharské panstvo siahalo od Čierneho mora po Adriatické a na západe k V. Morave, iste znamenalo uvoľnenie bulharských síl k podrobeniu aj horného Potisia. Celkom určite ovládali Bulhari už pred r. 892. celé Horné

1332—1418: Moroch (Csánki I. 740. a 730.), 1431: Marocza (Csánki II. 505.) a dodnes zachované lúky, nivy a vodstvá v Sabolčskej, Aradskej, Bekešskej a i. župách (Maróc, Maró, Marót, Maroda — E. Moór v p. 46 c. d.). Na terajšom východoslovenskom území je to osada Moraviany pri Revúcej a obec Moraviany pri Michalovciach.

³⁷ Srv. Sebestyén Gy. c. d. str. 15. Uhorskí kronikári nepomiešali len ľudovú tradíciu doby Attilovej s tradíciami zabrania zeme, ale aj s tradíciami udalostí z pozdejších dôb (ib. 25).

³⁸ Anonymi Gesta Hungarorum (ed. Szentpétery I. Bp. 1937.) c. 12, 13. Srov. Píč: Der nationale Kampf gegen das ung. Staatsrecht. Leipzig 1882, str. 10/11: „nördlich vom Sajo oder von Tokaj und zwar zwischen der Theis, den Karpathen und dem Hegyaljagebirge finden wir einen von Salan abhängigen Fürsten oder Statthalter, den Anonymus Laborcy nennt...“

³⁹ Anonymus: „Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium, preoccupavisset sibi Keanus, magnus dux Bulgariae, avus Salani ducis usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum...“ (c. d. 48.)

⁴⁰ „Terram vero, que est inter Thisciam (Tisou) et silvam Igfon (pohorie Réz—Bihar) que iacet ad Erdeuelu (Erdély—Sedmohrady), a fluvio Morus (Maroš) usque ad fluvium Zomus (Samoš) preoccupavisset sibi dux Morout“.

^{41a} C. 26 a 27 (Endlicher c. d. 25/26) a c. 24 (ib. 24).

^{41b} Vidz p. 269.

^{41c} Cap. 44 (ib. 39/40). Srv. str. 33.

⁴¹ Podľa Conversio Bagoariorum 10 (Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, II. 98) uteká Pribina so synom Kocelom k Bulharom cez Sávu. R. 829 majú už Bulhari aj Sriem. (Gelzer, Byz. Zs. II. 53). Alfréd (871—901) zná „Pulgara-land“ na východ od Korután (Bielowski, Mon. Hist. Pol. I. 10, 13).

⁴² Prudentii Trecensis ann. ad a. 853 (ed. Pertz I. 448).

⁴³ Srv. V. Novotný, c. d. 308/9.

že nemá ani najskromnejšieho filologického podkladu⁴⁸. Nielen že tunajšia topografická nomenklatúra a najmä reč tunajšieho obyvateľstva nevykazuje ani prvky ani charakter reči bulharskej, ale dokonca javí charakter vzorne čistý, nenaštrbene západoslovanský, čistejší a správnejší než susedné nárečia stredoslovenské, ktoré vykazujú rad prvkov, shodných s bulharštinou:

val.	česky	stredoslov.	bulharsky
slup	sloup	stlp	stǎlb
krev	krv	krv	krǝv
dľuh, dluzstvo	dlouh	dľh	dǝlg
deska	deska	daska	dǝska, vysl. daska
dyšč	dial. dyšč, spis. děše	dažd	dažd
lokec	loket	lakeť	lakǝť ⁴⁹
čekom	čekám	čakám	čakam
roztok	roztok	ráztok	raz, napr. razvod
bednar	bednář	debnár	debnar
zavíram	zavíráš	zatváram	zatvariam
take dobre	dobré	takô dobrô	takvo dobro
trojka, trebič	jetel	d'atčina	dětelina
les (lesník)	les	hora (horár)	gora
celo, celko, celičko	těličko	tjelce	tjelce
čolečko	čelíčko	čielce	čelce
vidz, ženol	viz, ženol	viď, ženal	vižd žena
daj, chlapče!	dej, chlapče!	daj, chlapec!	daj, chlapak! = ako nom.
šidlo	šidlo	šilo	šilo
jadlovec	jedlovec	jalovec	jelovak
apod.			

(St. Sl. 273). Ale poukazuje súčasne na československý ráz tunajších topík (ib. p. 1071). Knieza priznáva: Was die Bulgaren betrifft, so sind sie nur auf Grund einer geschichtlichen Wahrscheinlichkeit in Rechnung zu nehmen, da in Ortsnamen keine bestimmten Spuren von ihnen nachzuweisen sind c. d. 295.

⁴⁸ Knieza ib. 326: Hierfür können jedoch keinerlei sprachwissenschaftliche Beweise angeführt werden, da unter den Namen kein einziger vom zweifellos bulgarischen Charakter zu finden ist. Im Gegenteil besitzen wir zwei Namen, die gegen den bulgarischen Charakter zu sprechen scheinen (o slov. Bulharoch). Ib. 345: Es liegt kein Ortsname vor, der ohne Zweifel aus dem Turko-Bulgarischen stammen würde und noch weniger ist ein Gebiet zu finden, wo bulgarisch-türkische geografische Namen in größerer Anzahl nachzuweisen wären (o Bulharoch turkotarských). Ján Stanislav (Náš národ II. 211): O bulharskom obyvateľstve niet tu však nijakého presvedčivého dokladu.

⁴⁹ Srv. L. Novák: Případy rat-, lat- za praslov. ort-, olt- v slovenčine. (Sborník na počest. J. Škultétyho, MS 1933, str. 584): Pri dotazníkovej akcii „sa podarilo len zo západného a stredného Slovenaka shromaždiť vyše 3700 zpráw z viac ako 1000 osád (veľmi bohatý materiál zo slovenského východu mal, pravda, iba negatívny význam, lebo sa tam ra-, la- pravidelne nevyaktuje...)“

A na str. 605: „proces všeobecného zdlženia v likvidových diftongoch vyšiel najpravdepodobnejšie z juhu a spôsobil, že stredná slovenčina zamenila starší, konzervatívny dialektický rys (zachovanie likvidových diftongov v počiatočných slabikách bez zmeny) v nový dialektický rozdiel, ktorý ju neprestal spojovať s južnou slovančinou. Takto teda je uvedený proces... zásluhom izoglosy z juhu... Záverom možno preto pokladať ra-, la- za „jugoslavizmus“...“

S ruskej strany boli v dobe romantickej vyslovované náhľady, že i v Podkarpatí a v Sedmihradsku sídlili Rusi už v IX. stol.⁵⁰. Dnes však sa už vážne na tom stanovisku trvať nedá, natoľko mu odporuje ako história, tak poznatky lingvistické⁵¹.

Najvýznamnejší súčasný maďarský slavista, Kniezsa István, sankcionoval konečne aj v maď. vedeckých kruhoch to, čomu sa tam tak dlho úporne stoporčili: medzi terajším slovenským obyvateľstvom Horného Potisia (Bodrogu) a preduhorským slovanským obyvateľstvom niet prerušenia. Medzi topografickými názvami niekdajšími a terajšími je nepretržitá kontinuita⁵². Iný maďarský slavista, Elemér Moór, už pred ním dokázal, na základe topografických názvov, že celé Potisie včítane Sedmohradska hovorilo v dobe preduhorskej rečou, ktorú možno stožniť.

⁵⁰ Karpaty považoval za kolísku Rusov Naděldin (Zápiska o putěstvii po južnoslav. stranam v ŽMNP, 1842, č. 34, II. 105). Sem patria aj Kočubinskij (Trudy arch. a. Jaroslav I. 66 II. 24), Vasilevskij (ib. I. 123 a d.), Holovackij v svojich Pěsniach (673), Grot (Moravia 66, 94), Barsov (Očerki 284), a svojimi prácami sa sem začlenil aj Filevič (Ist. drev. Rusi I. Varšava 1896, str. 270—72; Ugorskaja Rus i svjazanyje s nej voprosy — Varšava 1894 —; Očerki karp. terr. i naselenija v ŽMNP 1895, IV. 361, V. 156). Dobrjanskij hľadal Rusínov od Krakova a Ostrihomu, Matry a Slanej na východ po Samoš. (ŽMNP 1880, 208, 159).

Už Jagič to odsúdil a nazval „eine starke Übertreibung“, keď sa v Karpatoch hľadá všade Rus, ba keď sú Karpatorusi považovaní za „Centrum des Russentums“ (Archiv f. sl. Phil. XIX. str. 230-231). Podobne už prv Kunik považoval uhor. Rusínov za prisťahovalcov z Haliče z XIII. stol. (Berufung der schwed. Rodsen, 1844, 169), Sobolevskij ich tu nezná pred XII. stol. (Kak davno russkije živut v K.—Živ. star. 1894, 525). Srv. Petrov: „zdeš russkij element ne možet sčitatsia avtochtonnym t. j. voschodiaščim ko vremeni pervonačalnaho razselenija slavian“. Materialy dľa ist. ug. Rusi VI. S. Peterbg 1911, 149. Niederle: „Rusy hlouběji pod Karpaty a v Sedmihradech pokladám za živel, který sa sem později přistěhoval“. (SS I-II, 1-2, Praha 1906, 454. S ha mindennek daczára mégis lakottnak fogadnók el e területet, éppenséggel nem következik, hogy azok a lakók rutének voltak. Mindössze is annyit fogadhatnánk el, hogy szlávok lehettek. — A. Hodinka, v pozn. 99 c. d. str. 61.

⁵¹ Srov. Kniezsa c. d. 295: Auf Grund des ungar. ON materials war nur soviel festzustellen, dass das zur Zeit der Landnahme hier befindliche Slawentum weder russischen, noch polnischen Charakter hat... (podobne srv. o Samoši a Maroši ib. str. 319) ib. 325: zeigen diese ON überhaupt keinen ruthen. Charakter. Moór c. d. 135: Klar, deutlich und vielseitig ergibt sich aus, dass die vorung. slaw. Bevölkerung dieses Gebietes nicht Klr. (Malorusi), Bulg., Serben oder Slowenen (Slovinci) bzw. Kroaten waren.

⁵² Doch ist hervorzuheben, dass zwischen der heutigen slowakischen Einwohnerschaft des Gebietes nördlich und östlich von Zemplén und der slawischen im XII. Jh. keine Unterbrechung besteht; — die heutigen slowakischen ON entwickelten sich hier unmittelbar aus den slawischen des XII. Jhs (oder noch älterer Zeit), woraus klar ersichtlich ist, dass die heutigen slowakischen Einwohner entweder Nachkommen der alten slawischen Einwohnerschaft sind, oder dieses Gebiet noch im Laufe des XII. Jhs bezogen“.

výlučne s nárečiami čs. a ešte bližšie s rečou východoslovenskou⁵³. S týmito poznatkami filologic história sa len kryje a doplňuje. Z toho vysvitá, že východoslovenský element nie je tu ani novodobý⁵⁴, ani slovaktizovaný miešanec⁵⁵, ale že je zvyškom pôvodného slovanského národa západoslovanskej proveniencie⁵⁶ s výrazným charakterom československým⁵⁷.

⁵³ Wesentlich weniger Merkmale gibt es, die das Tschechische und Westslk. ausschalten... „Die Sprache der vorung. slaw. Bevölkerung des Theisz, Szamos — und Kraszna Gebietes war also eine Sprache, die dem heutigen Ostslowakischen am nächsten stand.“ c. d. 135/6.

O území medzi Marošom a Tisou píše (ib. str. 138): „Die Sprache des vorung. Slawentums dieser Gegend war weder das Klr. noch das Bulg. oder das Serbische, auch das Slov. ist nicht anzunehmen. Wahrscheinlich war also auch die Sprache dieses Gebietes das Ostslowakische.“

⁵⁴ Holandský slavista N. van Nijk predpokladal pôvodnú jednotu sídel východoslovenského kmeňa s obyvateľstvom sv. Moravy a Sliezska (Poodrie), s ktorým je si jazykove najbližší. Podľa neho východoslovenský kmeň „etwa im XI. oder XII. Jh. durch Váh-Tal nach dem Späher Lande gezogen ist, dort vor der deutschen und ruthenischen Kolonisation zu polnischen Stämmen in eine nähere Beziehung getreten ist... und sich später... nach dem Süden hin ausgedehnt hat.“ Sborník MS na počest Škultétyho str. 364-5.

⁵⁵ Niederle sa domnieva, že východoslovenská reč je „jen pozdě nabytou akvizicí slk. národa“ a preto mu predstavujú staré slk. oblasti kmeňové len oba západné dialekty. (SS. I. III. 1927, s. 208). Východní Slováci sú, podľa neho, „většinou poslovenštělí Rusové, ovšem tak poslovenštělí, že dnes o jejich národnosti slovenské není pochyby“ (SS. I. IV. str. 171). Labilitosti týchto tvrdení bol si však Niederle vedomý plne. „Ale určitého nelze říci nic“ (SS. I. III. s. 209). Takýto názor je dnes možný len u toho, kto mechanicky dedukuje z Niederleho a iných, dnes už čiastočne prekonaných, prác.

Nie jeden primitivistický názor Slovákov je len dôsledkom toho, že vychádzajú z apriorného stanoviska o výlučnosti štúrovčiny, ktorá jediná je čistá, správna, pôvodná a pekná, a preto pre vysvetlenie odlišností vých. slov. potrebujú v Potiši „kaziteľa“ tam usídlených „čistých“ Slovákov. Tak dostáva J. Stanislav do Potisia pánsku stredoslovenskú vrstvu vojenskú (ovládajúcu), ktorá je potrebná k „slovenčeniu“. (K južnej a východnej hranici slk. osídlenia v stredoveku. Brat. 1944, str. 5) a ostrovy Rusov už v IX. stol. ako „kaziteľov“ (Náš národ II. 211 a 221). Doklad so zemplínskou Koromfou sa mu však nepodaril vôbec, pretože „Koromfa“ je známa aj z Vesprímskej stolice. — Csánki III. 239 (1364) — podľa Stanislava v starej stredoslov. oblasti — a tak zdá sa byť pravdepodobnejším, že tunajšia slovenčina si podržala čiastočne epentetické -l-, resp. ho práve strácala v dobe obsadzovania zeme Maďarmi, ako sa domnieval E. Moór (c. d.) a ako na obdobu poukázal Kniezsa (c. d. 318 pozn. 74) aj u Čechov a Poliakov: Davle, Třebovle, Vidovle, Drhovle, Litovel, Trembowla.

⁵⁶ Východná slovenčina má s ostatnými západoslovanskými jazykmi spoločné všetky typické znaky: e za prasl. ѣ, ѥ (džeň, len, tlumek — str. sl. je tu nevýrazná, tvoriac prechod k rečiam nezápadoslovanským), c, dz za prasl. tj, dj (pec, medza); chýba epentetické -l- (hrabe, žurav. Krem — str. slov.: hrable), náslovné kv, gv (kvet, hvizda); stály prízvuk; skupina tlāt, trat (chlapec, vrata, striebro.)

⁵⁷ Východoslovenský ľud je podľa van Wijka „von Haus aus eine čechoslovakische Volksgruppe“ (Slavia X. 692.), J. Liška: Všetky pokusy o zaradenie východnej slovenčiny inde ako do skupiny slovenskej, resp. československej sú neopodstatnené. (K otázke pôvodu východosl. nárečí. MS 1944. str. 70).

C) Bieli Chorváti

Susedmi vsl. predkov na severných svahoch Karpát bol slovanský kmeň, ktorý historické pramene menujú Bielymi Chorvátmi³⁸. Sídla bielochovrvátських kmeňov rozprestieraly sa zo sv. Čiech Sliezskom

J. Stanislav (Bratislava IX. 65): „rovnaký vývoj niektorých zjavov vo východnej a západnej slovenčine ukazuje, že záp. a vých. oblasť slovenská kedysi súvisely a že vkladanie strednej slovenčiny medzi ne je neskoršie“. — „Vých. slovenčina tvorila prechod od strednej slovenčiny k slovenčine západnej“. J. Liška c. d. str. 70. — „tak staré procesy: o-u; e-a; e; or-ro; er-rě; el-le; g-b. ktoré má východná slovenčina spoločné s ostatnou českoslovenčinou... dokazujú starú spolupatričnosť ku českoslovenčine“. (N. van Wijk v Slavii IX. str. 5.).

Hodno si povšimnúť špeciálne západoslovanskej zmeny — asibilácie — (ď, ɛ, dz, c; poľ. dź, ć. — Trubetzkoy v Za. f. sl. Phil. VII. 384), v ktorej východná slovenčina vykazuje väčšiu príbuznosť s Moravou ako so susednými str. Slovákmi. Srv. Kašik: „pozoruhodno jest, že se c vyakýtá v listinách nejstarších. Území kterého se tyto doklady týkají přetahuje z Moravy do Čech“. (Listy Filol. XXXI. 340). Aj v staročeských pamiatkach je zaznamenaná výslovnosť, akú si dodnes zachoval Východ: s radoscu, svetloscu, múdrosći ap.

Srv. záznamy obcí: Cečice (1131)

dnes: Těšice

Majecín

Majetín

Kojecín

Kojetín

Macejska (zač. XV. stol.)

Matějka

Mocinin (u Prahy, 1291)

Mutinín

Cichovice (1238—1241)

Tichovice

Štecín (1334)

Štětín

Ščicín (1337)

Štítín

Břecislav (Dalimil)

Břetislav (os. m.)

Bracislaus (Cosmas II. 14, Fontes R. B. II. 88)

— „ —

pečac (z doby Otakara II.)

pečet

Pamiatky z XV. veku: žici—žiti, voraci—orati

vosici—ositi, hájici—hájiti ap. (Kašik c. d.)

Srv. v novej češtine:

ztracen

val. straceny

str. sl. stratený

potvrzen

potvrzdeny

potvrdený

narozeniny

narodzeniny

narodeniny

uchvácení

uchvacene

uchvátenie.

³⁸ Byzantský cisár Konstantin Porfyrogenet (De administrando imperio kap. 31. písano asi r. 949—952) v preklade L. Niederleho Sl. St. I.—II. 1—2 (Praha 1906), str. 245—9: Chorváti s prímenním Bieli „bydlí za Turky (= Uhry) poblíž Frank (Nemecko) a sousedí se slovanskými nepokřtěnými Srby (Lužickými)... jsou stále vydáni útokům Franků (Nemcov), Turků (Maďarov) a Patzinakitů (Pečenegov).

Lavrentijevskij letopis k r. 992: Volodimir „ide na Chorvaty, přišedšiu bo jemu s vojny Chorvatskija i se Pečenězi pridoša po odnoj storoně ot Suly“. (III. 119). K r. 907: ide Oleg na Greky... poja množestvo Variag, i Sloven, i Čud, i Kriviči, i Meriu, i Derevljany, i Radimiči, i Poliany, i Šever, i Viatiči, i Chorvaty, i Dulěby, i Tiverci, aže suť tolkoviny. (III. 29) lb. 5: Chorvate Bělii. Zakl. listina pražského biskupstva (FRB II. 116): Prované,

až po východnú Halič u Sanu, Tarnopole a Dnestru.⁶⁰ O etnickej príslušnosti Bielych Chorvátov nie je úplnej shody.⁶⁰ Isté je však, že historické pramene nepočítajú Bielochoorvátov k národu ruskému.⁶¹ V poslednej dobe uznával Bielochoorvátov i Šachmatov za kmeň západoslovanský, ktorý bol od ruských Tivercov v X.—XII. stor. zatlačený do uhorských Karpát. Za český (dudlebský) kmeň mal Bielochoorvátov A. Szelągowski, Bielochoorvátov s Čechmi stotožňoval V. Chaloupecký. Nazieranie na Bielochoorvátov, ako na kmeň západoslovanský podporuje aj argument z archeologie. Uhorské vlivy dostávaly sa do Haliča cez Sliezsko (Váh—Odra), a nie priamo ťažko prechodnými Karpátmi.⁶²

Chorvati et altera Chrowati, Siasane, Trebowane... Leg. sv. Václava: „ubojavši že sia mati jeho (Drahomíra) smerti, běža v Chorvati“ (Pasternek vo Věstníku král. spol. nauk 1903, 78).

Zpráva angl. kráľa Alfréda z konca IX. stol.: „Be nordham eástan Maroara sindon Dalamen man and be eástan Dalamensena sindon Horiti (Chorváti) and be nordhan Dalamensena sindon Surpe; and be vestan him sindon Sysle. Be nordhan Horiti is Māgdhaland, and be nordhan Māgdhaland is Sermende ódh tha beorgas Riffin (Bielowski, Mon. Pol. hist. I. 13).

⁶⁰ Srv. p. 58. Niederleho c. d. str. 263: V Zakarpátí a to v době poměrně ještě pozdní musíme uznati existenci rozsáhlého území osazeného nebo ovládaného Chorvaty, na němž se ještě do X. stol. udržoval název země Chorvatské. V. Novotný (cit. Čes. děj. I. I. 233) považuje existenciu Bielochoorvatska a vedľa neho Bielohorvatska za nutný predpoklad apriori a lokalizuje Bielych Chorvátov až po Krakov (c. d. 508, p. 1). V. Chaloupecký stotožňuje Konstantinovo Chorvátsko s panstvom českým, ako ho opisuje zakl. listina pražskej diecezy po Bug a Styr (Staré Slovensko, Bratislava, 1923, str. 31/2.) Do východnej Haliče ich kládol K. Potkanski. Chorvátske centrum kládol Barsov (c. d. 284, pozn. 198) ku Premyslu. Aj Safárik uznával Chorvátov v Haliči (SS. II. 111 a ď.) Niederle mienil, že „sídla jejích byla podle všeho někde na východě Haliče při Dněstru a Prutu“ (SS I. IV. 155). Podobne súdil aj Šachmatov. Ibn Rostch umiestňuje chorvátske centrum na riekú Ruta „ktorá vychádza z hôr na hranici Pečenegov, Maďarov a Rusov, tečie zemou Rusov a smeruje k Slovanom“ (podľa Tumanského Niederle c. d. 271).

⁶¹ Niederle myslí, že B. Chorváti „nejsou nic jiného než zbytky velké kdysi větve chorvatské, jejíž středisko bylo kdysi na horní Visle, jež po odchodu hlavního jádra na jih, k Sávi a k Adriatickému moři, zůstaly seděti, jeden na západě při Visle a Sudetských horách, druhý kdesi v Haliči při Sanu“. (SS. I. III. 1927/194) Podľa toho Chorváti — pôvodne jediný národ — po roztrhaní asimilovali sa prostrediu českému, poľskému a ruskému. (SS. I. II. 1—2 266 a 272 i ď.) Za Rusínov ich považoval Dobrianskij a i. (Vidz pozn. 50.)

⁶² Srv. i Niederleho (SS. I. IV. 154.): Letopis hovoří několikrát o Chorvatech v průběhu X. stol. Neprohrabuje jich při tom nikde za kmen ruský a nejsou také jmenováni ve výčtu kmenů ruských.

⁶³ J. Pasternak: Ruské Karpaty, Praha 1928, str. 61. a 82. Aj roľnícky ľud haličský mal jednotnú „ľužickú“ kultúru s ľuďom Sliezaka, odkiaľ sa rozšíril do Haliče. Ib. 40.

Pro obchodní styky býv. Haliče s podkarpatskými končinami v době stěhování národů

Najnovšie dokazuje aj sliezsky autor L. Peřich, že Slezania sú potomkami západoslovanskej skupiny kmeňov v histórii menovanej Bielymi Chorvátmi.⁶³ Za ich potomkov považuje aj Podhalanov (Goralov).⁶⁴

Podľa všetkého sa vidí, že pravde zodpovedá názor, ktorý pokladá Bielych Chorvátov za kmeň západoslovanský. Ba zdá sa byť celkom oprávnený aj náhľad Peřichov a to tak z dôvodov historických, ako aj lingvistických.⁶⁵ Takto by reč Bielych Chorvátov bola najbližšia terajším nárečiam sliezskym („moravským“) a teda blízka aj reči Slovanov hornopotiských.⁶⁶

Vzhľadom na to považujem za nemožné, aby Rusi, či Ukrajinci, boli mohli prenikať do Uhier pred XI. stor. dokedy historické pramene robia rozdiel medzi tzv. Biel. Chorvátmi a Rusmi. Takému styku stal v ceste neruský kmeň. Prísťahovalci ruského jazyka mohli sem prenikať až po vytisnutí Bielochořvátov, resp. po ich porušení.

nemáme ani na severní straně Karpat žádného archeologického dokladu... (ib. 79). Srv. o Morave ako prostredníci stykov medzi Potisím a Haličou i P. Eisner v Bratislave III. str. 1068. (Posudok Pasternakovej práce.)

⁶³ L. Peřich: Slezsko, Praha 1945. Kapitola: „Bílí Charvátí“ 37—71.

⁶⁴ Ib. str. 64. Peřich sa domnieva, že bielochořvátske obyvateľstvo bolo rozčesnuté na časť západnú a východnú a vtačené do karpatských hôr príchodom poľského kmeňa Lachov zo severu (Mazovska) medzi San a hornú Vislu východne od Krakova. Tou skutočnosťou vysvetľuje aj vznik východoeurópejského názvu pre Poliaka: litevsky—Leňkas, rusky—Liach, maďarsky—Lengyel, persko-turecky: Lechistan. Západ s týmto ľahším kmeňom, prisťahovavším sa z poľ. severovýchodu na juhovýchod, neprišiel do styku a preto ten termín nepozná. (ib. 65—66.)

⁶⁵ Poľské dialekty nad Karpatami mazuria. Nie však nárečia u Sanu a v Hornom Sliezsku (Kaz. Nitsch: Próba ugrupowania gwar polskich. Rozpr. akad. T. 46 — Kraków 1910).

⁶⁶ Srv. vyššie pozn. 57 a 53—54 a ďalej str. 85—88.

KULTÚRNE POMERY

A) Východná i západná orientácia Potisia

Keďže už sama príroda oddelila Horné Potisie vysokým horstvom od východu, severu a západu, ostala pohodlne otvorená brána pre kultúrne vlivy len z juhu (Grécko a helenistický Orient) a juhozápadu. Aj tunajšia vyspelá kultúra bukovohorská (kuštanovická), šírla sa tým smerom k dolnému Hronu a Morave.⁶⁷ Najmä kováčstvo Horného Potisia bolo svetochýrne a zásobovalo svojimi výrobkami i ďaleké okolie.⁶⁸

Toto kultúrne niveau Potisia bolo dvíhané obchodnými stykmi, s helenistickým Východom, ako to dosvedčujú barbarské mince nájdené v Podkarpatí. Zo Slovenska práve na Východe našlo sa najviac strieborných napodobnenín tetradrachiem Filipa Makedonského. Zlaté napodobneniny stateru Alexandra Veľkého a jeho nástupcov našly sa len na východnom Slovensku (Spiš—Zemplín).⁶⁹ O podobných stykoch s Rímskou ríšou svedčia predmety a mince provinciálne-rímskej doby, nájdené u Bardyjoja, Ostrovian (Šariš); N. Vadása, Gibartu, Inanča, Zádielu (Abov); Skároša, Oborina, Nového Mesta pod Šatorom, Stredy nad Bodrogom, Uh Žipova (Zemplín); Brestova, Mukačeva (Bereg) a i.⁷⁰

Už od najstaršej doby dá sa dokázať dolovanie soli v Marmaroši. Lokality v Baranici, Solotvine, Novoselici, Terebli a na pohorí nemcky zvanom „Wraitik“ ukazujú stopy po dolovaní v dobe rímskej. Sem viedla hore Tisou čulá obchodná cesta.⁷¹ Aj skromná hradištná

⁶⁷ V. Krička: Výtvarný prejav slk. praveku. MS 1942, 27, a Pasternak c. d. 15/16.

⁶⁸ Krička c. d. 28, Pasternak c. d. 57.

⁶⁹ Pasternak c. d. 58.

⁷⁰ C. d. 67—69 a 183—8. Srv. J. Eisner, Slovensko v pravěku, Bva 1933, kapitolu „Hroby v oblasti vandalské“ (210—214, tab. LXXXII. č. 1—3 a str. 232—3 i 236—8.

⁷¹ Pasternak c. d. 69; J. Eisner c. d. 233.

keramika slovanská⁷² je v genetickej súvislosti s výzdobou keramiky pozdne-rímskej.⁷³ Obchodné styky a tým aj kultúrne vlivy s Byzanciou a Arabskom potvrdzujú nálezy mincí z IX.—XI. stor. nájdené v podkarpatských župách.⁷⁴ O dlhom grécko-východnom vlive v Potisí svedčia i hodnotné názvy tunajších vládcov a vojvodcov, spomínaných Anonymom a inými kronikármi v dobe zaujatia zeme Maďarmi.⁷⁵ Niektoré z nich sú grécizmami, sprostredkovanými už cirkevnou slovančinou.⁷⁶ Pripadá nám to samozrejme, keď máme na mysli fakt, že tunajšie politické pomery vyvíjaly sa práve opačne, než pomery na Morave Šatoplukovej: bez Wichinga a pod vlivom bulharskej nadvlády, ktorá grécke vlivy mohla len utvrdzovať a pri vyhánaní Metodových žiakov z Nitry. byť vítaným útočiskom a príhodnejším pôsobiskom.

Keď berieme do úvahy archeologiu dosvedčené obchodné styky Horného Potisia s Itáliou a Gréckom a srovnáme aj styky politické tesne po VIII. stor. s Nemeckom,⁷⁷ zdá sa nám byť veľmi pravdepodobným súvis mena pohoria na jv. od Košíc „Caponta“ s menom Capatěmēr, zaznačeným nejakým pútnikom koncom VIII. stor. v civilskom evangelii.⁷⁸ Toto vsl. meno sa totiž u iných slovanských ná-

⁷² „Zůstává tedy téměř celá rusko-slovanská země od V. do IX. stol. v temnotách, věc podivná i tím, že se opakuje i u západních i jižních Slovanů. (Niederle SS. I. IV. 243—4. Srv. ib. SS. II. 506 a J. Eisner c. d. 240).

⁷³ Pasternak c. d. 82.

⁷⁴ Mezi ojedinělými nálezy pozoruhodné jsou byzantské a arabské mince, jež jsou v podkarpatských končinách známy ze dvou nalezišť v Zemplinské stolici, a to ze Stredy nad Bodrogem, kde se v popelu mezi uhlím a střepy našel byzantský zlatý peníz Basilia a Konstantina (867—886) a pak celý jich poklad, — a z Tokaje, kde se v pokladě spolu s esovitými náušnicemi a jinými stříbrnými šperky vyskytly též zlaté byzantské mince Romana a Christophora (920—944), Nikephora II. (963—969), Basilia II. (976—1025) a z mincí vykrojené kotoučky s hlavou Kristovou. Pasternak c. d. 82. Srv. J. Eisner c. d. 255—6.

⁷⁵ Srv. Sebestyén Gyula, c. d. (pozn. 31) str. 34—36.

⁷⁶ Srov. Anonyma: in lingua eorum duca vocabatur. „Duka“ je podľa Stanislava slovo prevzaté z cirkevnej slovančiny. (K južnej a východnej hranici slov. osídlenia v stredoveku. Bratislava 1944.)

Srv. o dobe árpádovskej: Magyarország területén, — legalább is bizonyos részén — éppen az ország földrajzi helyzetét következében, utat próbált magának törni a nyugati világgal annyira ellenkező görög kultúra is. „H. Sztripszky. Jegyzetek a görög kultúra Árpádkori nyomairól. (Bp. 1913) str. 46. Tam uvedené i bohaté doklady na vlivy gréckej cirkvi v Uhorsku.

⁷⁷ Srv. pozn. 34 a príslušný text.

⁷⁸ J. Stanislav: Slov. pútnici do Talianska koncom VIII. a v IX. storočí. Náš národ II. str. 91: Meno Caponta je názvom hôr od Košíc na juhovýchod, nad Telkibánya, od Gönce (zo sloven. Gonce) na východ. Názov hory, ako ukazuje nosovka, je prevzatý Maďarmi pri ich

rodov nenachodí (u Čechov je niecelkom totožný tvar: Capita).⁷⁹ Z tohto súvisu vysvitá, že medzi Slovanmi z okolia terajších Košíc boli už na prelome VIII.—IX. stor. kresťania, čo putovali do Itálie.⁸⁰ Vzhľadom na charakter tunajšej reči⁸¹ možno azda sem lokalizovať aj skupinu pútnikov grécko-slovanskej liturgie, u ktorej Stanislav vybíadal prechodné stredoslov.-západoslovenské prvky nárečové.⁸² Že kresťanstvo prenikalo k Slovanom už aj pred misiou Cyrila a Metoda, potvrdzuje Legenda o sv. Metodovi c. 5: „i sꙗtъ vъ ny vъšili učitele mъnozi chръstъjani iz Vlachъ i iz Grъkъ i iz Nѣmъcъ učęšte ny različъ...“. Taktiež aj Leg. Const. c. 14. hovorí, že moravský ľud už pred príchodom sv. Cyrila a Metoda „poganъstva sę otъvrъgъšemъ i po chръstъjanskъi sę zakonъ drъžęstemъ.“

B) Cyrilometodejská cirkev v „Nižnej“ Morave

V tejto súvislosti možno považovať aj náhľad V. Pogorčlova za správny, že sv. Cyrilovi a Metodovi pomáhal pri prekladní bohoslužobných kníh Slováč, keďže sa v nich užíva slova „hej“, čo je len u Slovákov.⁸³ Treba však pripomenúť, že ten Slováč mohol byť najskôr vsl. reči, lebo len ona resp. ňou ovplyvnené nárečie má výlučne „hej“. Stredná slovenčina ho užíva len zriedka aj to iba ak na odvrkanie, kým na Východe

príchode, t. j. koncom IX. a zač. X. stor. — Maďari prenikli do tohto kraja už koncom IX. stor., mohli teda tento názov prevziať už vtedy. Časový rozdiel medzi zápisom capontemere a názvom Caponta je teda asi sto rokov. Caponta je pôvodne osobné meno. Musel prejsť čas, kým z mena osoby, asi majiteľa hôr alebo osady, sa stal názov hôr. Musíme teda život osoby Caponta posunúť o pár desaťročí nazad.“

⁷⁹ Isté je toľko, že takého mena nikde u Slovanov nenachodíme — okrem práve u Slovákov. Podľa toho nemáme iného východiška, ako pokladať meno capontemere s najväčšou pravdepodobnosťou za slovenské. Podotýkam, že východné Slovensko bolo pred príchodom Maďarov slovenské a nie bulharské... (Ib.).

⁸⁰ Meno capontemere v súvislosti s názvom Caponta ukazuje, že Slováci boli zapojení do európskej kultúry už na konci VIII. stor. — Slovom, Slováci boli účastníkmi západnej kultúry veľmi zavčasu — podľa uvedených faktov už na konci VIII. stor. Už vtedy mali vysoké kultúrne potreby. Takou bola v tých časoch návšteva kláštora, v ktorom bývali návštevníkmi nemeckí panovníci, rozličné naše a cudzie kniežatá, náš Rastislav, Svätopluk atď. — Zpomiedzi západných Slovanov nemáme na to iného príkladu. (Ib. 92.)

⁸¹ Srv. pozn. 57.

⁸² Ib. str. 90.

⁸³ Bratislava I. str. 183 a ď.

je „hej“ výrazom celkom náležitým, slušným. Na vlivy východoslovenskej reči na cirkevnú slovančinu poukazoval už V. Jagić.⁸⁴ V. Jagić kládol do Horného Potisia i znik cyrilскеj časti Remešského evangelia, a to výlučne redakciú slovenskej.⁸⁵ Práve tak som lokalizuje i vznik Pražských zlomkov.⁸⁶

Ľe aj odhliadnuc od toho všetkého, zdravou úvahou musíme dôjsť k záveru, že sv. Cyril a Metod neochabili bez záujmu kraj ich vlasti bližší, pohodlne po Dunaji a Tise prístupný, ktorý aj tak bol v častých stykoch s Byzanciou. Z Leg. Const (c. 15) vieme, že sv. C. a M. prešli Pannoniu prvý raz až cestou z Moravy do Ríma, keď sa zastavili u Kocela. Z toho vychodí, že na Moravu došli r. 863 asi cez Potisie.

V tom prípade — pravdepodobne počas prechodného misionárovania v tejto oblasti — prekladali aj niektoré bohoslužobné knihy z gréčtiny do slovančiny za spolupráce miestnych učeníkov. Ináč by sme ťažko vedeli vysvetliť germanizmy (a „moravizmy“) v cirkevnej slovančine a fakt, že za niecelé tri roky idú už do Ríma s hotovými prekladmi bohoslužobných kníh (na ktoré je práve východná cirkev tak bohatá) a častí sv. Písma. Pri misionároveaní medzi ľuďom — o akom je reč — nebolo by na to času, ak predpráce by neboly vykonané už prv a tak i na Morave u dolného Dunaja a Tisy. Snáď v tom tkvie aj rozoznávanie dvoch Moráv v krátkom životopise sv. apoštolov asi z XIII.—XIV. stor., pri čom sv. Metod sa považuje za arcibiskupa „Vyšnej“ Moravy („irepodobný otec naš Methodie, archiepiaskopъ vyšniuiu Moravu“).⁸⁷ V životopise sv. Klimenta, Metodovho žiaka, zase za biskupa „Pannonskej“ Moravy. Nakoľko Metod bol biskupom pannonským, resp. pannonsko-moravským, „Nižná“ Morava mohla byť len m i m o Pannonie a Svatoplukovej Moravy. Tedy nižšie vzhľadom na tok Dunaja, na území nami už spomínanej potiskej Moravy—Brakty.⁸⁸ O existencii Moravy v rámci rozsahu bulharskej nadvlády (tedy vskutku „nižšie“) dozvedáme sa aj zo slovanského textu Soluňskej leg., kde sa medzi bulharskými kniežatami spomína aj mo-

⁸⁴ Entstehungsgeschichte der Kirchenalavischen Sprache. 1913. str. 268.

⁸⁵ Ib. str. 104/5: „nur hat es keine spezifisch russischen Merkmale... so ist weniger an die Ruthenen zu denken als an die Slovaken.“

⁸⁶ Ib. 268.

⁸⁷ Jagić v c. d. II. str. 10 usudzuje, že tvar „vyšniuiu Moravu“ je srbským prepisom stredobulharského tvaru gen. sg.

⁸⁸ Vidz p. 31—32!

ravské veľkoknieža Desimir („Veliki kniazъ Desimirъ Moravski i Radivoj kniazъ Prěslavski i vsi kniazi Blgarski...“) Z atribútu „veliki“ vidíme, že to nebol obyčajný vazal, ako ostatné bulharské kniežatá, ale že jeho postavenie bolo vzdor odvislosti od Bulharska mimoriadne, iste značne voľné a nadriadené ostatným „kniazom“ — kniežatám jeho panstva — Moravy.

O reálnejších výsledkoch misijnej práce a valnej pozornosti misionárov a Carihradu voči „Nižnej Morave“ — svedčí aj fakt, že už za života sv. Metoda má ona vlastnú cirkevnú organizáciu na čele s arcibiskupom („Agathon Morábon“), ktorý sa r. 879 zúčastňuje Fotiovho soboru v Carihrade.⁸⁰ Možno, že Carihrad sa usiloval vytvoriť v tejto oblasti, ktorú vždy považoval za svoj prirodzený revír, protiváhu Rímu podriaďovanej cirkevnej organizácii na Morave „Vyšnej“, podliehajúcej mocenským vlivom nemecko-rímskej ríše.

Zriadenie grécko-slovanského arcibiskupstva pre „Nižnú“ Moravu (Potisie) Carihradom mohlo byť o to snadnejšie, že sa tu i tak konzervatívne kruhy cirkevné mohli oprieť o tradíciu. Z listu Pilgrina pápežovi Benediktovi VII. sa totiž dozvedáme, že už počas panstva Gepidov⁸⁰ spravovalo Potisie sedem cirkevných hodnostárov.⁸¹ Akiste je to odozvou tejto dávnej cirkevnej organizácie v Potisi, keď sa v listine splitskej synody stotožňujú Chorváti slovanského obradu s dávnymi obyvateľmi Potisia, Gotmi,⁸² ba keď sa k bichorskému biskupstvu pripína meno odvoditeľné z tráčtiny.⁸³

⁸⁰ Assemani Kalend. III. 138 — Šafárik SS. II. 229.

⁸¹ Srv. poznámku 18.

⁸² R. 974: „quia et quondam Romanorum Gepidarumque tempore proprios VII antistites eadem orientalis Pannonia habuit“. Pilgrinus Laureacensis de Conversione Hungarorum ad Benedictum VII. PP. Ed. Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Scriptores, Sangalli 1849, str. 132.

⁸³ Vidz pozn. 17.

⁸⁴ Episcopus Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis. (Zápis z konca XII. stor.) Endlicher c. d. 245. Srv. pozn. 11.

XII. stor. je ešte príčasné na to, aby sa latinská cirkevná tradícia v Uhorsku mohla pripínať k menu Rusov, ktorých imigrácia iba ak počína. Srv. V. Chaloupecký, Staré Slovensko, str. 123. Jadro pre tradíciu konzervatívnej cirkvi nutno hľadať v staršej dobe.

C) Symbióza gréckeho a latinského obradu v árpádovskom Uhorsku

Slovanské kniežatstvo medzi Trans. Karpatmi, Tisou a Marošom zachováva si samostatnosť aj v X. stol. pod vládou mocného panovníka Achtuma⁹⁴ a v ňom prekvitá cyrilometodejský obrad nehatene.⁹⁵

Ani príchod Maďarov neohrožoval natoľko grécku vieru, ako skôr existenciu tunajších Slovanov, keďže sami Maďari podliehali už v pravlasti gréckym kultúrnym vlivom⁹⁶ a tak nemohli mať záujem na protežovaní viery latinskej.⁹⁷ Zato strata samostatnosti východoslovenských kniežatstiev neznamená i stratu cyrilometodejskej viery. O jej osudoch hovoria domáce pramene síce nadmieru skúpo.⁹⁸ Pevne zato, že grécko-slov. cirkev v Uhorsku nepodľahla schizme a tak pre Uhrov nebolo ani príčiny pozastavovať sa nad jej existenciou. Veď často bola spravovaná i jednotnou hierarchiou⁹⁹ a príslušníci i mnísi oboch obradov žili vedľa seba.¹⁰⁰ O jej existencii dozvedáme sa najčastejšie od cudzincov. Sprievodné domáce skutočnosti

⁹⁴ In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena nomine Achtum, potens ualde. qui ...nimium gloriabatur in uirtute et potencia sua ...et usurpabat sibi potestatem super sales regis (S. Stephani) descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia suo tributo ...seruebat namque eidem uirc terra a fluuio Keres usque ad partes Transiluanas, et usque in Budin (Vidín) et Zeren ... Vita S. Gerardi c. 10, ed. Endlicher c. d. 214—5.

⁹⁵ Achtum „secundum ritum Grecorum in ciuitate Budin fuerat baptizatus ... accepit autem potestatem a Grecis, et construxit in prefata urbe Morisena monasterium in honore beati Ioannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum“. Ib.

⁹⁶ Srv. Sebestyén Gy., A magyar honfoglalás mondái, Bp. 1905 34 a i. Sztripszky H. c. d. str. 18 a i.

⁹⁷ Magyarország területén, — legalább is bizonyos részein — éppen az ország földrajzi helyzete következtében, utat próbált magának törni a nyugati világgal annyira ellenkező görög kultúra is. Sztripszky c. d. 46.

⁹⁸ Srv. ib. 38: Feltűnő, hogy hazai forrásainkban a magyarországi görög egyházi vonatkozásoknak olyan kevés nyoma van, ellenben a pápák levelében többször is találkozunk velük.

⁹⁹ Vito episcopo Nitriensi administratori in spiritualibus temporalibus monasterium Graecorum S. Demetrii Colocensis Dioecesis. List Klementa VI. z r. 1344 (Sztripszky c. d. 23). Miestami je zdôraznené, že ide o latinského kňaza (Knauz, Monumenta Eccl. Strig. I. Strigonii 1874, str. 40).

Srv. Hodinka Antal, A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest 1909, str. 147.

¹⁰⁰ C. d. 39: A hazai görög hierarchia a XIII. sz. végéig hitettségben élt a latinnal, sőt a monostorokban is közösen lakott görög és latin barát. Srv. Vita S. Gerardi v c. ed. 218—9 a pozn. 108.

však tiež hovoria o tom, že tu máme do činenia i s gréckymi veriacimi.

Aj po porážke Achtumovej zostávajú mnísi gréckeho obradu na starom mieste. Ba po vystavení votívneho gréckeho kláštora na mieste, kde sa vraj počas obliehania Achtumovho sídla zjavil dobyvatelom k povzbudeniu lev,¹⁰¹ presťahujú sa ňu.¹⁰²

Sv. Štefan zakladá grécky kláštor vo Vespréme,¹⁰³ zavolá gréckych staviteľov a dá vystaviť prvý kamenný kostol v Uhrách a oltár podľa východného vzoru.¹⁰⁴ V Carihrade a Jeruzaleme buduje kostol a hospitál pre pútnikov z Uhorska.¹⁰⁵ Duch gréckej cirkvi sa odráža na dekrétach sv. Štefana (napr. pravidiá pre ženu kňazov, spôsob postenia ap.)¹⁰⁶ i administratívnom zriadení štátu.¹⁰⁷ Pri smrti sv. Štefana uvádza sa grécky biskup, ktorý má víziu o nanebevzatí jeho duše¹⁰⁸ (iste výmluvný doklad o vďačnosti gréckej cirkvi!) Ak sa nestal uznaným svätcom aj východnej cirkvi, najskôr je to práve pre loyaltitu jak jeho, tak uhorskej gr. kat. cirkvi voči Rímu.

Podobný vzťah ku gréckej cirkvi si zachovali takmer všetci Árpádovci. Styky s haličským dvorom k tejto orientácii ešte len prispievaly. Jeden Gejzov synovec má grécko-slovanské meno Vasiľ (Vasul),¹⁰⁹ a druhého synovca Mscislavom Haličským adoptovaného, volá maď. kronikár „cárom Ladislavom“¹¹⁰ (aj podľa viery nie neprávom). Kronikár zo XIV. stol. spomína na východ od sedmihradskej Bystrice

¹⁰¹ Lev = maď. orozslány. Podľa toho meno kláštora Oroszlán.

¹⁰² Vita S. Gerardi v c. ed. 218.

¹⁰³ Fejér, I. 2. 312 k r. 1025.

¹⁰⁴ Századok 1901, 1012. — Sztripszky c. d. 29.

¹⁰⁵ Hartvici episcopi Vita S. Stephani regis c. 13 ed. Endlicher c. d. 177.

¹⁰⁶ Endlicher St., Die Gesetze des H. Stefan, Wien 1849, str 15; Sztripszky c. d.

¹⁰⁷ István vármegyétinek mintaképe nem a frank grófság, hanem a görög thematon és a szláv zsupa. Sztripszky c. d. 26. Endlicher, Die Gesetze... str. 52.

¹⁰⁸ Quidam autem episcopus Grecorum sancte conuersacionis, in ipsa transitus sui hora audiuit animam sancti Stephani in celum deferentem per angelorum choro, et laudantes dominum Iesum Christum. quod statim nuncium in Hungariam in Albam transmisit et ita sicu audiuit et uidit sanctus episcopus... literis autem de obitu eius a capitulo acceptis ad dominum suum in Greciam remeauit. Cronica Hungarorum c. 11. ed. Endlicher, Rer. Hung. Mon. Arp., 78 Podobne i Hartvici Vita S. Stephani regis c. 18, ed. ib. 183.

¹⁰⁹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum c. 2. ed. Endlicher cit. Mon. Arp. str. 108 a d

¹¹⁰ Hunc autem (Ladislauum) dux Russie Mscislaus in ciuitate Halicz in adoptium filium accepit et ei cum filia sua... Galicie regnum... tradidit. Cronica Hungarorum c. 13, cit. ed Endlicherova str. 81.

vrch, obyvateľmi zvaný „Kyrieleys“.^{110a} Meno ukazuje na gréckych kresťanov. Len gréckeho obradu mohol byť aj varadínsky biskup, lebo ináč by sa sv. Ladislav nebol mohol domnievať pri prenasledovaní nejakého Kumána, nesúceho na koni dievča, že je to biskupova dcéra.^{110b} Rímske kanonické právo ženbu biskupa nepripúšťa. Ondrej I. zakladá kláštor gréckych baziliánov na Vyšehrade (Visegrád).¹¹¹ R. 1025 spomína sa aj grécka dieceza, rozprestierajúca sa na arcidiecézi kaľočkej.¹¹² Pápež Inocent dokonca vytýka r. 1204 kráľovi Imrichovi, že na jeden latinský kláštor pripadá v jeho kráľovstve mnoho grécko-katolíckych.¹¹³ Za takých pomerov miestami cyrilo-metodejský obrad nieže neupadal, ale dokonca priťahoval k sebe aj Maďarov a Nemcov.¹¹⁴ Veď jeho bohoslužebná reč a ikono-stazion sa dostaly aj na korunovačný plášť uhorských kráľov! Táto situácia sa iste nevytvorila náhle po XII. stor., ale bola výslednicou dlhého vývinu, ktorý sa nám odzrkadľuje v menách osôb (Ilia, Kozma, Vasiľ, Fedor, Filo, Simon, Makar, Demeter, Ivan) a osád (Kuzmice, Žipov, Humenné, Gomonna, Viszoly) aké nachodíme v najstarších uhorských listinách a najmä vo varadínskom registru „praudae“¹¹⁵ Samozrejme, väčšina takýchto mien sa vzťahuje na vsľ. Potisie. Že o existencii kresťanov gréckeho obradu v Uhorsku vedel aj Carhrad, svedčí titul valašského metropolitu „Pades Ungrias kai Plagenon“.¹¹⁶ Ak takýto vývin pomerov bol v Uhorsku vôbec, nuž v periferných východných oblastiach zvlášť. Z nie tak dávno objavených Spišských cyrilských úlomkov¹¹⁷ vidíme, že na konci XII. a zač.

^{110a} *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Szentpétery, SS. rer. hung. (Bp. 1937). str. 367.

^{110b} *Ib.* 368: putans illam esse filiam episcopi Waradiensis.

¹¹¹ Fejér III. 1. 310—11. Srv. list pápeža Honoria III. ed. Knauz, *Mon. Eccl. Strig.* I. 228.

¹¹² Fejér VI. 1. 88.

¹¹³ Fejér II. 447: Quia vero nec nouum est, nec absurdum ut in regno tuo diuersarum nationum conuentus vni Domino, sub regulari habitu, famulentur; licet vnum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum.

¹¹⁴ Fejér III. 2. 399 k r. 1234: nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari, quam Teutonici. . transeunt ad eosdem (Graecos).

¹¹⁵ *Ritus explorandae veritatis, seu iudicium ferri candentis.* M. Bél: *Adaparus ad historiam Hungariae*, Posonii 1735. Endlicher: *Reg. de Varad cit. Rer. Hung. Mon. Arp. (Scriptores)* Sangalli 1849, str. 640—742. Karácsonyi—Borovszky *Reg. Var.* Bp. 1903 (s pokusmi o lokalizáciu mien).

¹¹⁶ Miklosich: *Acta Patriarch. Const.* I. 523. k r. 1370.

¹¹⁷ Miškovič—Pogorjlov: *Spišské cyrilské úlomky XII.—XIII. storočia v revue Bratislava III.* (1929) str. 80—87.

XIII. stor. byly tu konané cyrilometodejské bohoslužby. Ich stredobulharský pôvod ukazuje, kde bolo ohnisko i cyrilometodejského obradu na Spiši.¹¹⁸ Pamiatkou po grécko-slovanskej cirkvi na Výbode¹¹⁹ je nám dodnes názov pre litánie (nešpory): večernja,¹²⁰ babinec, vätenie pasky u vsľ. rímkatolíkov ap. Vsl. výrazy, vytvorené gréckoslov. tradíciou, prevzali od nás i Maďari (večsernye, utrenye), z čoho vidno, že ide o tradíciu veľmi dávnu.

Gr.-kat. viera v Uhorsku stala sa postupom času predovšetkým náboženstvom spodných vrstiev, neslobodnej chudoby. A to tak slovanskej, ako aj maďarskej¹²¹ a zmaďarčenej. Už toto naznačuje, že to bolo kresťanstvo dosť hrubé. Umiestnilo sa v ňom nie málo zvyklostí pohanských. Nie celkom neprávom gréckych kresťanov latinské duchovenstvo (najmä z Nemecka a Itálie) ani nezahrňovalo pod pojem „christianus“, označujúc takto len r.-katolíka,¹²² ba pri konverzii krstilo ich znova akoby pohanov. Nie zriedka preto najdeme ich v prameňoch pod označením „pagani“ (metatezou za pohanov „Cumani“), schizmatici (metatezou aj „Bulgari“)¹²³ ap. Keď máme na mysli množstvo čiastočne až dodnes zachovaných ľudových zvykov,

¹¹⁸ Všeobecný charakter písma... písmená... svedčia skôr na XII. než na XIII. storočie. (ib. str. 82) .srbaký odpis učiněný bol zo stredobulharského originálu (ib. 84).

¹¹⁹ Vraj u Wagnera a Bárdossyho sú zmienky o spišskom biskupovi „graeci ritus“. (Cit. práca v Bratislave III. 80). Nepodarilo sa mi to nájsť.

¹²⁰ Zaujímavé, že dnes majú „večernju“ len val. rímkatolíci a evanjelíci, kým dnešní gréckokatolíci už majú „večernju“ (vliv poľsko-haličských kolonistov).

¹²¹ Azonban ismerve a nyugati egyháznak a keletivel szemben tanúsított engedményekre való politikáját, egyáltalában nem kell tagadásba venni Magyarországon a görög egyház létezését a magyarság közepette is. Elvégre a magyarságban is volt szegény ember, a görög vallás pedig kiválóan a szegények vallása volt, most is az. Sztripszky c. d. 34. Srv. p. 114.

¹²² Lelesz, Actor, 1418 nr. 24: „in Sarkad... 2 capellas ligneas, unam christianorum cum turri lignea, aliam Ruthenorum, ambas cum cimeterio et sepultura“, — „in Makaria... 2 capellas ligneas, unam christianorum, aliam Ruthenorum, ambas cum cimeterio, dictam capellam Ruthenorum cum sepultura“, — „in Dolha capellam ligneam Ruthenorum cum cimeterio et sepultura“. A. Hodinka, c. d. str. 80, pozn. 1.

¹²³ R. 1232 dáva aráb. ostrihomský Uhorsko Ondreja II. pod inderdikt: ut de iniuriis et violentiis preposito et plebanis de Scepus, per ipsum et suos illatis, ad presens taceamus, tacere tamen nolumus... preterea Sarracenos et falsos christianos in sua malicia protegit... imo Sarracenos et falsos christianos similes sui, substat et defendit... donec omnes Sarracenos... sive sint Ungari, sive Bulgari, sive Cumani, vel cuiuscunque nationis homines. Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 282. — „Cum Rex Ladislaus... pie recordationis terram Scepus intrasset et Suburbio Castri de eadem descensum habuisset, timore Dei postposito, gens Bulgarorum, Cumanorum, et aliorum Schismaticorum Ecclesiam B. Martini invadentes, et eandem, ac Sacristiam armatis manibus potentialiter debellantes. Wagner, Anal. Scep. III. Poconii et Cassoviae 1778, 14.

pozostalých z dávneho poľanstva,¹²³ musíme uznať, že ani gréckoslovanský obrad nevymiznul z pamäti ľudu vymretím Árpádovcov.¹²⁴ Tým skôr, že v tejto dobe už „staroverci“, ako ich vsl. tradícia nazýva, nachádzali posilu v kolonizačnom prúde Valachov a po nich Rusínov.

¹²³ Srv. pozn. 7.

¹²⁴ Srv. Niederle SS. I. III. str. 177: „Poslední slovanská mše čtena prý byla ve Wostrowě (Polabské Nemecko!) r. 1751“ a r. 1798 zomrel posledný sedliak, čo vedel slovanský Otčenáš, Varac. — O Čechách, Novotný v c. d. 715: není nemožno, že někde pokoutně udržely se v Čechách nepatrné zbytky slovanské liturgie, a že ji Prokop poznal zde.

Biskup Faber (†1541) sa zmienil, že v dieceze ostrihomskej sa slávi pamiatka sv. Cyrila a Metoda (Chaloupecký v Bratislave X. 447). O zachovaní aspoň zvyškov grécko-slovanského obradu do polovice XVII. stol. hovorí predmluva Cantus catholici, vydaného r. 1655 v Trnave za podpory spišského kanonika Jur. Soosa: adhuc nostris temporibus, in quibusdam ecclesiis... Canonis pars lingua vernacula ad altare peragebatur; in choro vero Kyrie, Gloria, Credo, in omnibus fere Pannonicis (=slovenských) ecclesiis de facto peragitur. (Vilíkovský v Bratislave IX. 272). — Z privilégia daného spišskou kapitulou obciam Štrba, Vážec a Virtus (Východná?), podľa ktorého dostávali tamojší kňazi právo birmovať (takto býva zvykom vo východnej cirkvi), usudzuje P. Ratkoš (p. 155f), že tamojší kolonisti (srv. p. 156 a str. 81) boli grécko-slovanského obradu.

SLANSKÉ SLOVENSKO A ČERVENÁ RUS

Doteraz sme sa v tejto historickej práci vyhýbali politikou inšpirovaným pojmom, ako je ruský západ (juhozápad), západná Ukrajina, poľský juh, alebo slovenský východ (východné Slovensko), ktoré každý z dotýčnych národov používa podľa svojho pre oblasť Horného Potisia (historického Bodrožska,¹²⁶ a „Nižnej“ Moravy). Nakoľko sa nám bude postupne zúžovať náš záujem na povodie rieky Slanej a užsko-zemplínsku oblasť Slanských hôr, ako kolonizačné jadro terajšieho východoslovenského kmeňa, substituujeme aj pojem Horné Potisie za presnejší geografický výraz *Slanskó*.¹²⁸

Na základe uvedeného i neuvádzaného historického i pomocnehistorického materiálu sme konštatovali, že terajšie východoslovenské obyvateľstvo je zachovaným zvyškom pôvodných kmeňov československej národnej skupiny, usídlených v Potisi (Slansku) a že do preduhorskej doby spadajú i počiatky grécko-slov. obradu v tejto oblasti. Dostali sme sa tak do rozporu s tradičnou hypotézou o slovákizačnom procese v „ruskom“¹²⁷ resp. „bulharskom“¹²⁸ prostredí oblastí Slanska. Zodpovieme si preto najprv zásadné vedľajšie otázky.

¹²⁶ Srv. str. 23—4. Budrigiensis, Budrugiensis, Bodrogiensis, Budricensis nachodíme v listinách od poč. XII. stor. ako meno comesa. Bodrožský (bodrický?) comes patril v staršej dobe medzi významnejších ríšskych hodnostárov, keďže sa uvádza hneď za hodnostármi cirkevnými, palatínom a curialom. Ostatní comesi idú až za ním. (Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 108, 146; Wenzel, Árpádkori új okmánytár I. — Pest 1860 — str 51). Po roku 1200 dostáva sa stále viac na koniec poradia. „Budurog“ a Bud, Bod je doložené často aj ako osobné meno (Knauz I. 242 a i.). Oblasť Bodrožská je pojmom ešte aj v dobe Anonymovej (c. 41: „ad partes Budrug“).

¹²⁸ Toto geografické meno sa odráža aj v mene „Salan“, aké dáva tunajšiemu slovanskému panovníkovi Anonymus, a v mene pohraničného hradišťa „Castrum Salis“ v kronike uh. (Cronica Hungarorum). Anonymný notár preniesol meno slanského kraja na jeho panovníka práve tak, ako meno Moravy na jej vládcu Morout. Je tedy len samozrejmé, keď tá charakteristika zeme má hojné uplatnenie i v momenclatúre (Vyš. a Niž. Slaná, Slančík, Slanec, Soľ, Soľníčka, Soľník, Szalacs, Szalárd, Szalka, Szoloka).

¹²⁷ Vidz pozn. 50.

¹²⁸ Vidz str. 26.

A) Mohli Stredoslováci ľud Slanska slovákizovať?

Rozvodie Dunaja a Tisy je hranicou dvoch typov povrchu a vodstva,¹²⁹ dvoch značne odlišných typov podnebných¹³⁰ a tiež dvoch odlišných typov sídlenia.¹³¹ Tak sa terajšie „slovenské národné územie delí na dve od seba odlišné oblasti západnú a východnú“, ako hovorí Hromádka.¹³² Zdá sa, že tento fakt sa doteraz v histórii prehliadal, namiesto aby sa priamo úmerne s dávnosťou minulosti bral do úvahy. Až Chaloupecký a po ňom Korčák venovali zvýšenú pozornosť tomuto rozvodu, poukazujúc na jeho hvozdy, zalesnené hory, ktoré „hradbou rovnako neprostupnou odlučovali staré Slovensko od krajín východných“.¹³³

Túto priehradu spišsko-gemerskú uznáva aj D. Rapant,¹³⁴ ktorý ináč je v rozpore s Chaloupeckým. Do XIII. stor. volalo sa celé horské rozvodie Dunaja a Tisy Tatrami, ktorý pojem sa zúžil postupne na najvyššie končiare.¹³⁵ Spišský a Matranský les siahaly skoro až k Tise a Bodrogu¹³⁶ a boli tak prirodzenou hranicou Slanska. Ako kedysi Abovská župa siahala až do oblastí terajšieho Šariša¹³⁷ a Spiša, kým početnosť jeho osídlenia nedostúpila významu komitátového, tak aj Liptov a Orava tvorily dlho so Žvolenom jedinou oblasť

¹²⁹ J. Hromádka: Všeobecný zemepis Slovenska (Slovenská vlastiveda I. Bratislava 1943, str. 150—2): Môžeme hovoriť o dvoch typoch riečnych sústav, západoslovenskom a východoslovenskom. — Na východe, v povodí Tisy, sú iné podmienky pre vývin riečnej siete ako na západe.

¹³⁰ Ib. 133: Nakoľko Slovensko má tvar pretiahly od západu na východ, postupom na východ ubúda oceánskych znakov a pribúda znakov kontinentálnych. Vidieť to dobre v ročnej amplitúde teploty, ktorá rastie smerom na východ a v posunovaní srážkového maxima tým istým smerom a mája na júl.

¹³¹ Ib. 210: Kým vo vysočinách východného Slovenska je viditeľná tendencia po sústreďených osadách, na západnom a strednom Slovensku sú rozsiahle plochy celkom drobných osád roztratených, svojráznych vznikom i vývojom. Rozdielnú polohu mali aj osady predhorských Slovenov v Potísi a Panonii (Kniezsa c. d. str. 332).

¹³² C. d. 194.

¹³³ Cit. Staré Slovensko, str. 56. J. Korčák: Geopolitické základy Československa (Praha 1938) a Etn. vývoj čsl. Potísi v Nár. Obzore III. 32. sv. 3.

¹³⁴ Bratislava VII. 1933, str. 530.

¹³⁵ Chaloupecký c. d. 60.

¹³⁶ Anonymus c. 16: siluam iuxta fluvium Budrug. Mon. Eccl. Str. od Knauza II. (Strigonii 1882) str. 350 nr. 353: Nicolao filio Martini aduenticio in Strigonium de villa aranyas, de partibus montis Matra (Aranyas podľa Chal. c. d. 62 u Tiszafüredu). Chaloupecký c. d. 135: Údolí Hernádu... bylo věrojatně až do století XI... lesnatým neosídleným pomezím, takže masív lesu sahal od Tater, Spišského a Zvolenského hvozdu ďaleko na východ až k Bodrogu. Anonymus c. 32: A Thyscia usque ad siluam Matra. Chaloupecký ib. 62: sahal tadiaľ podľa pojmov v XIII. stol. jeďťe bežných, kraj matranský až k Tise.

¹³⁷ K r. 1321: possessio Kabalafalva (Kobyle u Bardyjo) in... comitatu de Abaujwar. Magyar nyelv IX. 147.

— vo vyšších polohách takmer ľuduprázdnu¹³⁸ — tzv. Zvolenský les. „Pravdepodobne“, hovorí Chaloupecký, „kraj obydlený sahá s jedného strany asi do polovice údolí Ipoly, s druhého pak asi do polovice toku Slaného. Krajem medzi týmito úsekmi šla pak horská stezka, jejích konce s obou strán zavíraly brány a stráža a kde pro ochranu obyvateľstva byli hrady, po nichž v stol. XIII. zůstala známa nám už hradiště (Bludinec-Gemer).“¹³⁹

Koncom XI. stor. spomínajú sa na Pohroní len lesy, vody, rybolovy, a lovecké revíry.¹⁴⁰ Kde je hlavne to, tam je málo obyvateľstva, i to osídleného väčšinou ako panských hájnikov poľovníkov,

¹³⁸ A. Húščava. Kolonizácia Liptova do konca XIV. stor. (Bratislava 1930) str. 13/4: Najstarší osídlení na území Liptova... boli... rybári, pastieri a lovci zveriny, ktorí zakladali v Liptove prvé osady a ktorí sa živili produktmi bohatých potáčkov a lesov. Kráľovskí psiari a sokolníci „vychovávali loveckých psov a sokolov, s ktorými kráľ poľoval v Liptove...“ A na str. 37: S osadzovaním Liptova sa začalo na rozhraní XII. a XIII. stor., ale prvé kolonizačné pokusy nesiahajú pred začiatky vlády Ondreja II. Pred jeho vládou sa nám javí Liptov ako beztvárny — bezživotný komplex lesov, oplývajúci bohatstvom hyazin a zveriny.

Naproti tomu D. Rapant (v kritike Húščavovej práce — Prúdy XVII-1933-str. 57) trvá na hypotéze „o nedokm sítě, no pôvodnom slovenskom obyvateľstve v tomto kraji, ktoré sa dostáva do faktickej závislosti na kráľovi, resp. jeho úradníkovi vo Zvolene pomerne dost pozde“. Srv. i Rapantovu diskuziu v Bratislave VII. na str. 535 a 531.

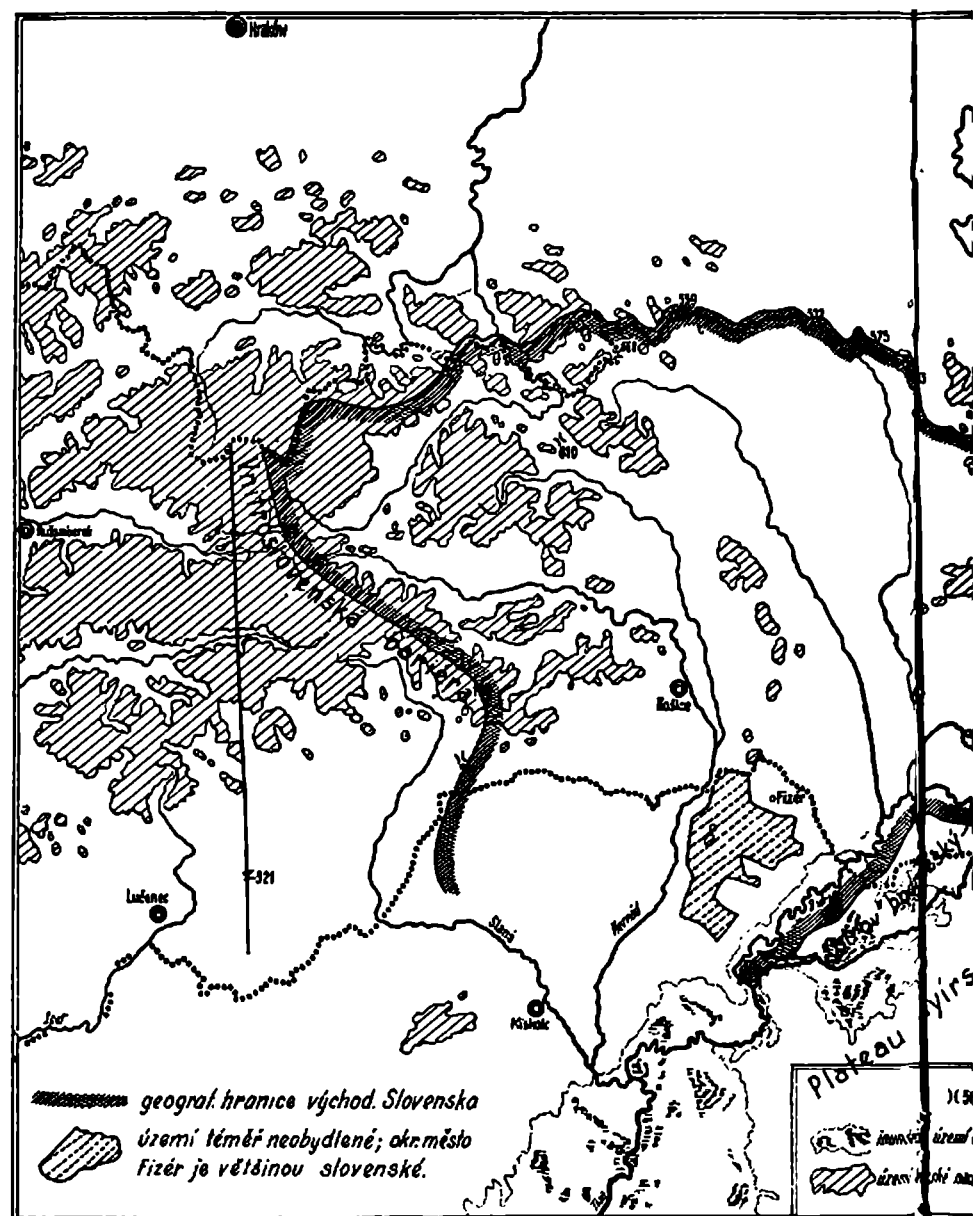
Ing. V. Mencl. v cit. Bratislave VII.: „ke souditi, že nálež (Liptov) k nejpozději osídleným krajům Slovenska vůbec, po případě, že jeho osídlení před r. 1260 bylo téměř bezvýznamné pro kulturní vývoj země“. Až dnešní Liptov je takmer zpolovice pokrytý lesmi.

¹³⁹ Chaloupecký c. d. 104. Srv. mená D. a H. Strechová, D. a H. Strháry (Modrý Kameň); a Strážovce (Rim. Sobota).

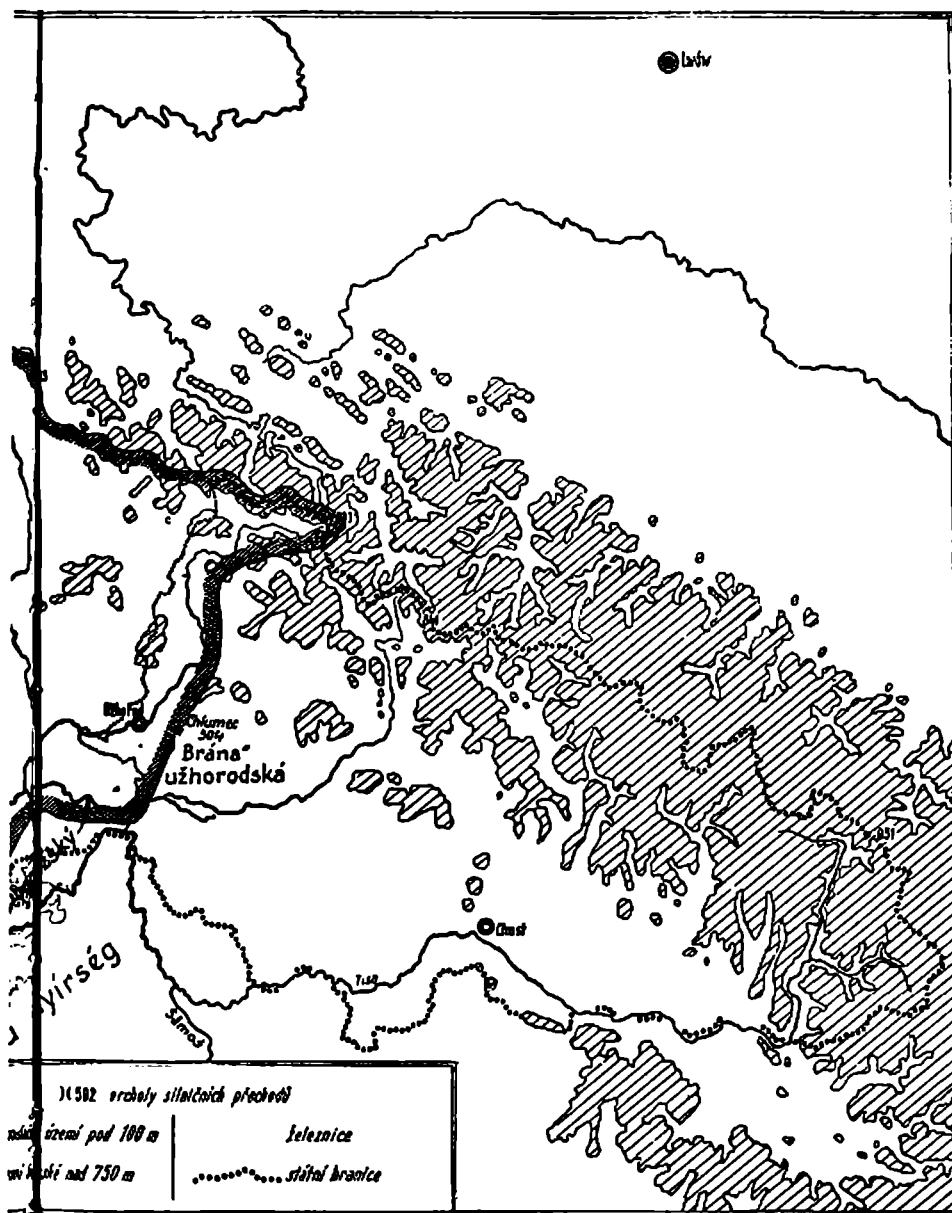
Strážci sa spomínajú na tatransko-matranskej hranici dlho: 1607: Nogewrem... vsque dum Tyza et Budrug in unum coniunguntur: et ibi Tiza cedit michi per omnia a Nogewrem... ad Budrug. Wenzel c. d. I. str. 26. Ib. I. str. 25: „de tumulto Branka“ na Slanej. Strážci („exploratoribus“) sa spomínajú na strednej Slanej i r. 1194. (Wenzel c. d. XI. str. 56.) Roku 1230: Vrs... in parochia Borsod (Hazai okm. VII. 18). R. 1248: terra Noggeur (Fejér, c. d. IV. 2. str. 17.) R. 1261: villa Euren (pod Matrou na Tise. Fejér, c. d. IV. 3. str. 36). V Heveži r. 1264: terram Castri Vjuar, Eörs vocatam — Fejér c. d. IV. 3. str. 204. V XIV. stor. Ostoros na Slanej pri Mútkovci — Csánki I. 172 a 177.

Na Spiši: tenet metam cum Eur (k r. 1269 — Schnauck, Suppl. Anal. Scepus 12). R. 1299: dostali kartuziáni k stavbe kláštora Lapis refugii seu speculationis... (Wagner, Anal. Scepus I. 393). 1307: possessio regia Ever vocata in confinio terre Scepus (Schnauck, Suppl. Anal. Scepus 12). 1322: usque ad antiquam portam ad prepositam ecclesie S. Martini de Stepes pertinentes (Wagner c. d. I. 310) a r. 1330 villa Eur (ib. I. 408).

¹⁴⁰ R. 1075 zakladá Gejza I. kláštor benediktínov na Hrone a ho dotuje: Terram, per cuius medium transit flumen, quod vocatur Gran, ubi etiam ecclesiam sancti Benedicti construxi, cum silvis, venacionibus, aquis piscacionibus, comulacionibus ac omnibus commoditatibus utilitatibusque in predictis silvis, aquis et terra... dedi... Knauz, c. d. I. str. 53, nr. 25.

Č. 6. Dnešní geografické hranice Východní Slovenska: Západní historická hranice

Východného Slovenska podľa J. Korčáka
torcko-geografická hranica

náhončích lesnej zveri, rybárov a sluhov, živiacich sa dodávaním kožušín.

Na takéto, z panských lesov žijúce (tedy pomerne pozdné), osídlenie ukazujú mená pohronských obcí ako Hájniky, Králiky, Podkonice, Vlkánová, Rybáry, Kováčová, a v oblasti ipel'sko-matranskej Tesáry, Koláry, Kobeliarovo, Kotmanová, Chrtány. Na severe Konská, Bobrovec, Krtovce, Turík, Sokolče, Diviaky, Dechtáry. Charakter miestnych mien (hoc neni vždy smerodajný) a preniknutie val. živlu i na strl. stranu bariéry (Liptov, Horehronie), ukazuje, že východné svahy tatransko-matranského lesa byly včaišie osídlené než svahy západné.¹⁴¹

Spišsko-gomerská bariéra bola tak ideálnou hranicou, že sa na nej

Fejér, Cod. Hung. IV. 2. str. 61: et peruenit ad magnam viam, que vadit de villa Zolyo in Lypcsa; ... et vadit per longum spatium ad orientem ad magnam viam ... et ibi separatur a silva regali (k roku 1250!).

Z archeologie vieme, že nebolo to inšé ani v dobe rímskoprovinciálnej: Hojné nálezá, i zlatých mincí, známe tž z Podkarpatské Rusi... hlavné v okolí Mukačeva (kolonizačné jadro ter. val. živlu) ... Zato máme málo nálezú rímských mincí ze striedního a severního Slovenska. — J. Eisner: Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, str. 231.

¹⁴¹ Platí to najniš o dolnom toku Hernádu a Slanej i povodí Torysy, kde viedla „via magna“ k bráne haližskej (Porta Rusciae). Kým na liptovsko-zvolenskej a hontianskej strane bariéry sú mená s dávnuou koncovkou -any s nekolonizačným obsahom výnimkou, na východnej strane sú v hojnej miere (Novačany, Olšoviany, Cepličany, Chabžany, Smižany, Pekľany, Kosceľany /castellum/, Lemelany, Mchýňany /Chmiňany/, Močidlany, Medzany, Zubčany, Lipiany, Kriviany, atď.). Na pozdnejš kolonizačný pôvod poukazujú mená Sv. Mara, Ján, Ondrej, Michal, Jakub, Mikuláš, Peter, Martin, Anna, Sv. Antol, Ilija, Sv. Kríž ap. Podobných na východnej strane bariéry takmer niet (práve Sv. Daur, okr. Sobinov, Sv. Kráľ, okr. Tornaľa, Ruský Kazimír — i V. a M.—), keďže tu vznikaly patričné obce za okolností a vtedy, keď bola obvyklá koncovka -iany a -ovce (Margecany, Jakuboviany, Krížoviany, Jakoviany /gréckoslovan./, Michalany, Petroviany, Michalovce, Miklušovce, Petrovce, Mirkovce, Venčelovce, Stefanovce, Macejovce, Imrichovce, /Rožňava/, Ilijašove /Levoča/, atď.) Podobné koncovky tu dostaly aj mená, o jakých je reč hore: Vilkovce (Levoča), Sokolany (Košice), Kobyľnice (Giraltovce). Len výnimočne sú iné (Sokol, Kobyľe, Kováči /Rožňava/). O val. osídlení záp. strany bariéry arv. pozn. 157.

Okoľe soľných baní v Šariši bolo však čiastočne osídlené už pred koncom X. stor., kedy tunajší maďarskí stáždovia baní a známej dráhy do Haliče, prevzali od šarišských Slovenov nosky (1411: Pankota — Harsi okm. 353.). Pankota sa spomína v XIV. stor. i v Bichoru a v XV. stor. i na juh od rumun. Ternovej (Csánki I. 619 a 746). Prinajmenej v polovici XII. stor. (pred výmenou g>h) byly už osídlené aj niektoré vedľajšie pritočky Hernádu na Spíši, keďže nemeckí kolonisti prevzali pred koncom XII. stor. od Slovanov meno Haliča a „g“ (Göllnitz. — Srv. Knieza c. d. 264). Vzhľadom na slovanskú nomenklatúru tohto, pozdnejšie nemeckého kolonizačného územia, (Rudno a i.) usudzuje Chaloupecký, že spikáci Slovania boli baníci (c. d. 173).

musela zastaviť aj ríša Veľkomoravská i za svojho najvýchodnejšieho rozsahu.¹⁴² Na tej hranici vie Anonymus o vybudovaní hradu Boršodu vo Zvolenskom lese na ochranu kráľovstva proti vpádom Čechov a Poliakov, čiže o jej funkcii rozhrania medzi týmito tromi štátmi.¹⁴³ Z privilégia pražskej diecézy vidíme, že za túto hranicu sa nedostala ani vláda a či nároky českej ríše Boleslava II., už či sa tam spomína Bug a Styr haličský, alebo nejaký iný v Podunajsku.¹⁴⁴ Tu sa zastavila i poľská ríša Boleslava Chrabrého, ktorej hranice siahaly k Dunaju u Ostrihomy, išly k Jagru a Tise na riekú „Cepla“ k Soľnohradu (castrum Salis-Galis), kde boli hranice medzi Uhrami, Haličanmi a Poliakmi.¹⁴⁵ S ruským historikom Hruševským prichodí nám

¹⁴² Srv. Anonymus c. 33: *egressi sunt a loco illo qui dicitur Paztuh, equitantes iuxta fluvium Hongun et eundem fluvium transierunt iuxta fluvium Souyou (Slaná). et inde egressi sunt per partes castri Gumur, ... et inde ad partes Nougrad venientes... castra metati sunt iuxta fluvium Ypul... tunc omnes Sclavi habitatores terre, qui primo erant Salani ducis... se... subiugaverunt eis.*

Podľa toho oblasti hradov Novohrad a Gemer podliehaly najprv slanskému kniežatstvu, ale v dobe príchodu Maďarov, keď už mu nepatriely, ovládol ich knieža nitriansky — Srv. Píť c. d. 59 a Niederle Sl. St. I—II. 1—2. str. 454, p. 1,

Ak Slansko bolo pod bulharskou nadvládou (str. 25-6), potom je prirodzené predpokladať nejaké doklady existencie Bulharov práve na hranici Slanska a Moravy (Svätoplukovej), kde boli stráže na kontrolu a ochranu hraničných prechodov. Stanislav skutočne aj uvádza stopy po bulharskej kolonizácii v Novohrade: Pri dedine Ryba je vinica Bolgár. Obec Bulhary (m. Bolgárom) pri Fíľakove. „Tieto názvy ukazujú, že Bulhari tu nežili ako kompaktný a prevládajúci resp. domáci ľud“. Náš národ II. 213. Tu je aj vrch Belgrád pri Nézi, čo je obyčajne juhoslovanická forma.

Že reč Gemera vykazuje niekoľko zjavov, ktoré možno vysvetliť bulharským vlivom, je už dávno známe.

¹⁴³ Anonymus cap. 34: *irent in silvam Zouolon, qui facerent in confinio regni munitiones fortes... ut ne aliquando Boemi vel Poloni possent intrare causa furti et rapine in regnum eorum: et tunc Borsu... castrum fortissimum construxit... et inde... usque ad silvam Zouolon perexit, et maximam munitionem de lapidibus facere precepit, quod nunc castrum Borsod Zouolon vocatur.*

¹⁴⁴ St. Zakrzewski sa domnieva, že privilegium z r. 1086 spomínajúce Krakov, Bug a Styr nemá na mysli kraj na severe Karpát, ale v Uhorsku. Zakrzewski myslí na nejaký Krakov v Poľsku, prípadne ešte skôr v Podunají. Podľa toho lokalizuje aj Bug a Styr. (Východní hranice priv. pražského z roku 1086 v Sborníku Jar Bídla — Z dejín východní Evropy a Slovanstva, Praha 1928 str. 194—208.).

¹⁴⁵ *Tribus uero post coronacionis sue (Stephani) mensibus elapsis... Astricum et... Albam... avunculum suum Meschonem ducem Polonie transmisit... Quo congregato omni exercitu suo ad regem ante Strigonium venit, ibique in terminis Polonie et Ungarie tentoria sua fixit. nam termini Polonorum ad littus Danubii ad civitatem Strigoniensem terminabantur. Dein Magriensem (Jager) civitatem ibant, in fluvium qui Tisia nominatur cedentes. regirabant iuxta*

tedy súhlasí: v dobe, keď Nitriansko (západné Slovensko) bolo pripojené k ríši poľskej, Slansko bolo vo sfére politických vlivov kijevskej ríše Vladimíra Veľkého.¹⁴⁶ Na túto haličskú nadvládu nad nehaličským miestnym obyvateľstvom mohlo by poukazovať azda meno riekky a osady Halič v Novohrade a Gemeri,¹⁴⁷ meno Sečoviec (Gall-Szece), príp. i meno hradu Zemplína pre jeho epéntetické I.¹⁴⁸ Maďarmi aspoň tieto kraje obsadené neboly, ako vidno z toho, že v listine z r. 1075 sa ešte vyzdvihuje, že obce v stokaji Slanej a Tisy ležia v Uhorsku.¹⁴⁹

Treba ešte podotknúť, že aj v prípade, keď poľský kronikár položil hranicu Poľska priaznivejšie, to je bral namiesto rozvodia Dunaja a Tisy (silva media) východný okraj hraničných pralesov (silva orientalis) na Topli (ako to mnohí myslia), rozsah faktickej poľskej vlády obmedzoval sa rovnako na staré osídlené Nitriansko. Je však pravdepodobnejšie, že Soľnohrad (castrum Salis) treba hľadať v ob-

fluium qui Cepia nuncupatur usque ad castrum Salis, ibique inter Hungaros, Ruthenos et Polonos finem dabant. — Cronica Hungarorum cap. 7. ed. Endlicher c. d. 72. Srv. Knauz, c. d. I. 10. str. 38. a Bielowski, Mon. Pol. lit. I. 505.

¹⁴⁶ Istorija Ukrainy-Rusi I. 1913, str. 224, 494. Srv. E. Perfeckij: Sociálně-hospodářské poměry Podkarp. Rusi ve stol. XIII.—XV. str. 5.

¹⁴⁷ Zase tedy na tej hranici, kde sa stretáme aj s Bulharmi. Vidz pozn. 142. posledný odsek.

Srv. Halič — m. Gács, Stará Halič — Gácsfalú, potom býv. Gácaliget (Lehota), Gácsprága (Praha).

¹⁴⁸ Mohlo sa dostať do úst zemplínskeho ľudu ako cudzie slovo vtedy, keď už uňho bola strata epent. i završená. Ináč by ho tunajší ľud nebol mohol tak zachovať. (Ak sa ovšem epent. i nezachovalo len prostredníctvom maďarčiny — srv. pozn. 55. odsek druhý).

¹⁴⁹ In supradictis vero terris in hungaria, scilicet in meler, Sapi, Pelu, Sagi, alpar, Chonu, et fizeg. Knauz, c. d. I. 59, nr. 25.

Aj po XI. stor. je ešte Boršod (Kniezsa c. d. 303—4) a Tisa pri močiari Szernye hraničnou zásekou (indagines), zaistujúcou Uhry od severu. Až v XII. stor. sa tieto záseky (brány) a stráže prekladajú severnejšie Ani v XIII. stor. severná hranica Uhier neprekročila Matru a Bukové hory. Srv. Kniezsa c. d. 269: Die im Komitate Szabolcs der groszen Theiszbiegung entlang befindlichen zahlreichen Ortschaften Namens Ór und Lővő (Órmező, Orladány, Orpátróha, Ór, Lővő-Petri) weisen überzeugend darauf hin, dass die älteste Grenze des Ungarums gegen Osten auf diesem Gebiet die Tisza (Theisz), genauer der mächtige Szernye-Sumpf am rechten Ufer der Theisz war. Srv. tiež str. 267—8.

Azda aj hranica tiská, na akú naviazala dieceza košická má tu svoj dôvod. Srv. Slov. diocese od V. Chaloupeckého (Bratislava 1928).

lasti gemerskej. Vysvitá to aj z Anonyma¹⁵⁰ a iných historických skutočností.¹⁵¹ Napokon sama kronikárova zámena Galis za Salis nebude asi náhodná, ale súvisí naiste so slovom Haliče (Gallicie).

Tatransko-matranská bariéra podržuje si funkciu prirodzenej hranice aj po rozdelení Uhorska medzi kráľom Ondrejom a jeho bratom Belom.¹⁵² V druhej polovici XI. stor. na východ a juhovýchod od tejto bariéry v Nýrsko-Bichorsku panuje Ladislav, západne od nej v Nitriansku Gejza.¹⁵³ Územie šarišsko-spišské spomína sa ako voj-

¹⁵⁰ Anonymus cap. 17: Arpad et sui nobiles, egressi de castro Hung... castra metati sunt in campo iuxta fluvium Tucota, usque ad ... Zerenche... omnia loca sibi vicina subiugauerunt... usque ad fluvium Souyou et usque ad castrum Salis. (Endl. 19).

¹⁵¹ Castrum Salis resp. Galis, má podľa pos. kronikára byť u (iuxta) rieky Cepla. Dnešná Topľa sa musí vylúčiť, už aj preto, že hranica poľského Nitrianska na nej by bola neudržateľná, ba ani dost prístupná vlastnému majiteľovi, kým na druhej strane by siahala takmer do jadra susednej kolonizačnej oblasti. Pod Ceplou rozumel teda poľský kronikár zaiste niektorú rieku nie na východ, ale na západ od Hernádu. Meno Teple je doložené pre horný tok Ipľa (Fejér, c. d. III. 1. str. 115). Gemer, Borsod a Liptov je konečne oblasťou, kde sa často stretáme s menami Tapolcašny, Teplica, Topľa, Teplá, nielen v prameňoch, ale i dnes.

Že ide o Sofnohrad (castrum Salis) neďaleko od Teplej-Ipľa, z Nitrianska ľahko prístupný, ukazuje ďalší text kroniky: Post hec (alávnosti u Ostrihomu) uero separatur. dux Polonorum in castrum Salis perrexit rex uero Hungarorum in Albam suam dilectam properavit. (Cr. Hung. cap. 7, Endl. 72.) a zase: „dux Boleslaus“, keď porobil poriadky v Uhrách po bitke u Pešti, secessit in terminos suos in castrum Salis, et ibi delectabatur inenacionibus“. (ib. cap. 13. Endl. 80). Ťažko predpokladať, žeby pri každej príležitosti robil si prechádzku po ťažkom horskom a pralesom porastlom terénu bariéry kvôli tomu, aby sa od Tople len poďíval na ľahko dostupné a zaľudnené roviny Zemplína bez toho, aby svojho prechodu cez bariéru nebol využil na výboj! A čo sa poľovačky týče, sotva možno predpokladať, že by mu okraj lesného masívu (Slanské hory) mohol poskytnúť viac, ako bariéra (silva media), cez ktorú by bol musel prejsť z Ostrihomu. Boleslav prešiel síce i na územie Slanska, keď bol prijal ženu „de Romano imperio“ pre Belu a „post nupcias uero dux per Rusiam Poloniam ingressus est“ (ib. cap. 13.). Ako Nitriansko volá prameň podľa vlády poľského panovníka Poľskom, tak tu podľa ruskej nadvlády pod pojmom „Russia“ asi rozumie kronikár oblasť viac magnae — Slansko. (i keď očividne není to výklad nepostrádateľný, keďže po prejdení Slanska mohol ísť cez ozajstnú Rus — Halič).

K tomuto Castrum Salis vzťahuje Chal. aj zprávu Thietmara k r. 1018 o custodovi Boleslavovho mesta Prekuovi na rozhraní poľsko-uhorskom. Ed. Kurze 1889, IX. cap. 4 — St. Sl. 33—34.

¹⁵² „diviserunt regnum in tres partes, quarum duae in proprietate regie Mtis... manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata“. Chron. pict. cap. 49.

¹⁵³ Srv. Chaloupecký c. d. 44. Tam i zpráva o boji, v ktorom „in medio siquidem Biho-riensi agmine Ladizlao locato... Geysam vero Nitriensi agmine in medio collocaverunt. — Chron. pict. cap. 58. Szentpétery SS rerum hung. I. Bp. 1937, str. 389.

vodstvo (Ducatus) ešte v r. 1352.¹⁵⁴ Jeho západná hranica — bariéra — je práve tak strážená, ako na severe.¹⁵⁵

Ani rozsah arcidieciezy ostrihomskej nesvedčí proti uvedenej funkcii bariéry, keďže vieme, že jej východná hranica je v teorii myslenou čiarou „silvae orientalis“ a v praxi dielom storočí jako výslednica mocenského postavenia primasa v Ostrihome. Veď ešte v XIV. stol. je neustálená, jako svedčí spor medzi arcibiskupom ostrihomským a biskupom krakovským o severný Spiš^{156a} r. 1332/33 a o tri roky (1336) nový spor arcibiskupa s biskupom jagerským o severný Šariš.^{156b} Len čo kolonizácia Spiša pokročila, je snaha osamostatniť sa od zadelenia proti prírode a zriadiť samostatné biskupstvo spišské. Už koncom XIII. stol. sa spomína spišský biskup, Jakub.^{156c} R. 1348 píšú delegáti apošt. stolice o povýšení spišskej prepozitúry na biskupstvo a Colegiátneho kostola na katedrálu.^{156d} Pod jurisdikciu spišskú patrily aj farnosti distriktu torysského.^{156e} K spišskej prepozitúre náležal i východný Liptov. Do XIV. stol. byly najvýchodnejšou farou archidiakonátu hontianskeho (kam prislúchal i ostatný Liptov) Hybe. Až do r. 1776 hranica ostávala medzi Východnou a Vážcom.^{156f} Popierať však historický význam južnej hranice ostrihomskej dieciezy, nakoľko ide územím osídleným ešte pred XII. stol. nemožno práve tak, ako klásť hranicu Veľkej Moravy za bariéru uprostred tiskej roviny.^{156g}

¹⁵⁴ Wagner, Anal. Scepus I. 26. S tým akiste súvisí, že sa o ceste levočsko-prešovskej hovorí v listine z r. 1297: „qua itur versus Hungariam“, akoby oblasť Levoče a Prešova nebola v Uhorsku (Fejér, Cod. Hung. VI. 2 p. 75/6). Srv. cap. 57: Dux vero Zulta... fixit metas regni Hungarie, ex parte Grecorum usque ad portas Wazil et usque ad terram Racy... et ex parte Teuthonicorum usque ad pontem Guncil („Gencanské Mosty“ val. tradície?) et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenia, (Göncz-Ruszka, srv. koniec pozn. 185), qui cum Almo duce avo suo in Pannoniam venerant.

¹⁵⁵ Vidz pozn. 139. Srv. Chaloupecký c. d. 102: Strategické a strážní vyzbrojení kraje pod Matrou podobá se až příliš strategickým zařízením na východním úpatí Nízkých Karpat. V jednom i v druhém případě mělo nepochybně stejný účel: hájiti a chrániti země proti nepřátelským přepadům ze západu.

^{156a} Wagner, Anal. Scepus I. 316.

^{156b} Pray, Spec. hier. Hung. str. 31 (osobne nedostupné).

^{156c} Wagner, c. d. I. 592, 394, 393, 308. Srv. listinu Pia II.: ...Ecclesia praedicta, quae nunc Collegiata est, olim Cathedralis fuit... J. Hradsky, v pozn. 211 cit. Additamenta... str. 118.

^{156d} Ib. 319.

^{156e} Ib. 310.

^{156f} P. Ratkoš, Hranice Liptova a Spiša po stránke cirkevno-správnej. Sborník MS (1947), 68.

^{156g} Tak sa robí rado v slovenskej literatúre v snahe dostať aspoň časťku Východu do rieš Veľkomoravskej. Srv. P. Ratkoš, Sv. Cyril a Metod. Bva 1947.

Za veľkej kolonizácie síce lesy miznú do značnej miery, okrem iných aj zásluhou kolonizácie z oblastí Slanska,¹⁵⁶ ale súčasne kladie sa nová a ešte horšia barikáda: kompaktná kolonizácia na juhu bariéry Maďarov, na jej severe Nemcov.¹⁵⁷ V dobe, keď býv. Nitriansko ovláda Matúš Čák, Slansko je sústredné pod vládou Omodejov. Ich porážka uhorským kráľom Karlom Robertom z Anjou r. 1312 u Rozhanoviec zarazila síce vývoj Slanska, smerujúci k samostatnému, na Korune málo odvislému postaveniu,¹⁵⁸ ale priamo prírodou mu vnucovaná samostatnosť sa prejavovala v administratívne ďalej. Počas okupácie Maďarska Turkami boli z horného Uhorska vytvorené dva kapitanáty s hlavnými mestami v Košiciach a Bratislave. Tak

¹⁵⁶ Neboť nové tyto stolice (na úpatí Matry) osazeny byly nepochybně aspoň z větší části lidem z Potiaš. Ib. 124.

Že sa tu Chaloupecký nemýlil, dokazuje aj dnešný jazykový stav. Srv. o tom Št. Tóbiš: Prechodná jazyková oblasť stredoslov.—východoslovenská. Sborník MS 1937 str. 104 a ď. Tu najmä obyvateľstvo si zachovalo okrem val. reči aj meno Slovinci (Rožňava Slováci) tak ako inde na Východe (ib. str. 128). Podľa Tóbiša z 3/4 Gemer má shodné znaky so slovenčinou východnou (ib. 127). Niektoré presahujú až do Hontu: bul, konc. 3 a 6 p. pl. -och, pl. konc. -ne (Cisoveň, panove), konc. -en miesto -na (cehelen), inf. na -nu- (buchnúť), na Horehroní krátkosť ap. Srv. i L. Novák, c. d. 589.

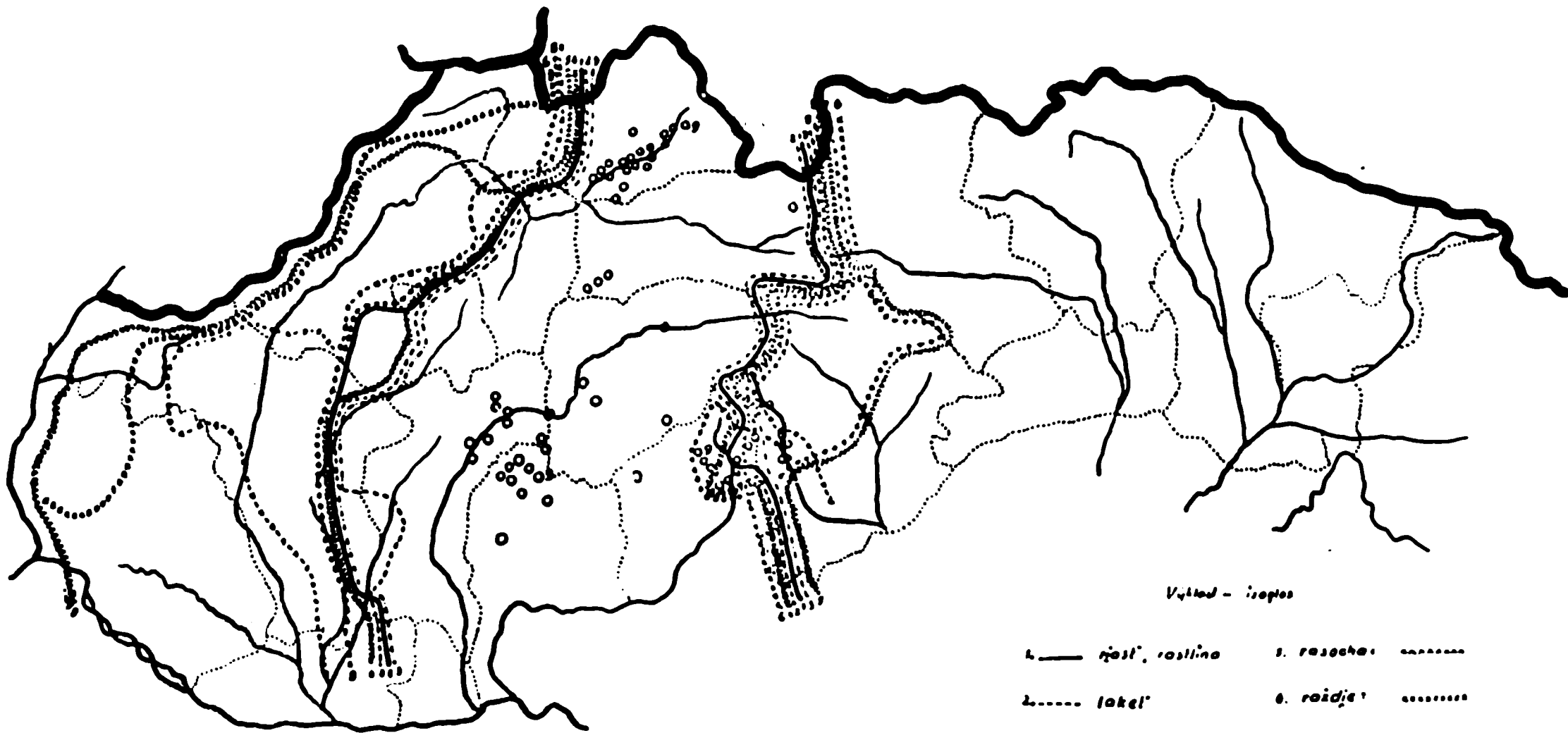
O Liptove srv. J. Stanislav, Liptovské nárečia, T. Sv. Martin 1932, str. 66: Kolonizačný prúd od východu na západ, do prostriedku Liptova postupoval potom najprv širokým pásom až k rieke Boci a Belej... tu naráža na starú vrtvu obyvateľstva, zatáča sa smerom severozápadným popod Liptovské hole až zase k starému osadenému územiu... a menej pod Nizké Tatry. Ib. str. 31: Až na západ od Východnej, možno povedať, ťahne sa východná hranica stredoslovenských nárečí v Liptove.

Val. dz, c. tedy siaha až na liptovskú riečku Petrušku (Pavlova Vez, Bobrovček) a v najsevernejšom Liptove až po Oravu. (Ib. 38). Na Horehroní siaha vliv val. reči až po Polomku. Najmä od roku 1918 sa ovšem pôvodný charakter nárečia silne sotiera vlivom spisovnej reči (súsedstvo!), ale pred sto rokmi cítil sa všestranný rozdiel výrazne. Srv. Hurbanovu Nitru IV. (1847) str. 37: „Slovenskeho nárečia ráz sa najlepšie v Liptove udržau, tu ná sa najkrásnejšie a najplnšie hovori, vímuc daktorje d'edini, ako Štrbu, Vážec, kde ale sotvaj mali původni Slováci (v štúrovekej terminológii, t. j. stredni) svoje sedaliská, ako sa to dá znat aj z tamnejších škaredich tvári (l) a zakrpatelich foriem reči. D'edini: Východná, Teplička, Huť, Borovuo a Lužná sú ob'dlenje kmenom polsko-slovenskím, krásneho (l), običajno visokjeho zrostu a obratnjeho tela“.

Aj pôvodne nemecké mesto Doblína bola založená zo Spiša podľa práva Teutonicorum de Corpora r. 1326 (Wagner, Anal. Scepua. I. 447.).

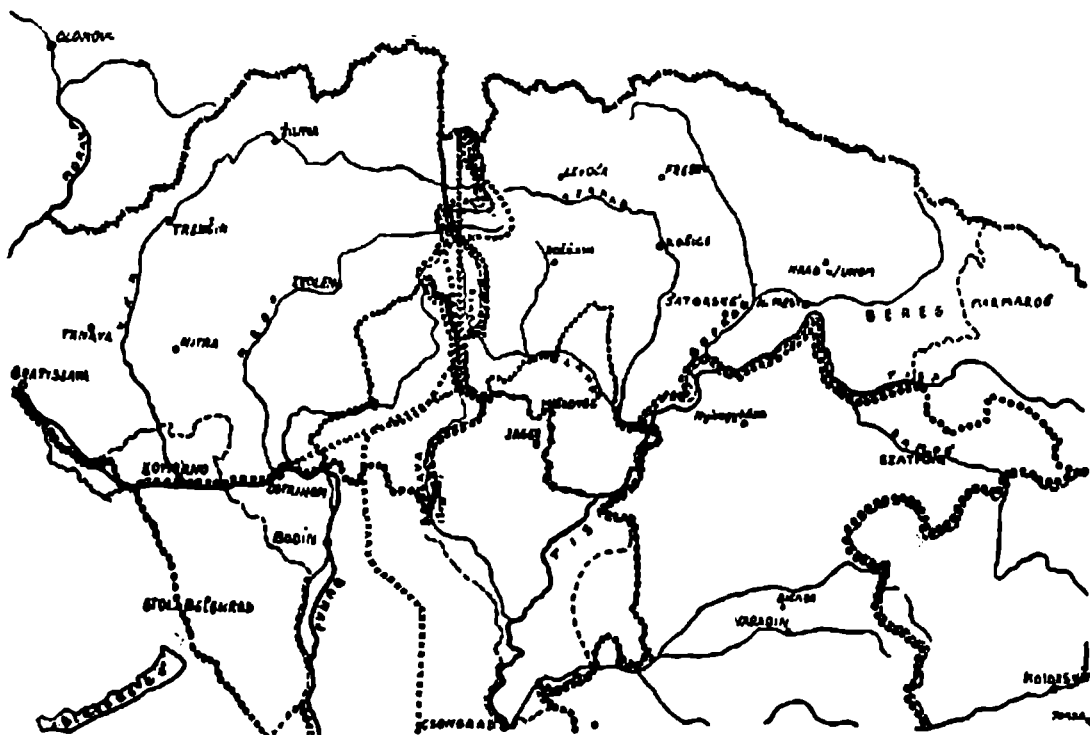
¹⁵⁷ O dávnom súseďskom ovplyvňovaní sa slovenských a nemeckých obyvateľov Slanska hovorí obojstranne vypožičané slová, z ktorých mnohé prekonalý stredoveké procesy tej reči, čo si ich vypožičala. (srv. skupinu —dl— v slove šamerdlík — Schammerl!).

¹⁵⁸ Na straně Omodejových slověn. poddaných bojovali v spojeneckom vojsku Matúša Čáka krom Slovákov ai Čechi. (J. Rya, M. Čák. Trenč. vo Věstníku král. č. spol. nauk 1927).

Č. 7. Rozšírenie „jugoslavizmov“ na Slovensku. Podľa mapovej prílohy k c. d. E. Nováka

boly administratívne prediely zase na historickej hranici oboch slovenských zemí horného Uhorska. Slansko na čele s kráľovským miestodržiteľom (Supremus Cassoviensis Capitaneus) zostáva sa mostatnou administratívnou i hospodárskou oblasťou s kráľovskou komorou v Košiciach a vlastnými colnými hranicami nielen voči cudzine, ale aj voči iným uhorským oblastiam.¹⁵⁹

Č. 8. Tatransko-matranská bariéra jako historická hranica Východného Slovenska na západe

Výklad legendy:

XXXXXX rozvoj rie Dunaj-Tisa

..... hranica archiepisľu Hontakého a prepozitúry spišskej (silva media?) [archd. Gemer a Novohrad]

> > > člana najvýchodnejšieho rozpadu panstva Čákovho

x-x-x-x rozhranie oblastí stredovekých bananých komôr

..... administratívne rozdelenie Uhier v r. 1718—1848 (Podľa K. Kogutowiczovho Atlasz a magyar törté-
nelem tanításához Bp. 1913, str. 12)

oooooo administratívne rozdelenie Uhier v r. 1849—1860 (Podľa a. d. str. 14)

Z rozboru je jasné, že slovakizácia Slanska je nemy-
sliteľná. Na slovakizáciu bol nevyhnutný obojstranný bohatý
styk a silné ovlivňovanie medzi Slovákmi Nitrianska a ľudom Slan-
ska. Toho však takmer niet, lebo mu stály v ceste ťažko prekona-

¹⁵⁹ Pič, Der nationale Kampf gegen das ung. Staatsrecht. Leipzig 1882, str. 208. Srv. Corpus iur. Hung.: Decr. Karola z r. 1342 § 1. a Decr. Ľudvíka II. z r. 1521 (Kovachich v p. 342 c. d. str. 514). O najnovšej dobe srv. D. Šulc, Regionálne členenie Slovenska, Svojina I. (Košice 1946—7), 89—90.

teľné prekážky geografické (široké, do zač. XIII. stor. skoro neobyvateľné priestory) a v nemalej miere samy pomery politické,¹⁶⁰ pozdnejšie i ostrovy cudzonárodných živlov. Slováci Nitrianska mali dosť práce s osídlením stredoslovenských lesov, v čom im dokonca prišla pomoc z východu, takže skôr by bolo možno považovať reč slanských Slovanov za komponenta tzv. stredoslovenských nárečí než napak.¹⁶¹

Že sa ľudia sorskupujú v kmene a národy podľa reči, to preto, že rečová individualita je odrazom práve týchto geograficko-historických, politicko-kultúrnych a hospodárskych pomerov, lebo ony túto individualitu tvoria. Geograficky samostatne položená, od ostatných československých kmeňov práve tak ako od národa poľského¹⁶² a ruského pohorím odrezaná oblasť Slanska prirodzene musí predstavovať i samostatný vývin lingvistický, ako verný obraz reagovania tunajšieho ľudu na život, jeho pohotovosť a výrazotvornú schopnosť, s akou sa vypořiadal s vynorujúcou sa potrebou nových pojmov. Že pri všetkom čs. ráze reči vývoj nebol vždy paralelný, že to isté slovo nadobudlo iný význam na Slansku ako v západných oblastiach československých,¹⁶³ že pre ten istý pochop vytvorila si každá oblasť vlastný výraz,¹⁶⁴ že často sa vytvoril dokonca z toho

¹⁶⁰ Už Píř konštatoval, že Slansko (podľa neho územie „zwischen Theisz und der Slowakei“) patrilo k systému štátov Východu, kým Nitriansko (eigentliche Slowakei) k systému štátov Západu (c. d.).

¹⁶¹ Podľa N. van Wijk, keby sme chceli východnú slovenčinu považovať za pôvodne prechodný českoslov.-poľský dialekt, museli by sme vylúčiť strednú, ako komponenta. — Sborník na počesť J. Škultétyho, str. 563.

Ovšem z lingvistických dôvodov apriori nutno predpokladať i existenciu pôvodného stredoslov. rečového jadra. — Srv. Šmilauerovu repliku Chaloupeckému v Bratislave 1933 č. 4—5.

¹⁶² Srv. Šmilauer: Bol Spiš v XIII. stor. poľský? (Bratislava 1930, str. 30).

¹⁶³ Napr. chovane (živenie) — chovanie osobne (zvlášť) — osobne (sam, s vlastnu osobu)

čerstvy (vyschlý, starý) — čerstvý (šviži)	letny (vlažný-i val.) — letný (letužny)
chvíľa (počasie) — chvíľa (čas)	prijazny (privetivý) — priaznivý (vdzežny, dajny)
šviži (novopripravený) — sviži (rezky, švitky)	samotny (slobodný) — samotný (sam)
služka (kto slúži za ľaty a stravu) — služka (služnica)	ujimac se (okúňat sa) — ujímať sa (po-dejmac se)
ľubic (páčiť) — ľubiť (ľubovac)	naremy (prchký) — náramný (ohromny)
patric (pozerat) — patriť (prisluchac, prinaležec)	kapac (hrdlačiť, tratiť sa) — kapat (zdychac)
pytam (prosim) — pýtam (žadam)	dzvi se (pochabí sa) — diví sa (čuduje se)
dopily (dobiedzavy) — dopily (dopity)	repa (cukrovka) — repa (runkľa)
hadac (dbat) — hádať (shadnuc)	mervic (rozhadzovať župnú slamu) — mrvíť (drobic)
tlačic (pohlavný úkon) — tlačit (ciakac)	uklad (možnosť, príležitosť) — úklad atď.
batoh (bič) — batoh (zajda)	

¹⁶⁴ očivšne — zjavne
samochcac — svojvoľne
poždnic — meľkat

padac — přřat
kuric — padat (snch)
tuni — lacný

marcova chvíľa — aprřlově
počasie (=nestála povaha)
zmojkac — učičikat

istého kmeňa pojem s inakším sufixom¹⁶⁵ je len prirodzené. Keď tunajšia reč vytvorila sama zo seba aj také výrazy, ktoré slovenčina na Západe si vypožičala z cudzích jazykov,¹⁶⁶ alebo keď každá z nich si vypožičala inakšie cudzie slovo,¹⁶⁷ svedčí zase iba o samostatnom, na čs. západe nezávislom, jazykovom a kultúrnom vývoji Slanska.¹⁶⁸ Ba keď ešte i tak významné cirkevne-náboženské slová ako Hody¹⁶⁹—

zmeš kac — vynechať,

zanedbať

chustka — šatka

zvalic — prekotie

naklase — vynadať

spodzivac še — nazdať sa

ojeň (č. jení) — srieň

narozčičaj (od „čičať“)

— dokorán

točka — kritica

zateržka — zádrapka

¹⁶⁵ škofar — školák

sypanec — sýpka

posluchmanny — poslušný

vyrozumny — rozumný

stolek — stolička

¹⁶⁶ mutevka — háberka (n.)

jarec — raž (n. Roggen)

livik — trichter n.

brudny — upísaný m.

vyplat (muž. r.) — lón (n.)

čuchac — rajbat n.

stolek — ziceľ n.

mlatek — hámnik n.

ščetka — kefa n.

doruček, dovažek — radáš m.

¹⁶⁷ tepša — plech

blajvas — céruza

tabla — fišpret

rucac — hádzac

sumene — svedomie

pevne, nabyc, nadzem, jak

bač — hádam

topic — kúrit

ruč — akonáhle, len čo

vyvalic — vyplaziť

ta — nuž

bídne — chúďa

hače — žrieba

zepsuc — akazit

stadlo — stanovište

zmyľka — omyl

boľaci — boľavý

domašný — domáci

vysluha — beďinung n.

belave — vašplau n.

zatentyž! — just n.

kuric — fajčie n. atď.

a naopak:

drilic fr. — sotie

nalpa lat. — opica

makulic lat. — mazat

dyškurovac fr. — vyprávaf

smrud pol. — smrad

hinclik — hnter

ľarma — rámus

rachovac — rátať

ľabdac — tárať

rozpesceny — zhýčkaný

hyľkac — vzlykať

pek — vztek

zahľavek — poduška

(vankúš)

mech — vrece

bečka — sud

sklepene — kľenutie

priklet — pitvor

sklep — obchod atď.

šmerdzaci — smradľavý

zbešnety — besný

hibaf — iba

das — asi atď.

ľalatek m. — kúsok

dyľong fr. — slabšie

(peiorativum, ako vaj-

čiak, bujak)

gemba pol. — ústa (i vs.)

turbovac l. — obťažovať

zakupčac m. — zapnúť

aprehenduje l. — odpovedá,

hubuje

šurgot — pochábel atď.

štrenľfa (n.) — pančucha

(strhn. bantschuoch) atď.

Germanizmy prebral Západ bavorské, kým Východ sliezské, takže ani v prevzatom slovníku nemeckom niet shody (H. Weinelt, Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slovakei. Brno—Leipzig 1938. — Lingv. slov. III. 163/8 a R. Rudolf c. LS, 108).

¹⁶⁸ A opäť sa musíme postaviť proti vžitému námyslu o výrazovej chudobe v slov. (Srv. Rovnianek, Zápisky za živa pochovaného, amer. vyd. 104.). Vznikol asi z toho, že mnohý záp. Slovák nevidiac obdobný nárečový tvar na zsl. výraz, domnieval sa, že taký výraz vs. reč nemá. Hoc sa v slov. nedopĺňuje umele, ako od 100 rokov štúrovčina, predsa i dnes najdeme niejeden výraz vo vs. reči, na ktorý zsl. reč nemá obdobie.

¹⁶⁹ Srv. č. Hod boží. Slovo Kračun (gemersko-zempl.) prešlo i do maďarčiny: Karácsony. Doložené už v najstarších listinách v Potisí, K r. 1201 Szentpétery, Az Arpád-házi kir. okl. krit. jegyz. I. 59 a pred polovicou XIII. stol. v Reg. varadínskom. Iste bude domácm slovom potiského Slovnstva. — Výraz Vianoce je sprostredkovaný nemčinou: Weihnachten.

Kračun, Rusadle,¹⁷⁰ šveto,¹⁷¹ pleban,¹⁷² a stariny: perun,¹⁷³ ogara (zsl. obor)¹⁷⁴ nemajú spoločného menovateľa, dokazuje to, že tento stav siaha do dávnych dôb, čo napokon poznať aj z celkového konzonantického a vokalického rázu východnej slovenčiny.¹⁷⁵

Ako v reči^{174b} tak aj vo fyzickej konštrukcii je príkrejší rozdiel medzi obyvateľom Slanska a susediacim Slovákom stredným, než obyvateľom severne-primoravského Slovenska, ktorý zase má viac shodných antropologických rysov s tzv. Východniarom, než so susedným Turčanom. Podľa Zd. Frankenbergra „Nejvíce blond vlasů je v severním pohraničí se zeměmi historickými a na východě, nejmeně na jihozápadě.“¹⁷⁵

Ib. tab. IX. vlasy:

		blond	hnedé	čierne
(I.)	sz. Sl.	42.10 %	44.89 %	12.18 %
(III.)	v. Sl.	39.25 %	46.02 %	14.39 %
(II.)	str. Sl.	36.62 %	51.02 %	11.63 %

¹⁷⁰ Rozlíšenie Rusadle-Turice je prastaré, spadajúce do doby pohanskej. Podľa väčšiny slavistov „rusadle“ majú základ v latinských rosaliách. U Slovanov sú doložené od XI. a XII. stor. (Niederle, Život starých Slovanů, Praha 1924, str. 55.). Cs. skupina —dl— ukazuje na udomácnenie ešte v dobe, keď prejaté slová tu zmenu prekonávaly. Rusadle ako názov pre Turice doložené z Gemera r. 1585 a 1591 (Br. Varšik, Bratislava III. 129 a d. Srv. Zibrť, Český lid II. 107—8). Podľa Niederleho aj na Morave sú známi „rusadelní králové“. V Rusku vraj nosia na „Rusale“ koňskú hlavu. Srov. rčenie „na koňské Rusadle“ = nikdy.

¹⁷¹ Sveto—šveta i šviatka = zsl. sviatok—sviatky.

¹⁷² Vsl. pleban (z lat.) = zsl. farár (z n. Pfarrer).

¹⁷³ Vsl. perun = zsl. hrom. Vsl. perun není nikdy používaný v rčeniach personifikovaný ako napr.: Hrom do teba! Tisíc hromov páralo tvoju dušu! V Mošonskej st. je doložená obec Perunfalu (Szentpétery, Az Árpádházi kir. okl. krit. jegyz. I. 427).

¹⁷⁴ Vyskytuje sa i na a.v. Morave: „Ogar, jako jedle, silný, že by mlýnské kolo na Radhoš mohlo válet...“ F. Sokol-Tůma: Valašská svěťice (Praha 1922), str. 7. — Zsl. obor je pamiatka po Avaroch (Avar>Abar>Obor).

^{175a} A. V. Isačenko (Versuch einer Typologie der slav. Sprachen. Lingv. slov. I/II. Bva 1939/40 str. 67/9 a 70 zadelil vých. slovenčinu do inej skupiny než slovenčinu strednú a češtinu a to jak z hľadiska vokalizmu, tak i konzonantizmu. Obojím sa val. reč viac blíži čeština, než str. slovenčina. Ib. 76: So fallen z. B. jene ostslowakischen Dialekte, die die Betonungen auf der vorletzten Silbe eingeführt haben und somit die freie Quantität nicht mehr besitzen, in einen anderen Typus, als die zentralslowakischen, denn in diesen Dialekten finden wir auch die erweichten Laute š, ž und z. T. č. Das Verhältnis zwischen dem Konsonantismus und dem gesamten Phoneminventar drückt sich in diesen Dialekten in der Proportionszahl 80,4 aus, ist also vom Schriftslowakischen mit 61,4 weit entfernt.

^{174b} Okrem slovníka srv. napr.: ie>i (riedky-řidky-ridky, sneh-sněh-šněh, otvára-otv(í)ra-otvira), ia>i (rozhlíada-rozhlídá-rozhlída, lahá-lihá-liha), a—e (úradník-úředník-uredník, ľahký-lehký-lehky), ia—a (čapka-čápka-čapka, oddiaľ-oddál-oddal, poriadok-pořádek-poradek, šali-šáli-šali), o—e (odo mňa-ode mne-ode mne, vojde-vejde-vejde, sober sa-seber se-seber še), o>ů (Boh-Bůh-Buh, synov-synův-synuv, můj-můj-muj, lahůdky-lahůdky-lakutky, stůl-stůl-stul), vyhýbanie sa kopeňu spoluhlások (dlhý-dlouhý-dluby, křesný-křestní-krestny, jabíčko-jablučko>jabličko-jablučko), gen. eg. m. (od sluhu-slůhy-sluby), vok. (žena! ženol ženol sluhai sluhol sluhol tata! táto! tatol!), v Šariši i instr. eg. m. (s otcem-otcem-otcem, makom-makem-makem), nom. a vok. pl. m. (učitel-učitelé, Zemplínčania-Zemplínčané-Zemplínčane, tvorovia-tvorové-tvorove), dat. a lok. sg. f. (nohe-noze-nože, [drá]he-dráže-draže, váhe-váže-važe, lávke-lávce-lavce, Amerike-Americe-Americ), lok. pl. v Giraltovcích-Giraltovcích-Giraltovc[ich], v Michalovciach-Michalovcích-Michalovci[ch], vo Vlachoch-Vlašch-Vlaši[ch] atď.

¹⁷⁵ Zd. Frankenberg, Antropologické studie ze Slovenska. Bratislava 1936, str. 36.

tab. XX. oči:	modré	šedé	tmavohnedé	čierne	žltozel.	zelenavé
I. s-z. Sl.	36.41 %	11.94 %	23.83 %	13.52 %	12.89 %	1.41 %
III. v. Sl.	28.82 %	15.74 %	23.94 %	13.21 %	17.15 %	0.78 %
II. str. Sl.	29.38 %	17.08 %	29.70 %	11.24 %	11.12 %	1.48 %

Nápadný je tu nielen rozdiel medzi s.—z. Slovenskom (I.) a blízkym Martinskom (II.), ale aj shoda medzi krajom I. a krajom III. (Zemplín), ktorý je severne-prímoravským nárečiam relatívne menej blízky, než oblasti Spiša-Sariša.^{176a}

Samotný kmeňový názov „Slovjaci“, pod aký sa obyvateľstvo Slanskej zahrňuje,¹⁷⁶ prezrádza domácu samorodosť, pôvodnosť. Naproti tomu susediaci str. Slováci meno „Slovák“ prevzali z pomoravskej rečovej oblasti, kde sa v prameňoch najvčasnejšie objavuje¹⁷⁷ a to bez toho, aby si boli meno v duchu svojej reči prispôsobili na „Sloviak“.

Na vzájomný styk bol ľud východnej a západnej čiastky býv. horných Uhier tak málo zvyklý (hospodárska orientácia šla severojužne!),¹⁷⁸ že keď sa jeho príslušníci dostali v Amerike vedľa seba, ich spolunažívanie začalo bojom a nenávisťou.¹⁷⁹

^{176a} Kým tedy obyvateľstvo str. Slovenska (Martin) javí známky rasy alpinnej, zatiaľ na Slansku (III.) „nutno počítati s väčším procentom plemene nordického“ (ako v kraji I. a českých zemiach). Ib. str. 41.

¹⁷⁶ Pod pojem „Slovjaci“ miestny ľud nezahrňuje ostatných Slovákov západne od Kráľovej hole, pre ktorých má výraz Cech. „Čisto po slovensky“ znamená v ľudovej reči toľko, čo východniarsky (slovo „Východniar“ sa ešte len vžíva od prvého prevratu). Vlivom pomerov i ľud už často vyslovuje „Slovaci“, čo ešte nemusí znamenať vždy širší obsah ako „Slovjaci“: tak bol som svedkom, ako na otázku, či žandári, o ktorých bola reč, nie sú Západniari, odpovedal asi 70-ročný tehlár v Prešove (r. 1944): Ale hej (=kdeže by)! Oni Slovaci, ne Západňare. — Po 6. októbri 1938, keď sa rozmohla kolonizácia Východu zsl. inteligentami, arizátormi a vedúcimi, často sa ľud sklamané čudoval, že sa všeobecne kričí „Česi von“, „Čechoch sme vyhnali“ a že vraj „zaš nam lem Čechoch pošlaju“ (podobné zprávy mám od záp. Slovákov).

¹⁷⁷ J. Liška v Slovenskej reči X. (MS) str. 239. a v c. d. (pozn. 57), str. 14. Pražák Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova, Praha 1922, str. 23. a d.

Jaškovičove Slovenské noviny (USA) nie bez nenávisťi áce, ale správne vystihly, že „keď prišiel drutar, platenkar, oblaňar lem o tych sme znali, že jestvuju“ a ohradzovali sa proti štúrovcine, lebo „tu v Americe jich net lem paru tysice a čistych Slovjakoch jest tu na sto a sto tysice“. T. Čapek 99.

Skutočne možno len lutovať, že tak skvelý a vynaliezavý odborník, akým je J. Korčák, dal sa dovtedajšou literatúrou doviest takmer k absurdnosti: Tím více jest pozoruhodné kulturní vítězství Slovenska, jež národnostně ovládlo tuto („ruskú“) oblast přes všechny přirozené překážky. Přirozenou její funkcí jest přece spojení Alföldu s Krakovskem; nicméně ona se nestala ani maďarskou, ani polskou, ale přijala národnost od západu, od něhož ji příroda odloučila nejúplněji. — Etnický vývoj čsl. Potiál v Národnostním Obzoru III. 32. sv. 3.

Bola to denacionalizácia platonická?

¹⁷⁸ „Jen tu i tam zablondil do Ameriky i Slovák ze západních stolic, tento však jen sám sebe nazýval Slovákem“ a val. krajanov, že nazýval vraj „maďarony vynalezeným (!) jménem Slovjak“. Naše Slovensko, 1909, str. 63. — M. Getting, Americkí Slováci a vývin čsl. myšlienky, New York 1933, str. 10: často stávalo sa, že jestvovala väčšia psychologická medzera medzi západnými a východnými Slovákmí, než medzi Slovákmí a Čechmí. — T. Čapek, c. d. str. 99: Plamennou nenávisť hoľeli Slovjaci k Slovákm z západných stolic a proti tým, ktorí se hlásili k pokročilým Slovákm (pokrokárom). — Rovnianek c. d. str. 147: „New Yorkčania pyňní

Bez sentimentality vlasteneckých čítaniek, s výlučnou snahou po historickej pravde, nech je už ona akákoľvek, rozobrali sme tu i najcitlivejšie miesta slovenského národa. Z uvedeného je naprosto jasné, že geografické a historické pomery boli natoľko nepriaznivé národotvornému procesu v tejto čiaske Európy, že mohli prispieť k deľbe jednotného národa, ale nie ku tvorbe národnej jednoty z dvoch pôvodne rôznych etnických prvkov. Ak napriek tomu ľud Slanska i so svojimi špeciálnymi — kmeňovsky samostatnými — atribútmi nemožno ani dnes inam zadeliť, než do skupiny slovenskej, či správnejšie československej, je to zrejmý dôkaz jeho „sloveňskej“ pôvodnosti. Ak tedy geografické meno Slanska rozširujeme o atribút „slovenský“, nerobíme to ani kvôli západným Slovákom, ani v povedomí, že sme Západom slovakizovaní už či Bulhari, či Rusi alebo Poliaci, ale z toho dôvodu, že tunajší ľud seba a svoju reč i zem takto nazýva. Pre objektívnu politickým pozadím neinšpirovanú vedu je takýto dôvod pre pomenovanie kraja konečnoplatný.

boli na meno „Slovjak“ a nebratříčkovali sa so Slovákmí“. Zaujímavé, že údovia spolku, ktorý si dal do stanov, že v naďarčine „zasadne neverhi nyemaju bicz prijate“. (Culen, Dej. amer. Slovákov) r. 1892, ako Rovnianek píše: „značné prekážky nám (Slovákom záp.) robené byly... zo strany „Slovjakoch“ ... Pri pochode mestom (New Yorkom) obhádzaní sme boli záprtkami“ (c. d. 150).

Ináč to nebolo ani doma: „Slovenský východ jakoby nečil s ostatním Slovenskem tentýž společný kmenový život. Měl v nejedné příčině vlastní historii“ (Hósek v p. 255 c. d. 316). Dôležité je, že ani Slováci dlhobo neměli moderního národního spojení se svým Potisím. — J. Korčák, c. Etn. vývoj ča. Potisí. — Crânjala uvádza sdelenie prof. Dr. J. Stanislava, že „v Lipotově dělníci, kteří tam přicházejí na práci z východu Slovenska a z Podkarpatské Rusi, jsou pojmenováni lidem Rumuni, ačkoliv to prý Rumuni nejsou“ (c. d. 417). — Srv. T. Capek: Naše Amerika, Praha 1926, str. 99, kde sa spomína, že vs. krajanovia mali len svoju reč za slovenskú „zavrhující své krajany ze západních stolíc jako míšence“.

Vyznávači východosl. národnej samobytnosti, pravda nie bez ohľadu na záujmy uhorského štátu, opierali, ako kedysi Stredosl. Czambel, svoju ideologiu o túto bulharskú teóriu: iní je náš rod a iní rod zapadňaroch. My sme potomci Bulgaro-slovianoch. Naša reč vcalom pod druhyma vlivami se vyvinula jak zapadňarska. Slovjak a Slovák, hoc jak blízko stojí jedno slovo ku druhemu v každodennym živoc, ne je jeden, to su dva, dva řeče, dva narody (Naša zastava XV [1942], 22). Slovjací-samobytníci, ktorí v októbri a novembri 1918 vyjednávali s uhorskou vládou o vs. autonomiu (v rámci Uhorska) vo veciach kultúrnych, administratívy i súdnictva a nato v Košiciach 4. dec. vyhlásili utvorenie „samostatnej republiky Slovjakov“, „užívali proti jednotě slovenské těchto důvodů a argumentů, kterých se někdy dovolávali Slováci proti jednotě česko-slovenské!“ (V. Chaloupecký, Zápas o Slovensko 1918, Praha 1930, str. 202).

Džlongove (Pozdrav mladých, Prešov 1942): „Pozdravujem básnikov východnej oblasti nášho štátu! Myelím, že im to neprekáža, aby boli slovenskými básníkmi. Lebo len o to ide, čo nás spája a nie to, čo nás deľ“ ap. u mnohých iných zal. bratov prezrádza, že je im povedomie národnej identity ešte nie samozrejmosťou ani dnes.

B) Rozoznávanie prameňov medzi územím slanským a rusínským

Už sme poukázali na konštatovanie modernej lingvistiky, že reč vymretých (pomadžarčených a porumunštených) preduhorských Slovanov je charakterizovaná vlastnosťami, aké zo slovanských rečí má dnes len východná slovenčina.¹⁸⁰ Odstránili sme tiež zdánlivý rozpor v údajoch anonymného notára kráľa Bélu, ktorý tunajšie obyvateľstvo menuje raz „Sclavi“-Slověni, druhý raz spomína Slověnov (Sclavi) spolu s Bulharmi. A to v tom smysle, že domáce pôvodné obyvateľstvo bolo slovenské (Sclavi), ale dostalo sa niekedy v druhej polovici IX. stor. pod nadvládu bulharskej ríše, čo zaiste malo za následok usadenie sa niekoľkých bulharských pánov s vojakmi, menovite na tak dôležitých miestach, akými boli hraničné hrady Slanska („Salanovho“ kniežatstva).^{180a}

Medzi Slověnmi Slanska (Abodriti, Praedenecenti, Osterabtarezi) a Bulharskom nerozoznávajú tedy len anály franckého kráľovstva,¹⁸¹ ale aj najstarší uhorský kronikár Anonymus rozlišuje medzi samo-

¹⁸⁰ Vidz pozn. 49 a 52—57.

Aj Melich (Bolgárok és Szávok v cit. MNy. XVII. — 1921 — str. 71—7) došiel k náhľadu, že to isté obyvateľstvo, čo v Užskej a Zemplínskej, sídlilo aj v Gemeri, Bošode, Heveži, Novohrade. Zhruba asi na východ od Dunaja po Csongrád a na Tise (Srv. Anonym. cap. 32: et subiugauerunt sibi omnes habitatores terre a Crisio usque ad fluvium Zogea et usque ad miluam Zepus). Hranicu medzi ča. a juhoslovan. živilom u Csongrádu uznáva, ako už prv E. Moór, aj J. Stanislav (Náš národ II. č. 4. str. 207). István Kniezsa uvádza dve topiká — Szelicse. Lindžina — z formy ktorých vidno, že ide o obyvateľstvo západoslovancké: Selišče, Lindžina, (bulh. by bolo: Selište, Lenždena) c. d. 326. Melich a Moór poukázali na nápadnú krátkosť (proti duchu maďarčiny!) tvarov Zagyya - Sadszava (bulh. by dala Zazsgyya) - prítoku Hernádu a inej prítoku Tisy, Baranya, Kraszna, Krassó, podľa čoho treba vylúčiť češtinu a slovenčinu (štúrovskú), ktoré kvantitu majú. — „Das Ostslowakische“, konštatuje Moór v c. d. 126, p. 1., „kann auf Grund des Fehlens der Quantität in einem ON deswegen nicht ausgeschaltet werden, weil es im Ostslav. ebenso wie im Klr. und Bulg. überhaupt keine Quantität gibt; dass diese Eigentümlichkeit alt ist, bezeugen ON wie Kraszkó, Krasznahorka im K. Gömör (Ca. I. 139), Krasznok im K. Abauj. (Cs. I. 212)“.

Bulharčinu vylúčil Moór o. i. aj pre i (m. é.) v menách ako Liskova, Medwige, Mistice, Pílis, Pirica, Perecse, Prislóp, Rikács, Strigy, Szécs, Terebes, lebo bulh. už v 9—10. stor. má a, ā, (e). Len jedna takáto forma s „a“ sa nachádza (csarna), ale práve tá nie je bulharska, ale východoslovenská. Malorusov vylúčil pre úskohlasie (—bran—: Zábrány) a preto, že v maloruštine niet tvarov „bérdo“, „chrъb—“, kríž, mb zěti, přěkъ (ib. 127. a d.), ktorých slovných kmeňov odvodeniny sú v Potisi hojné.

^{180a} Anonymus: Keanus magnus, dux Bulgariae, avus Salani ducis — — — fecisset ibi habitare Sclavos et Bulgaros (v. p. 38 c. d. Szentpéteryho 48. Srv. i str. 51).

¹⁸¹ Vidz pozn. 33.

statným územným celkom — slovenským Slanskom (Sclavi Salani ducis) a jeho susedom — Bulharskou ríšou.¹⁸²

Ak zreteľnosť Anonymovho roznávaní medzi Bulharskom a slovenským Slanskom narážala na fakt bulharskej nadvlády v Potisí, je už jeho rozoznávanie medzi slanskými Slovnami (Sclavi) a zakarpatskými Rusínmi (Rutheni Kyeuyensi cap. 11., R. Galicie c. 12) exemplárne presné a jednoznačne výrazné. Ako Anonymus vie o slovenskom obyvateľstve Slanska, tak isto vie o rusínskom osídlení Kijeva a Haliče.¹⁸³ Ba vie dokonca aj o rusínskych imigrantoch, ktorí v jeho dobe (zač. 13. st.)¹⁸⁴ však ešte žijú len rozptýlene medzi ostatným obyvateľstvom Uhorska.¹⁸⁵ Z tejto zmienky vysvitá nielen to, že Uhri XIII. stor. si boli vedomí, že Rusíni nie sú pôvodným obyvateľstvom v Uhorsku, hoc sa už na ich skutočný príchod nepamätali (vraj „Almo duci adherentes“), ale tiež aj to, že nežili ani v XIII. stor. kompaktné. Obyvateľstvo, ktoré dnes žije v Podkarpátí kompaktné, mohlo by byť pôvodným, keď ešte v XIII. stor. žije len roztrúsené po rozličných miestach v Uhorsku?

V rozoznávaní medzi Rutheniou, resp. Galiciou pod ruthenskou vládou a rečovou ruthenizáciou^{186a} a Slanským Slovnskom neni tento prameň v Uhorsku ojedinelý. V privilégii jagerskej diecézy z r. 1271 rozoznáva sa medzi Rutheniou a územím jagerskej diecézy

¹⁸² Terram, que iacet inter Danubium et inter Thisciata, usque ad confinium Bulgarorum“, cap. 14. Podobné rozlišovanie je aj v slovách: precipimus domino uestro duci Salani (panujúcu medzi Karpátmi, Dunajom a Tisou), ut, ... celerrimo cursu terram Bulgarorum eat. Cap. 38. — Chaloupecký vysvetľoval Anonymove zvraty Sclavi et Bulgari ako Slovania bulharskí, Sclavi et Bohemi ako Slovania českí ap., čo na Slovensku narazilo na toľký odpor.

Zdá sa, že Ch. nebol ďaleko od pravdy. Veď v politickom smysle, ako vidíme, šlo o bulharských Slovnov, moravských Slovnov (v dobe Anonymovej Morava žila už len v tieni Cech, preto i Anonym užíva miesto moravský termín „Bohemii“) a Slovnov panonských (Sclauorum et Pannoniorum gentes c. 50).

¹⁸³ Cap. 8. Srv. c. 9: duces uero Ruthenorum ... rogauerunt Almu ducem, ut dimissa terra Galicie ... uersus occidentem in terram Pannonie descenderet ... quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. V kap. 2. celkom zreteľne hovorí o pohraničnej karpatskej oblasti Uhu, že i tam sídlia Slovní.

¹⁸⁴ Vidz „De aetate ac persona P. magistri Anonymi Belae regis notarii“ od L. Szilágyiho v cit. Szentpétervho SS. rer. hung. II. (Bp. 1938) str. 631—634.

¹⁸⁵ Cap. 10. similiter et multi de Ruthenis Almo duci adherentes, secum in Pannoniam uenerunt, quorum posteritas, usque in hodiernum diem per diuersa loca in Hungaria habitat. Doklad takéhoto ostrova je práve dôkazom neruskosti okolia. Napr. zmienka o „sepulcrum rutenorum“ na Laborci (Gy. Nagy, A nagyminályi és szárarai gr. Sztáray család oklevéltára I. Bp. 1887, str. 11. [k r. 1266]), kde toto dokazujú aj tam spolu uvádzané mená: aqua Nececha, Jesenow, Helewna; terra Perecha, Zuha ap.

^{186a} Srv. na str. 25/7 o Bielochorvátoch.

(Slanskom) tiež.¹⁸⁶ Bichorsko a staré Abovsko (t. j. so Šarišom a Spišom) nepovažuje za Rus ani Chron. pict.¹⁸⁷ ako sa domnieva Chaloupecký, lebo z dotýčnych zpráw vyplýva pravý opak. Rukopisný dôkaz toho, že pôvodným obyvateľstvom Slanska nie sú Rusini, vydávajú o sebe sami rusínski kolonisti, keď sa ohradzujú proti stotožňovaniu s neslobodným miestnym obyvateľstvom,¹⁸⁸ poukazujúc, že sú ako ruskí hostia slobodní.¹⁸⁹ Bránia sa tedy práve tak ako kolonisti českí, nemeckí a vlašskí.¹⁹⁰ Pred polovicou XIII. st. volajú sa južné svahy Karpát u priesmyku duklanského uhorskými.¹⁹¹

Pre túto jednoznačnú reč prameňov historických, lingvistiky a pomerov geografických (vidz mapku) nutno revidovať všetky výklady prameňov, pokiaľ im bol vložený smysel per analogiam súčasných chcení alebo smyslu, tedy aký pôvodne nemaly. Už Chaloupecký správne poukázal, že pod Rusou, i keď sa menuje uhorskou, alebo keď sa spomína v súvisi s členom uhorskej dynastie, nemusí sa hovo-

¹⁸⁶ Endlicher, cit. RHMA, str. 530: eum idem Cletus episcopus ... inde in Rutheniam aufugisset ...

¹⁸⁷ Ladislaus autem consilio fratris sui de civitate Bihor ivit in Rusciam (ergo Bichor není Rusiou) querere auxilium Cap. 58. - Z kap. 47 sa dozvedáme, že uhorskí páni poslali z Abova vládnostných posolov „in Rusciam ad Andream et Leuentem“. Z Rusie do Rusie by sa mohlo vykladať len v spojitosti s nejakou nárážkou na atribút (ako dokladá Chal. na str. 44.), čoho však v prameni niet. Srv. Szentpétery, SS rer. hung. I. Bp. 1937, str. 414, 418, 448 451, 460 (Chronici hung. compositio saeculi XIV.). Ruthení sa tu uvádzajú striedavo s „Rusciou“ (= nár. Rus.) alebo v takom súvisi, ako Poliaci.

¹⁸⁸ Sklaven fremder (nemaďarskej) Zunge haben wir uns als Nachkommen der alten Landsassen ... zu denken ... Knechte magyarischer Zunge stammen von Freien, welche ihre Freiheit verwirkt haben, oder sie sind von fremden (nemaďarských) Mägden im Hause eines magyarischen Herren geboren. — St. Endlicher, Die Gesetze etc. (pozn. 106), str. 68.

¹⁸⁹ Castrenses de Carasna de uilla Ban, scilicet Damang, Duh, Nusata et omnes alii de eadem uilla ... impetierunt quendam ... dicentes quod conciuus essent eorum. Illi autem dixerunt se esse liberos et genere Ruthenos, et adduxerunt defensorem libertatis sue nomine Chedur genere Ruthenorum ioubagionem Barnabe ... — Regestrum de Varad, ed. Endlicher cit. RHMA, str. 715. nr. 300. — Domáca národnosť sa v reg. nevyzdvihuje, len cudzia. Srv: ib: str: 736 nr. 366: qui ueniens coram pristaldo eorum dominico de genere Rusi.

¹⁹⁰ ... se esse liberos et filios hospitis Boemorum ... nr. 367, str. 736: — Sama castrensis de Zounuc ... impetiit Pousam ... dicens illum quod suus esset conciuus ... ille autem dixit se esse liberum et Teutonicum genere. nr. 276, str. 710. — ... ioubagiones castri Zounuc impetierunt quendam ... dicentes quod eorum esse contribulis et castri Zounuc ioubagio. ille autem contendeat se filium latini hospitis esse et absolute liberum. Nr. 253, str. 705.

¹⁹¹ Wenzel, Cod. Arp. Cont. VII, 263: sub magna porta Galicie, que vocatur ungarica (Ugorskija vorota Ipatijevského letopisu). Srv. i Rogerii Carmen miserabile.

riť o ruskej zemi v Uhorsku.¹⁰² Veď vieme o rodinných vzťahoch haličského a uhorského panovníckeho dvora,¹⁰³ na základe ktorých si uhorskí králi robili často nárok na Halič a prisvojovali si tituly zemí, ktoré im nikdy neprináležali.

Annály hildesheimské k r. 1031 menujú syna sv. Štefana Henrika, „dux Ruizorum“ a kronika uhorská zase „nobilis dux Sclauonie.“¹⁰⁴ Táto dvojakošť najlepšie ukazuje, že najstarším uhorským kronikárom ruská údelná zem v Uhorsku nebola známa. Zprávy ako „dux Ruizorum“ ap. keby sme chceli lokalizovať do Uhorska, nuž najskôr by bolo možné len tak, že ich dáme do súvislosti so skupinou ruských vojakov, strážcov ap. (ako Bisseni, Plavci) nie však s určitým územím ako kompaktnou ruskou oblasťou. Dnešné rusínske osídlenie, ako produkt pozdnej valašskej kolonizácie, nesmie nám byť pri tom vodítkom pre prvé storočia Uhorska.

*C) Kedy nemá meno z koreňa „Ruthenus“ a „Rus“, „Ros“
etnickej preukaznosti*

Ako sme sa postavili kriticky k obsahu stredovekých pojmov „Bulgari“, ale najmä „Ruthenus“ v relácii k Slansku my, tak to učinil v podstate svojím spôsobom už pred dvadsiatymi rokmi Chaloupecký (zahrnujúci pod oba pojmy i slanských Slověnov), keď vyslovil domnienku, že ide o jedno a to isté obyvateľstvo a len jeho „označení

¹⁰² Dobriankij (ŽMNP č. 208, str. 158) a Niederle uvádzajú listinu Bélu IV. z r. 1243: „in Rusia qua vocatur hungarica“ ako dôkaz ruskej krajiny v Uhorsku. Chal. to správne odmieta (St. Sl. str. 275, p. 1086): nemíní sa tím asi časť Uher, nýbrž spíše časť Cervené Rusi a Haliče, na niž si dčlal nárok Koloman, bratr Bélu IV., jenž na př. r. 1227 jmenuje se i „Ruthenorum rex“ — Wenzel, Cod. Arp. Cont. VI. 546 (i r. 1228: Rex Ruthenorum, ib. I. 256).

¹⁰³ Srv. pozn. 110.

¹⁰⁴ Pertz, VI. 98. a cap. 9 v cit. ed. Endlicherovej, str. 76. Chaloupeckého výklad tejto dvojakosti tým, že autor — Juhoslovan položil údel do svojej zeme, zdá sa byť násilný (St. Sl. 40, p. 143) práve tak, ako lokalizovanie marchie Ruthenorum (Mon. Germ. hist., SS. XI. p. 74) z r. 1131 do Bichorska (ib. 41), v ktorom ruského kompaktného obyvateľstva v tej dobe nemohlo byť, keď ešte o storočie nato spomínajú sa tam Rutheni (Rusi) len ako cudzinci-kolonisti.

v prameňoch se primerene dobre a okolnostem zmenilo.¹⁹⁶ Čiže nemožno „Ruthenus“ vždy prekladať slovom „Rusín“.

Meno Ruthen podľa J. Jablonowského¹⁹⁶ a Nuruszewicza¹⁹⁷ je známe už z prvej polovice stredoveku v južnej Galii (juhofranc. Rodez a Auergne). Ním sa označovali Slovania, ktorí holi tam zavlčení Ilunmi (Provincia Ruthenorum fr. Rouerge) a nimi obývané mestá (Segedunum Rutheni a Augusta Ruthenorum). Ruthenmi sa volajú v Životoch Otta bamberského obyvateľa Rujany.¹⁹⁸ S menom Ruthen sa stretávame u najstaršieho poľského annálistu Martina Galla (11–12. st.). Kerchelich, Timon, Pelesz a i. sa domnievajú, že rímska cirkev menovala Ruthenmi pravoslávnych s Rímom sjednotených, na rozdiel od Rusov schizmatických.¹⁹⁹ Že v stredoveku, najmä v západných prameňoch, naväzujúcich na staršiu tradíciu mena Ruthen, treba chápať „Ruthena“ ako príslušníka slovanského obradu, a nie ruskej národnosti,²⁰⁰ svedčí aj nesmyseľ, aký dostal český kronikár, keď „Ruthenus“ preložil už etnizovaným pojmom „Rusín“, píšuc o sv. Metodovi:

Ten arcibiskup Rusín biše
mňu svú slovensky služiše (Dalimil kap. 23)

¹⁹⁶ Dvě studie k dějinám Podkarpatska, Bratislava 1925, str. 164.

¹⁹⁶ L' empire des Sarmates, — Czasopis księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich, Norimbg, rok 1, 1828, zes. 2, str. 22. not. 2. lit. W. (Pelesz 18, vizd pozn. 199).

¹⁹⁷ „nie z podobieństwa przeto początkowych zgłoszek „Rus“, „Rusi“, „Rosolani“, „Rosani“ utworzono słowo Ruthenus, Ruthenia, ale od Słowian Rusinów we Francji Akwitańskiej osadłych. przez pisarzy tamtejszych (francuskich) Ruthenami przezwaných. A te potem nazwę przyjali pisarze niemieccy.“ — T. I. I. Warszawa 1824. (Pelesz 18).

¹⁹⁸ Ebbo III. 11, 14, 23; Herbord III. 30, 31 — podľa „Niederleho. Podobne aj Dán Saxo Gramaticus (†1203).

Pozoruhodné, že tieto Rutheni sú v stykoch s Grékmi. Srv. Adama brémskeho II. 19: *Nobilissima civitas Iunne, (tretí ostrov východne od Rujany), celeberrima praestat stationem barbaris et Graecis, qui sunt in circuitu... Est sane maxima omnium quas Europa claudit civitatem quam incolunt Sclavi cum aliis gentibus, Graecis et barbaris... Urbs illa mercibus omnium septentrionalium nationum locuples, nihil non habet iocundi et rari* (Niederle).

¹⁹⁹ Kerchelich, *Notae praelim.* 496 (nedostupné mi), Timon, *Imago Hung. antiquae. Cassoviae* 1733, 315. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom.* I. str. 19 (známe mi len z výpiskov Dr. J. Murina, ktorému týmto za ne ďakujem).

²⁰⁰ V terminológii cirkevnej takmer do dnešných dní. Srv. priv. Jána II. z r. 1561: *Religiosorum Fratrum Ruthenorum* = basiláni (Basilovita, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits* — *Cassoviae* 1799 —) *Plebanorum Ruthenorum* (ib. 34), r. 1693: *Ritu Ruthenorum, Plebaniam Ruthenicalem, Presbyteri Rutheni* (ib. II. 34) atď.

Od tradície je pravda len kroček k tendencii: napr. schematizmy prešovskej diecézy i dnes označujú reč čisto slovenských obcí „lingua Ruthenica“, výnimočne i „lingua Slavo-Ruthenica“. Len pri „lingua Hungarica“ sú skôr amerodajné.

Už sme upozornili, že miestne názvy z koreňa „ros“, „rus“ v dávnej Gepidii (Slansku) sú podľa všetkého jazykovými stopami po Dákoch (Thrakoch)²⁹¹ a vyslovili sme domienku, že s tým súvisí i názov bichorského biskupstva „orosiensis“.²⁹² „Orosius“ je i osobným menom kresťanským. Tak sa volá napr. kronikár, o ktorého objektivite sa nepriaznivo zmieňuje jeden z najstarších uhorských kronikárov, Simon de Keza.²⁹³ „Uros“ je meno opáta latinského kláštora na Pannonskej hore.²⁹⁴

Uros, Vros, Vrus, Wrus, Wrusti, Wros ap. je častým osobným menom v listinách 12. a 13. stol. nielen v Potisí, ale aj v celom Uhorsku a prirodzene i v starom Nitriansku.²⁹⁵ Pravdepodobne ide o os. meno domáceho, alebo zdomácnelého pôvodu.²⁹⁶ Vyskytuje sa spolu s menami západoslovanského (československého) charakteru: Brana, Hrad ap.²⁹⁷ Miestne mená, odvodené od spomínaných os. mien²⁹⁸ nemožno teda, najmä pred 13 stol. dávať do súvisu s Rusínmi, ak sa nemá riskovať historickou pravdou.²⁹⁹ Už aj preto, že u Rusov sa os. meno z koreňa „Rus“, „Ros“ takmer nevyskytuje.³⁰⁰ E. Moór a i. poukázali aj na prípady, kde je pravdepodobnejší výklad miestneho názvu z maď. „rosz“, — zlý, rum, „ruz“ — rougeatre, ružový a „ruziu“ — potok. Za doklad ruského osídlenia možno považovať názov z koreňa „rus“ tam, kde sú na to aj iné poukazy (lingvistické, historické ap.). Len sám o sebe, zvlášť v dobe pred valašskou kolonizáciou, tejto preukaznosti nemá.

²⁹¹ Pozn. 11.

²⁹² Pozn. 93.

²⁹³ Endlicher c. d. (RHMA), str. 93/4.

²⁹⁴ Wenzel, cit. Árpádkori újokmánytár I. 215.

²⁹⁵ Wenzel, c. d. I. 346, 113; Knauz cit. MES I. str. 89, 90, 91, 93, 184; Endlicher, c. d. (Reg. Var. nr. 239), str. 699; Szentpétery, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. (Bp. 1923), str. 20, 38, 65, 200, 423, 508 a ib. 10: Huroz.

²⁹⁶ Srv. val. priezvisko Ruska a zd. Rusko. Moór dáva Vrs, Ors do súvisu so slovom „vrš“ (ako pol. Warszawa, č. Vršovci).

²⁹⁷ Knauz, c. d. I. 89, 184.

²⁹⁸ Napr. „uilla Uruz“ v Reg. Var. (Endl. 645), Wruszwar k r. 1266 (Szentpétery, c. d. 451, 499).

²⁹⁹ Srv. Petrov, Materialy dlia istorii ugorskoj Rusi VI. (S. Peterburg 1911), str. 46: „Rusko mog byt' russkym, no mog byt' i rumynom (v našom prípade aj iným) — familiu ot kornja Rus vesma obyčny u rumyn Ugrii a Transilvanii.“ Srv. i str. 210. A Sobolevskij (Živaja Starina III., 1893, str. 438): Nazvanija na -ovo (reže na -ov i -ova) v rodě Cudinovo, Lachovo, ... Polakovo — proischoďat ot ličnych sobstvennyh imen i prozvišč samyja raznoobraznyja etnografičeskijskija nazvanija.

³⁰⁰ Petrov c. d. 46.

Ďalekosiahle uzávery na *kompaktnosť* ruského osídlenia v Podkarpátí len na základe ojedinelých topík z koreňa „rus“ (i keď súvisia s etnickým názvom Rus, ako je to od valašskej kolonizácie), nemožno robiť preto, lebo vznik takého názvu umožňuje len okolica neruská, v ktorej byť ruským je zmienky hodnou pozoruhodnosťou. Tak na slovensko-poľskom okolí rieky Popradu u Orlova vznikla Ruská Voľa, pri nemeckých Krompachoch Slovenky,²¹¹ (pod. Lašin potok)^{211a} Ruská Nová Ves na slov. okolí Prešova, „Tótsóvár“ vedľa nem. časti Solivaru (Šváby), v protiklade k Slov. Raslaviciam (Tót-R.) Žipovu (Tót-Izsép)²¹² a Kajny (Tót-K.) Uhorské Raslavice (Magyar-R.), Žipov (Magyar I.), Ruská Kajna ap.²¹³ V národnostne smiešanom prostredí podkarpatských miest bola už od polovice 12. stol. príležitosť uplatniť sa okolitému slovenskému obyvateľstvu. Napr. na Spiši zaväzujú sa Nemci a Vlaši (Saxones et Latini) platiť desiatok tak ako ho platia spišskí Maďari a Slováci (sicut Hungari et Solavi... in toto territorio Scepusiensi).²¹⁴ Pred valašskou kolonizáciou Spiš zná len zvykové právo Sclavorum, nie

²¹¹ V protokole vizitácie spišskej kapitule z r. 1700 stojí, že miestny kostol bol vystavený pred 400 rokmi katolikmi latinského obradu, potom opravený obyvateľmi ritu gréckeho (J. Hradsky, Aditamenta ad Initia capituli Scepusiensis Szepesváralja 1903/4, str. 261). Že názov Slovenský potok (obec: Slovenky) súvisí s patričným etnikonom, vidíme z maďarského názvu „Thothpataka“ (k r. 1263). Pôvodné slovenské obyvateľstvo r. katolíckej viery bolotedy, ako vidno z názvu obce, slovenské.

^{211a} Štelbach pri Smolníku, maď. Lassúpatak, spomína sa r. 1344: nova montana seu aurifodina in vulgari Lassyn patak, in theutonico nomine Stilbach vocata. Wagner, Anal. Scepus. I. 204.

²¹² Z cirkevnej slovančiny? Izop je predmet, ktorým sa kropí svätenou vodou.

²¹³ Pozoruhodné, že aj na severnom pohraničí Slanska (najmä nad Užhorodom) usadzovali sa Rusíni do neruského prostredia, ako o tom svedčia hojné miestne názvy s prívlastkom „ruský“: Orosz Bisztra, Orosz Hrabocz, Orosz Volova, Orosz-p., pri samej hranici haličskej Ruszka, u Hatbury Orosz Bisztra atď. (podľa žup. máp v Petrovových Mat. VI.). Moór c. d. 133: dasz aber nicht die Klr. (Rusíni) die ursprünglich slaw. Bevölkerung dieser K. waren, geht aus ON. wie Ruszka (1332-37). Ruszká (1419) im K. Ung und Ruszkova (1411) im K. Mármaros klar hervor: diese Orte wurden noch von der ursprünglichen slaw. Bevölkerung so benannt, als die Ansiedlung der Klr. begonnen hatte: diese Slawen waren eben Slowaken.

²¹⁴ Wagner, Anal. Scepus. I. 300.

však Ruthenorum či Russorum vedľa práva národov neslovanských. Ešte koncom 13. stol. je Rusín na Spiši takou mimoriadnosťou, že sa mu nacionalita stáva os. menom¹²⁸ práve tak, ako v Maďarsku a na západnom Slovensku.¹²⁹ V Michalovciach máme doloženú vedľa Nemeckej (Nemetucha) i Slovenskú ulicu (Thotucha) a slovenskú časť mesta (Thothmyhal).¹³⁰ Ale v podobnom súvisi sa uplatnilo len slovenské obyvateľstvo. Rusíni sa spomínajú ojedinele, i to väčšinou s pripomienkou, že sú hosťami (pristáhalcami).¹³¹ Zato nepovažujeme ani za potrebné šíriť sa na tomto mieste o československom charaktere nomenklatúry Slanska v najstarších uhorských listinách.¹³² Táto nomenklatúra — najstaršie jazykové pamiatky slanských Slovenov — vykazuje národný svojráz, charakteristický pre východoslovenskú reč pamiatok stol. XV.,¹³³ bohoslužobných kníh z r. 1750,¹³⁴ školských učebníc, kalendárov, novín a kníh zpred roku 1918 a reč dneška.¹³⁵ Platí to nielen o území Slovenov (Sclavi-tóti) dnes čs. časti Slanska, ale aj o území Republikou československou odstúpenom SSSR ako

¹²⁸ Hazai okm. VIII. 156.

¹²⁹ „Ladislao ruteno“ k r. 1218 a 1232 v Ostrihome, Knauz, c. d. I. 218 (2877; „Dominico rutheno... in Libele“ k r. 1235, Fejér III. 2., 459; — „Maladik rutenus“ v Turci k r. 1262, Cod. patr. VII. 83. — Rusíni sa ešte spomínajú u Ozny na Dráve (1267, Cod. patr. VI. 150).

¹³⁰ Sztáray okl. I. 95, 96, 99, 114, 115, 117, 135, 137, 150, 188, 191, 276, 279, 280, 282-3.

¹³¹ R. 1337: iungit vineam Ozyph rutheni hospitis de eadem Wynna... Sztáray okl. I. 132. Srv. pozn. 189.

¹³² Pozn. 52, 53, 180 a 207. Srv. pozn. 1071 v Chal. St. Sl. 273.

¹³³ Spišská kázeň z 15. stol. Srv. Sborník fil. Čes. Akad. VII. (1922), str. 100-127.

¹³⁴ Mali catechismus; Szv. Davida kráľa 150 Soltari (v univerzitnej knižnici pražskej sig. 26. J. 96); Hlasz pobožného spivanya; Agenda ecclesiarum reformatarum. To jezst: Szprava... a Radocz serea pobožného (Ib. sign. 33 K 127). Srv. Kleinschnitzová: autor kalv. knížiek „nemal na ume ani politiku, ani slávu svetakú, ani hmotný ošoh, chcel len pomôcť ľudu, aby sa mohol shovárať s Bohom svojskou, nie cudzou rečou — a, možno, nevdojak ho chránil pred pomaďarčením“. Sborník MS 1926, 21. — Na Východe tedy nešlo o nijaký ideový separatizmus ako pozdnejšie u kníh písaných západoslovensky (včítane štúrovčiny).

¹³⁵ Gramaticky spracoval východoslovenskú reč Adolf Urbán (Sárosi tót nyelvten vázlata, Eperjes 1875 — nespoľahlivá); Dr. G. Kosceľník, ľvovský profesor, rodák z val. ostrova v Bácske (Gramatika bačvaňsko-ruskej bešedy, Srém. Karlovci [Srpska manastirska štamparija, 1923] — odhliadnuc od umyšelného vkladania ukraj. terminológie, dobrá); prof. E. Dobranski (Slovjacksa gramatika [Ojčizna] Košice 1941).

i Potisia dnes zmaďarčeného. Pôvodné slovanské osídlenie týchto zemí nielen podľa mena²²³ a reči,²²⁴ ale aj kultúry²²⁵ tvorilo s ostatným Slanským Slovenskom jeden národný celok.²²⁶

²²³ Srv. str. 20, 55/6 a názvy: Toth-zagyw (vedľa Magyar Zagyw (južne od Temešvaru (bulh. by dala Zazsdwa!); Vedľa Roztoka, RoztoCs (Cs. I. 743—bulh. a stredoal. by dalo Raz-) názvy Tót—Hodos, Tót—ülés, Tót—Záránd, Tót—falu, Fel—Tót atď. (Kniezsza c. d. 313); východne od Samoša: Oláh—Tótfalu, Misz—Tótfalu, Giród—Tótfalu (ib. 310). Csarna Flur na Berettyó (Moór 23) s osadou Tóti (Cs. I. 626) Moór c. d. 133: In den K. nördlich der Theisz finden wir keinen einzigen tót Namen, aber ebenso finden wir keinen in den K. Gömör, Abauj, Torna und Nógrad. Diest hat seinen Grund natürlich darin, dass in der Zeit, als sich die ON befestigt hatten, die Anzahl der slaw. Siedlungen in jenen K. noch so gross war, dass ein ON „Slawendorf“ zur Bezeichnung eines Ortes nicht besonders geeignet gewesen wäre. Porovnaj s pozn. 213 a v Čechách Tatobity, Všetaty.

²²⁴ Srv. p. 180 a str. 90/91.

²²⁵ Ž topogr. mena Gerzsenyő (Kirsano, Krisano, Gersano — Cs. I. 415 — na juh medzi Užhorodom a Mukačevom), ktoré podľa Moóra, Kniezsza a Stanislava je od slova križ, vidíme, že aj podkarpatskí Slovania zpred valažsko-rusínskej kolonizácie podliehali latinizácii tak ako inde na Slansku (vidz pozn. 278). Rusíni nie sú a neboli latinskými katolíkmi, prečo ani nemajú slova križ, ale chrest. St. Györffy v Ung. Jahrb. 1926, 151/2: „Die siebenbürg. Dörfer mit dem Namen Tótfalu können aber nicht serbisch gewesen sein, denn z. B. der Pfarrer von Nagytótfalu in Komitat Bihar bezahlte in den Jahren 1322/37 Zehnte an den Papst“.

²²⁶ Za kultúrno-náboženský a národný celok považuje potiskú geograficko-historickú jednotku, ktorá súdne i exekutívne podliehala centru vo V. Varadíne, V. Chalupecký (cit. St. Sl. 273 a 123), opierajúc sa pri tom hlavne o zápisy registru varadínskeho. — R. Rauscher (O registru varadínském. — Bratislava III. z r. 1929, str. 307-326) dokazuje konfrontovaním znení ordálnych formulárov z Varadína, Poľska a Nemecka, že i varadínska „Pravda“ súvisí s ordálnym ritom nemeckým (323), ktorý ju ovplyvňoval českým prostredníctvom. Str. 324-5: právní ústav dušníků vyskytá se především v zemích českých a částečně v zemích polských a srbských. A možno opätne říci s plnou jistotou, že tito dušníci nejen svým slovanským názvem, nýbrž i právním obsahem se plně shodují s dušníky ze zemí českých.“

Keď si uvedomíme, že zo zápisov registru je patrne značne silné ovzdušie gréckej cirkvi u obyvateľstva Slanska a napriek tomu vidíme prenikať do Potisia kultúrne vlivy nie teritoriálne bližšej a pravoslávnej Rusi, ale latinskej Moravy (s Nitrianskom) a Čiech už v dobe pred pol. 13. stol. nemožno nehľadať príčinu v prevládajúcej západnej orientácii Slanska, napomáhanej aj jazykovou jednotou so západnými susedmi.

REŠTAURACIA „STAREJ VIRY“ ZA VALAŠSKEJ KOLONIZÁCIE

A) *Jus Valachorum (Ruthenorum)* a „valach“ („rusnak“)

Pôvodné slovenské obyvateľstvo zaujalo do XIII. stol. úrodné a ľahko obrobiteľné plochy Slanska. Po polovici XII. stol. posunovali nemeckí a vlašskí kolonisti, i keď nie samu hranicu ľudského osídlenia, tak aspoň čulý mestský ruch priemyselného, obchodného a kultúrneho života krajiny do vyšších polôh Gemera, Spiša, Šariša, Zemplína a iných podkarpatských oblastí Slanska. Ale i tak zostalo „na Huroch“ veľa nevyužitej plochy. Jej zužitkovania sa ujala posledná kolonizačná vlna, zvaná valašskou (pastierskou). Na rozdiel od doterajších, jej jadro nebolo na severozápade Európy, ale šírila sa práve naopak: z Balkánu po Karpatoch, stredoslovenských a prímoravských horách skoro až k Dunaju.

Táto ovčiarska (valašská) kolonizácia bola vo vývoji národného hospodárstva organickým pokračovaním kolonizácie nemeckej (roľníckej) a takým bol aj jej právny podklad. Valašské právo (*jus Valachorum*) bolo v podstate iba na pastiersky spôsob života aplikovaným právom nemeckým (*jus teutonicum*). Zato sa v listinách často zamieňajú i názvy analogických pojmov (šoltys-knež ap.^{22a}).

Popudom valašskej kolonizácie bola snaha jak panovníka tak i zemepánov zvýšiť príjmy zo svojich majetností. Pri nadbytku lesov, zachovaných ešte i po veľkej kolonizácii mestsko-roľníckej (vlašskej a nemeckej), najmä ak ho doprevádzal úpadok baníctva, nepredstavovalo drevné bohatstvo pre zemepána takmer nijaký príjem. Zato vítal veľmi rád nových lokátorov, ktorí, po dojednaní podmienok, priviedli do jeho lesov a na jeho doteraz nič nevynášajúce planiny a hole valachov so stádami oviec a kôz, ako nový zdroj príjmov. Majúc vo výhľade pozdnejší

^{22a} Na Zemplíne sa objavujú väčšinou priezviská Knežov, na Šariši a Spiši zas väčšinou Šoltys.

výnos, radi sa zriekali zemepáni na pár rokov i dôchodkov, aby len ľahšie valachov prilákali.

Medzi obvyklé výsady valašského práva patrilo oslobodenie od sjednaných dávok na 3 alebo až 24 rokov (podľa okolností) a priznanie vlastnej jurisdikcie na čele s „knežmi“, vojvodami alebo krajníkmi — tedy vyňatie zpod právomoci štátnych zákonov (exemptio). Súčasťou valašskej samosprávy bola samozrejme aj autonómia cirkevna,^{100b} ako to už poznalo aj právo nemecké. Pri ďalšej — usadlostnej — fáze valašskej kolonizácie (pastiersko-roľníckej), keď medzi uvedenými výsadami bolo aj pridelenie dedičných lán, pamätalo sa pri výmere i na popa, prípadne i na cerkev. Tejto okolnosti listiny len zriedka venujú pozornosť, keďže pre príjmy zemepána bola bezvýznamnou, nakoľko pravoslávny kňaz od dávok väčšinou oslobodený nebol,

Za toto brali na seba novousalašení valaši povinnosti rázu vojenského a policajného, odvádzali vrchnosti dávky v naturáliách (dvadsiatu z oviec, syr, hune ap.) a zpravidla i dávky peňažné. Valašské dávky však boli vždy nižšie než dávky usadlých poddaných a hlavou výhodou „Valachov“ bolo to, že nepodliehali poddanským robotám.

Najmä v 13. a 14. stol. nebolo pre lokátora veľkou ťažkosťou sohnat pastierov respektíve osadníkov, keďže slobodný a ľahký život valašský bol lákavým vnadidlom poddanského ľudu, ako to vidno z častých zákazov priberať medzi valachov sedliakov a vôbec ľudí z jedného panstva na druhé. Keďže sa tieto zákazy veľmi nerešpektovaly, najmä čím viac sa v 14. a 15. stol. zhoršovali sociálne pomery sedliakov, pripútal sa sedliak r. 1514 nevoľníckym zákonom k zemi. Toto sťažovanie shromažďovania nových kolonistov nútilo lokátorov sťahovať sa po nich ďalej, najmä u nenáročných Rusínov. Práve zato trimalo v 16. stol. osídlenie valašskej obce i 20 rokov a nepohrdlo sa pri tom ani zbojníkmi, Cigánmi, trestancami a ubehlíkmi.

Keď sa lokátor zhostil svojej povinnosti, stal sa starostom valašskej obce — knežom (šoltysom) a predstaviteľom jak valašskej samosprávy (sudcom), tak aj vrchnosti (vyberal pre ňu dávky). Keď šlo o valašské osídlenie obce, dostal šoltys (knež) okrem lánov, trvale oslobodených

^{100b} Srv. Decr. VI. Maximiliána z r. 1574: Art. 4. § 1: Ab his vero Ruthenia, et Valachia, qui domo carentes, in alpibus, et sylvis pecora alunt; media tantum dicæ pars exigatur, ... § 2: A reddendis tamen Decimis videntur exempti esse debere; postquam eas ipsi suæ Religionis Episcopis, et Sacerdotibus dare soleant. (St. Werböcz, Decr. generale Incl. Regni Hung. I. — Budae 1844 — str. 528).

od poplatkov, a prípadne villagia²²⁷ (návsia) i právo na mlyn alebo valch, krému, píl, lov, remeslo (vapnárstvo, varenie piva, pekárstvo, súkeníctvo) ap. Jako u nemeckého práva špecializovali sa čo lokátori hlavne Nemci (hoc nimi privedené obyvateľstvo nebývalo vždy nemecké),²²⁸ tak aj lokátormi podľa valašského práva bývali zprvotku Rumuni. Často podľa lokátora dostala osada aj svoje meno.²²⁹ Je evidentné, že národnosť lokátora nerozhodovala o národnosti ním posáňaných kolonistov, medzi ktorými bývali príslušníci všetkých susedných národností.

Takýto pestrý etnický obraz názorne máme zachytený v bohatých dokladoch o valachoch oravských. V listine z r. 1585: „20 colonorum Walachorum possessionis novae Wielke (p.l) Ondreyowske vocatae“ a v jej chotári sa uvádza „pascuis Polsky Salas vocatis²³⁰“. V bohatom menoslove oravských valachov a či rusnakov z r. 1624 sú také priezviská: Slowak, Slowiak, Czech, Czeszyk, Slezia, Slezek, Morawczyk, Rusyn, Russz, Lach, Polak, Poliaczyk, Poliatzky, Vhrow, Uhryk, Nemec, Poliak Cygan, Jakub Cygan, Walek Cyganek, Horwat, Tatarjk, Rumun²³¹ ap. To isté, čo tieto priezviská z etnikon, hovoria nám aj priezviská z mien geografických ako Kurczin, Tyssczan, Tyscon, Koyš, Lypták, Lyptovec, Zwolencyk, Zilinsky (d.), Goralka, Zywcak (p), Hanak (mor.²³²) ap. Na uvedené susedné národnosti poukazujú aj mená kedysi valašských chotárov: Spizakówka, Spizakowski, Turnanska, Cisanówka, Morawówka, Slezakówka, Kozakowski, Litwówka, Lachowski, Wegrzynówka, Medziarówka, Niemcowa rola, Horwatówka atď²³³.

²²⁷ Srv. meno vd. obce Világy u poľských hraníc.

V Milpošu dostal som na otázku, čo znamená „vilagy“, ktoré v reči spomenuli, odpoveď, že to, čo „ďaleko a brh“, „veľo toho jest a nič z toho“ (zeme).

²²⁸ Srv. listinu vratislavského biskupa Tomáša I. z r. 1248: Volumus etiam, quod in eadem silva non locentur Teutonici, sed Poloni iure teutonico vel alii... — Jahresb. d. Schles. Ges. 844, str. 98 (L. Peřich c. d. 75). R. Koebner: schon sehr früh sind slavische Bauern in Gemeinden deutschen Rechts zusammengeschlossen worden (ZGSch. LXV. Ib. 77). L. Peřich: část slovanských obcí při přeměně na německé právo dostala i německé jméno (c. d. 78).

Chaloupecký, cit. Valaši na Slovensku: ...bylo by chybou domnívati se, že německá kolonisace má převážně německý ráz a že byla dílem toliko Němců. Jde tu spíše o nový systém, který ve svých rozmanitých právních, hospodářských a sociálních formách, z nichž nejdůležitější je zakládání středověkých měst, zmocnil se dalšího pásma půdy zemědělsky způsobilé, až do té doby na větším díle zaujaté lesem.

²²⁹ V listine z r. 1526: Szerencsy Ruthenus — Szerencsalva (Kadlec c. d. 268). V listine z r. 1512: Lazarus kenezius — Lázárfalva (ib. 489) a z r. 1568: eidem Domkovi kenezio — Dumkofalva (ib. 491) ap.

²³⁰ Wl. Semkowicz, Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa górnej Orawy I. (Zakopane 1923), str. 14—15.

²³¹ Ako veľmi obyčajné a časté krstné meno, nemožno názov „Roman“ a jeho odvodeniny bezpečne považovať za etnikon takmer nikde. Srv. „podludnik Ruman Polak“ u Wl. Semkowicza c. d. II. (Zakopane 1939) str. 174.

²³² Wl. Semkowicz c. d. II. str. 133—210.

²³³ Ib. 373—418.

Že uvedené mená sú skutočne odleskom národného a rečového složenía oravských valachov alias rusnakov vidíme z mien²³⁴: Dragosz, Karasow, Baltazar, Jozaffcyk, Kanwyčer, Kajan, Pidio, Furinda, Kyka, Kazar, Koman, Fyzur, Basral, Freno, Buzak, Petran, Kalemén, Trgula, Grenio, Kurilo, Mynio, Gracz, Ferleta, Badan, Bogdal, Borfeljk, Kodia, Hustaffa (jhoslov. rum. tat.); Henzl, Hekel, Fleis, Grosz, Knap, Kocman, Schrot, Hana, Zizman, Lenhart, Ulman, Slosser, Ssindler (nem.); Pentek, Hitetlen, Jagyudik, Owad, Semera, Jagyud (maď.); Galuska, Jagelka, Chlud, Noga, Stuka, Glod, Natiasta, Wludar, Wrona, Voycech Godawa, Garnczar, Kelbasa, Osszczenda, Kocantka, Genzičak (g=), Głownjk, Kwiatkowa, Tempa, Hadwiga Staronka, Zembal, Broda, Krolowic, Mroz (pol.); Rosynaky, Ssinal, Orolym, Choloy, Diemyter, Demetiur (rus.). Absolutná väčšina mien má charakter československý (úzkohlasie, g>h, slabikotvorné r, l; skupina kv, je, -dl-): Hrasako, Hlad, Hlasny, Hlavacyk, Hradkow, Hlawničak, Wrona, Mračniak, Slamka, Straka, Strakowska, Drahý, Dlabyk, Hranica, Hrnčar, Preczk, Krcmyk, Mrdol, Brdon, Serbawy, Swrček, Wlk, Oprhal, Srna, Brdak, Krsiak, Trpka, Hrccka, Brdarčik, Wrłow, Brhlowa, Prdala, Brna, Kveton, Gelen, Seydlo, Sadlo a i. Samozrejme mnoho je stredoslovenských dialektizmov s ô, ia, ie a slovník: Buožyk, Gruoň, Greguorka, Buožek, Nuota, Nuosska, Polgiak, Sedliačyk, Kosťial, Lansťiak, Pieckowa, Matkowiech, Tomowiech, Wriedok, Priewoznj, Dyumbier, Debnarjk, Oľkwarek, Benda a české: Gyryk Tyl, Pietka (Pěťka). Pravda, bolo by neprírodné, aby sa nenašli u uhorských valachov aj poukazy na val. živel. Ovšem len vzhľadom na susedenie medzi menami čs. charakteru možno s väčšou pravdepodobnosťou prísudzovať jemu zmenu d,č, na dz, c; o>u; š>š; ě>i. Jemu patrí hiátové h, priezvisková koncovka -č, -in, -ov a val. slovník: Pescyk, Maczey, Dzuro, Dzurjk, Dzurian, Kucelka, Onczo (Ondžo²³⁵), Hančyn, Halesska, Bulec, Bulčik, Kassczin, Panczarjk, Pysczek, Pryk, Pastyr, Romančyn, Kapkow, Kubiczyn, Koval, Kubo, Weyačka, Odrobina, Marčak, Bajtek, Wirbowa, Spolnik, Woydila, Dluhosz, Csarnjk, Rozmus, Rozumkow, Rozumek, Opalka, Knezyk, Baczyk, Lačny, Perlyk, Naczaty.

Takto oddeliť mená val. nemôžeme v prípadoch, keď majú spoločný tvar s ostatnými nárečiami československými alebo poľskými. Samozrejme, mená Rusnak (veľmi časté), Valach, Valášek nemožno len tak pririeknuť ani val. ani rusínskej alebo inej národnosti pre ich všeobecný význam sociálne-právny a konfesionálny. Len o prvom možno súdiť, že je z oblasti východoslovenskej.

Podobný stav nachádzame v etnickom složení aj u valachov gemerských v r. 1686 a 1688²³⁶: Steller, Orthein, Hritz, Helpen, Sandor, Parkas, Varga, Genczy, Fedorkoviech, Miklusoviech, Tobiasoviech, Pukansky, Genczensky, Kozar, Kristoffich, Sesták, Teslar, Baľczo,²³⁷ Laczny, Matussov, Oravec, Liptak, Paliczka, Schebek, Kral, Sopka, Andraškin, Michalikuv, Denko, Poposik, Holovar, Holovka, Géca, Jobágyi, Lörintz, Csuno, Pál, Biridla, Laczó, Szarka, Blasko, Maxi, Belus, Vranko, Szlovák, Kvaszni, Koscel, Zatroch, Hovász, Uhrák, Liko, Vrtako, Usvák, Brendzar, Gyurán, Filo, Kaitalik, Spirko.

Takto vzniknuté obce, pravda, podržiavali si meno práva, na základe ktorého vznikli (possessiones valachales, possessio Ruthenorum). Obce svoju právnú valaškosť (rusnackosť) zdôrazňovali, keďže ona im zaru-

²³⁴ Vidz pozn. 232.

²³⁵ Ondžo, diminutívum (v detskej reči) k Onda-Ondrej. Srv. Macej-Mačo, Jozef-Jožo, Jan-Jaňo, Michal-Mižo (<Mižo).

²³⁶ Schwartner, De Scultetis per Hungariam quondam obviis, (Budae 1815) str. 178 a 181.

²³⁷ Srv. val. priezvisko Balčak.

čovala ich výsady. Vrchnosti zase preto, lebo od nej závisely poplatky obce. Z valašským právom prejímali Slovania nielen životnú formu a náplň od etnických Valachov (Rumunov), ale aj odbornú terminológiu, súvisiacu s týmito formami života.²²⁸ A keďže súžitie na valašský, v starších fázach quasi kočovný spôsob, nezostalo bez vzájomného ovlivnenia, vytvorilo sa typické valašské spoločenstvo ľudí, miestami viac či menej heterogenné (složené z príslušníkov okolných etnických a regionálnych prvkov),²²⁹ inde zase etnicky takmer

²²⁸ Magura, Minčol, Prislóp, Hofa, Certyz, Hoverla-Vihorlat-Hirlata, Kičera, Kikula, javorina, diel, paseka, grun, pofana, salaš, košar, bača, brendza, bunda, bekeč, geleta, koliba, putyra, redykac se, žgrapac-grapa, tanistra, ženčina, carina, mačuga, džama, demikát, bojtar, kuľafa, keftovac, gajdy, fujara, strunga, rumigat, cap, čutora, kľak, sklágac se, kľagat, urda, vátara, krdel, pírtá atď. Srv. J. Stanislav, Československá mluvnice... (Praha-Prešov 1938) 144. Podľa D. Cránjalu (Rumunské vlivy v Karpatech, Praha 1938, 197—445) siahla pôvod niektorých valašských slov až k národom predálovanakým, Trákom a Dákom. Mnohé z valašských výrazov prijali sami Rumuni od Slovanov. Niektoré z tých výrazov sú zase známe len u Slovanov balkánskych a karpatských.

²²⁹ Srv. str. 66 a ď. Ako príklad obce osídlenej smiešaným slovensko-rusínskym spoločenstvom valachov uvádzam Šomu v okrese Sobinov. Slovná zásoba a syntax šomakej hvary je typicky východoslovenská. Typické „slovjacizmy“ á, é, dz, c, o>u, kvalita vokalizovanosti r, l (ar), skupina -dl-, úzkohlasie, strata epentetického „l“ sa miešajú s rusinizmami a, z miesto val. á, é, tvrdé de, te, ne, le, di, ti, ni, li, širokohlasie, zmena o>i, e>i: „De jes bula? U sušida. Co jes tam robila? Bula jem s kuďifu. Co ste ša tam dohvariali? S parobkami zme figľovali. Kefo vas tam bulo? Ta Kopčakova, Mikitova (časté os. m.), Čarnickeho Mikolaj, Poráčiv Onda, Marčin Joško... no pulna chyža nas tam bula. — Ja už lačna, ta prišla'm domu ša najisti. Co ste navarili? Halučky s poliuku, ale dzecko moje, eččik nehotovo. Ta mi dajte kuľčik chliba. Jaka s'ěmišnal Doraz obid. Ale dajte mi, bo ja idu litati.“ Zachytené jednotlivé vety: Rucila jem motovidlo na stranu. — Na sred roli — Stredok. — Na voži. — Šahovina. — Zymno. — Na pijd. — Mliko. — Korova. — Porožny. — Striblostriberne. — Prebira-preplita. — Ruciti. — Pozdraviša. — Kratky. — Sokyra. — Stvartek. Ti nebude zimno, bos ša oblekla dobri. V liši. — Najisti ša ap. (Podľa vlastných zápisov v Šome, jeseň 1944. Správnosť odpočúvaných záznamov som si overil u Jur. Mikitu, 26-ročného roľníka).

Valašský charakter Šomy sa traduje v šarišskom porekadle: „no ale že vas tu, ani v Šome jahňat!“ Skutočnosť, že vyššie položené a neprístupnejšie obce (Olejníkov, Milpoš, Lucina) hovoria vzorcovou val. rečou, iba potvrdzuje, že odôvodnenie reči rusnakov treba hľadať predovšetkým v etnických složkách kolonizácie, a nie všetko svaťovať na asimiláciu.

Val. človek je veľmi citlivý i na najmenšiu dialektickú odchýlku, ktorú veľmi zveličuje, čoho som nenašiel nielen u Rusínov a na Západe, ale ani v cudzine. Napr. v r.-kat. Sengfari mi tvrdili, že v susednom gr. kat. Lačnove „butoria tak dakus po rusky“. Keď po zistení v Lačnove som svojim šengľarským informátorom to vyvracjal, nepopustili a poukazovali, že slovenské (=šengľarské) chlieb, mlieko, dzievka Lačnovčani povedia „po rusky“: chlib, mliko, dzivka, hoc je práve toto najrozšírenejšia výslovnosť východoslovenská. Podobné zjavy, keď val. dialektické rozdiely nerusnaci nazývajú „ruskými“, súvisia pravdepodobne s reminiscenciou na rôznu dobu osídlenia a pôvod z rôznych dialektických val. skupín takých susedov.

jednoliatč, súrodé a rečove jednoznačné,²⁴⁰ i keď kultúrne a sociálne značne akomodované.²⁴¹

V hornouhorských oblastiach bol každý Valach (Rumun) pastierom, podliehal pod valašské právo a vyznával pravoslávnu vieru. I tak zostalo jeho meno názvom jak pre pastiera, tak aj pre príslušníka valašskej obce a „staroverca“. I v prípade, keď šlo o pastierov a občanov národnosti slovenskej, rusínskej, ba i poľskej, českej, nemeckej, cigánskej atď.²⁴²

²⁴⁰ Vecný a vzorne kritický Rus, Alex. Petrov, odmietol tvrdenie Sama Czambla, ktorý i napriek vzornej val. reči Slovjakov-starovercov ich pôvod mal za ruský, takto:

„No, jesli eto tak, togda nevoľno javljajutsia voprosy:

1. vseгда li Slovjaki-katoliki i futerane nyně — byli takovymi i v prošlyja stoletija? Ne byvali choť čast' ich uniatami, a raněje pravoslavnymi (t. j. po Cambeľu — ruskimi)?

Tot že samyj vopros, no naoborot voznikajet otnositel'no predkov nyněšnich Slovjakov-uniatov.

2. Jesli Slovjaki-katoliki i futerane — po proischoždeniju Slovaki, a Slovjaki-uniaty — ruskije, to neuželi raznica v proischoždeniji ne otrazilas' niskol'ko na ich reči (Materialy dľa istorii ugorakoj Rusi VI. — S. Peterburg 1911 — str. 98-9).

Že sa rôznosť v reči Slovjakov podľa náboženstva neodráža, vysvetľuje práve účasť slovenského živlu na valašskej kolonizácii, ktorej dedičstvom je aj zachovanie vymierajúcej gréckej viery val. predkov.

²⁴¹ Jak sa spoločensťvo valachov či rusnakov navzájom ovlivňovalo, vidíme zase na meno-
slove oravských valachov. Tam býva, bez ohľadu na to, či ide o prievisko české, západo-
stredo-slovenské, poľské alebo iné, krstné meno zo sféry pravoslávnej (Wasil, Roman, Staško-
Stacho, Fedorko-Fedko, Lawro), maďarskej (Ferenc, Janosz), nemeckej (Hans) ap.

Ale vzájomná akomodácia kultúrna neväzí len v reči a menách. „Zvláštní serií pěkných dřevěných kostelů poskytuje dodnes župa šaryšská... Jsou uchovány v horách... Nevadí mi ani to, že jsou řecko-katolické... jsou podobny úplně ostatním na Slovensku a z moravských jsou jim podobné na př. dřevěný kostel ve Velké Habrově u Ostravy a v Tiché na Valašsku, právě tak jako jsou příbuzny nejbližším (dřevěným) kostelům v Polsku na druhé straně Karpat, na př. dřevěnému kostelu v Tylicí, ve Stavišti, v Gryvaldově, v Mulině atd. — Jeť to vše jedna a taž stavební kultura slovanského lidu po celých Karpatech“. — J. Vydra, Lidové stavitelství na Slovensku, Praha 1925, str. 166 (Chaloupecký, cit. Valaši na Slovensku). — Ovšem v tých istých valašských Karpatoch je badateľný na gr.-kat. cerkvách i vliv západnej gotiky.

²⁴² Val. rodák, K. Wagner v c. Anal. Scepusii I. 429 poznamenáva o vikartovských valachoch: Valachorum nomine non intelliguntur hic populi Transilvaniae finitimi, sed gregum Pastores, qui Scepusiensibus, Liptoviensibus etc. Valassii audiunt. — Podobne i Schwantner v cit. De scultetis... 78: vt Valachi non gente, sed vitae genere talis intelligendi sint (Lucius in Schwandtneri SS. rer. Hung. Tom. III. p. 459...). Z novších K. Kadlec c. d. 264: Valachem rozuměl se každý, kdo žil po způsobu valašském... Také „právo valašské“ stalo se přístupným každému, kdo se mu chcił podrobiť, a komu se hodilo... zda Rumun či Rusin či po případě kolonista jiného národa... Avšak nejen vrchnosti rády povoľovaly novým osadníkům svobodu

Podobný vývin podstúpilo aj meno druhej typicky pastierskej národnosti, ktorá sa do Uhorska dostala, okrem niekoľko výnimiek, cestou toho istého valašského práva: Rusínov.²⁴⁶ V Uhorsku sa termín Ruthenus vzájomne zamieňa a strieda s termínom Valachus ako ten istý pojem.²⁴⁴

Meno rusnak, ktoré je presným prekladom stredovekého významu slova Ruthenus vzniklo z kmeňa rusn- (Rusin-) západoslovenským lokalizujúcim sufixom -ak. Znamená tedy obyvateľa niečoho (srv. obyvateľ mesta-mešťiak, Trnavy-Trnavák, Krajny-Krajňak,²⁴⁵ Prahy-Pražák ap.). Aké bydlisko vyjadrovalo sa slovom rusnak? — Rusko nie, lebo by sme potom mali Rusák. Rusinsko tiež nie, lebo by vo vsl. reči bolo dalo Rusiňak²⁴⁶ >*Rušňak.²⁴⁷ Ide tedy o základný tvar *rusinný, od ktor

valašského práva, právo to bolo vyhľadávané samými kolonistami, pretože im poskytovalo väčšie výhody, než aké by boli... obyčajní sedláci. Rumun, D. Crânjală, v c. d. 416: meno Valach samo o sobe není ani v Karpatech důkazem rumunské národnosti, jako jím nebylo ani na Balkáně.

²⁴⁴ V býv. Podkarpatskej Rusi zaberaly lúky a pastviny 25,9% povrchu. Jar. Korčák upozornil r. 1932, že iné obyvateľstvo by omedzilo rieky a lesy i v tejto prírode. Ale „karpatsí Rusové milujú pastevectví a netouží po orné pôde. Približky o prideli půdy, podané SPU v Užhorodě týkaly se z 88% pastvin a jen z 12% půdy orné. Při tom však do karpatoruských měst se máslo dováží z Čech nebo z Moravy, neboť karpatsí Rusové milují jen pohodlné pastevectví primitivní. Zempl. Slováci mají o nich toto pořekadlo: „Rusnačok keby bul carom, nescel by lem kartošky s mlíkom a na otave spac“. Zdá se, že karpatoruskému obyvateľstvu není pastýřství jen zaměstnáním, jež mu vnútily přírodní podmínky tamní, ale že vyplývá také přímo z jeho etnické povahy.“ (Tlačou nevydaná „Otázka karpatoruská“). — Ludová pieseň rusínska hovorí charakteristicky: Lubiv by oraty / šist volov honyty / keď by dachto prišov / za plužok deržaty.

²⁴⁵ „Rutheni vel alio nomine Volachii... certi Rutheni seu Volachii... ex iisdem Valachis et Ruthenis... hos quoque Ruthenos seu Valachos... ipsi Volachii“ píše r. 1576 Katarína Zrinyiho cisárovi Maximilianovi, mysliac oravských poddaných (Wl. Semkowicz c. d. II. 4—7). — „Rutheni et Valachi, illi etiam, qui licet domos non habeant, in tuguriis (salašoch) tamen habitantes non contemnendam pecorum summam alunt“ — usnesenie snemu z r. 1563 (K. Kadlec 267). — „A Valachis vero pecorariis ac Ruthenis“ — usnesenie z r. 1567. St. Werbőcz c. d. 506. — Ab Ruthenis et Valachis Decr. z r. 1574 (ib. 528). — „olachis scilicet et rutenis“ v listine z r. 1393 (Sztáray okl. I. 522). — „Rutheni et Valachi“ sa spomínajú pri dobývaní Muráňa (Chaloupecký v cit. Valaši na Slovensku cituje Istvánfyho Hist. lib. XVI. 184).

²⁴⁶ Krajňak je veľmi častým priezviskom vo val. oblasti.

²⁴⁷ Časté vsl. priezvisko Rusiňak a zmaďarčené Ruszinyák je iste tvar s významom pôvodne etnickým ako priezviská Nemec, Maďar, Polak, Talian ap. Priezviská Rusnak a Valach do tej kategórie nepatria (vidz str. 67).

²⁴⁸ Rušňak < Rusiňak vsl. akomodáciou „s“ k nasledujúcej mäkkej spoluhláske. Srv. jasné (nebo) — jasné (slunko švici), železny — železničar, rozcahne — rožčálne ap.

rého je možný vsl. tvar *rusinnak > *rusnnak > rusnak (srv. Hanná-Hanák, ale Brno-Brňák). Suffix -ný, o aký tu ide, označuje v čs. nárečiach okolnosti vzniku.²⁴⁸ A vskutku, to, čo Západ označuje slovami na Horniakoch- na Dolniakoch, na Východe vystihujú výrazy na Rusnakoch (=na Huroch) — v doline. Pôvodne teda pojem *rusinný označoval asi protiklad pojmu dolinný,²⁴⁹ A rusnak podľa toho znamenalo obyvateľa obce vzniknutej na Huroch. Nie je to ešte celý význam, lebo v tvare *rusinný ide o adjektívum nie obecné, ale zobecné z vl. m. Rusin. Keďže vieme, že za pastierskej kolonizácie nešlo u tvarov Valachus a Ruthenus o názvy etnické, jako jim rozumieme dnes, ale sociálne právne, jedine takýto sociálne-právny význam možno pripisovať i koreňu Rusin- v slove *rusinný a rusnak. Len preto, že slovo rusnak bolo pojmom v ohľade národnom širokým, v sociálnom a náboženskom však špeciálnym, ujalo sa i medzi Rusínmi. Ovšem ako cudzie slovo, čo vysvitá i z merusínskej plurálovej formy „rusnaci“ (r. by malo byť: rusnaki). Ak pre neznalosť toho základu a významu slova rusnak sa rado z neho vyvodzoval ruský pôvod všetkých vsl. rusnakov, dnes tomu výrazu možno priznať len opačnú dôkazovú hodnotu: vsl. ľudu je slovo Rusin, Rusiňak nie domáce, ba neskoro zdomácnelé, lebo už neprekonal starý domáci vývin si > si.

Keď rovnítko medzi termínmi Valachus a Ruthenus dávať doslovne alebo obsažne pramene (ako sme videli), historikovi ostáva len konštatovať: valach a rusnak znamená 1. pastiera²⁵⁰ na rozdiel od sedliaka, 2. príslušníka obce, založenej alebo dodatočne dotovanej valaško-rusínskym právom, 3. pravoslávneho (od unie gréckokatolíka).²⁵⁰ Po národnosti

²⁴⁸ Mihál, Slovenská gramatika. Bva 1943, str. 100.

²⁴⁹ Srv. analógiu na druhej strane Karpát: Poľští horalé stále zovú rovinu a její obyvateľé Lachy (Lach = Poliak). Kunik: Lechica Kwart. XII. 506. — Niederle, Sl. Starož. 1/III. 227

²⁵⁰ R. 1565: „Valachi enim et Sclavi“ je v súčasnom nemeckom texte preložené „die wallachen und windischen paurn“ a aj zo smyslu celého textu vysvitá, že Valachus=pastier, a Sclavus=sedliak (Tagány Kar., Magyar erdészeti oklevéltár I. Bp. 1896, str. 106 a str. 140). Ovšem už v listine z r. 1547 máme doklad, že aj Wend-Sclavus býval valachom na Hrone: „bej dei Graan den walachen oder winden“ (Ib. 46). — „Pastorum, quos walachos nominant“ k r. 1565 (Ib 98). — V urbári z r. 1626 o Bzine Valaskej stojí, že v nej bývajú „rusnaci“ (az kiben oroszok laknak) na rozdiel od Bziny Sedliackej (az kiben jobbagysagh lakik) — A. Kavulják. Valasi na Slovensku. Sborník na počesť J. Škultétyho, MS 1933, str. 344). — „Dubowa Cölö norum (Sedliacka) et Valachorum (Valaská)“ spomína sa v listine cis. Rudolfa II. z r. 1606 (W. Semkovicz c. d. I. 25).

²⁵¹ Srv. pozn. 121a 342 i str. 59.

týchto valachov a rusnakov treba nám práve tak ešte pátrať, ako po národnosti ľudí, označovaných vsl. termínom „bošňak“, ²³¹ „talian“, ²³² „poľak“, ²³³ bugar ²³⁴ ap. V tom nás nesmie pomýliť ani historizmus zvratu „Valachi et Ruteni“ a naopak, „Valachi, Rasciani, Ruteni“, keď ide o dobu a miesto, pre ktoré je už až toľkoraký etnický podklad zvratu nepravdepodobný. Pravda, kde je Ruten a Valach v *rovnocennej* spojitosti s menom iných národov (Hungari-magyarok, Sclavi-tótok, Poloni, Germani), tam chápeme ich zpravidla etnicky: Rumun, Rusin. ²³⁴

Vsl. adjektíva k tvarom valach a rusnak sú dnes: valasky (olasky), rusky. Pri menách s takým prívlastkom musí si tedy historik dať pozor na prípady, v ktorých tento prívlastok neoznačuje národnú, ale právnu a či cirkevnú stránku veci. ²³⁵

²³¹ Podomový obchodník, ktorý všetok svoj tovar nosí na prsiach. Na Slovensku býva to dnes chudobný rusnak, zväčša Rušín.

²³² Kto tak rozpráva, že ho nerozumieť.

²³³ Urážlivá nadávka pre toho, kto mnoho pije („poľské čerevo“), pije („poľsky godlo“), smrdí od brudu a bride (šmerdzaci poľaku“). Srv. i val. porekadlo „Maďar ember — poľský bruch“ (t. j. „trime sa tak „co som — to some, ale zji hoc co a keľo vidzi“).

Podľa sdelenia Dr. J. Pichonského v Zemplíne sa používa v podobnom smysle aj slova „lacha“ (muž. rod.), čo naiste súvisí s etnikonom Lach-Poliak. V Šariši lacha (žen. r.) = ľata.

Ako urážka pociťuje sa meno Polák i vo Sliezsku, kde „nevražive se dívají na Galicijce“, (Peřich c. d. 137—8).

²³⁴ Podľa sdelenia gr.-kat. kňaza, Ir. Bažinského, na Spiši je všeobecným názvom pre bubňara (hajduka, zal. bubeníka) slovo bugar (Bürger?). Srv. p. 411c. Ako etnikon val. Bugar = Bulhar.

²³⁵ V listine G. Bethlena z r. 1617: reliquis vero civilis conditionis (tedy všetci toho istého) Hungaria, Thracibus sive Rascianis et Valachis... in comitatu Albensi Transylvaniae... (kde tedy pravdepodobnosť je aj ináč veľká). — Történelmi Tár, Bp. 1888, str. 601.

²³⁶ Ako výstražný príklad pre toho, kto zochce bádať v oblasti Slovjakov a Rusínov bez toho, aby sa najprv vžil do miestnych samozrejmostí, ostáva J. Húskova kniha, Národopisná hranice medzi Slováky a Karpatorusy (Bratislava 1925), v ktorej je veľmi cenný a bohatý materiál znehodnotený kopou absurdných tvrdení súcich skôr do veselého kútika: Z faktu, že vsl. uniati svoju vieru volajú podľa valašsko-ruského práva, ktoré ju chránilo, „ruskou“ a seba „rusnakami“ („Ja rusnačka, ale Slovjacka“), rozlišuje „několik druhů Sloviaků: Sloviaky katolické a kalvínské a Sloviaky-rusňáky, kteří se dělí zase na Rusňáky-Sloviaky (vlastně Rusňáky-sloviaky, t. j. rusňáky věrou i národností, ale řečí Sloviaky) a na Sloviaky-rusňáky (t. j. rusňáky věrou, ale řečí i národností Sloviaky). A mezi těmito Sloviaky-rusňáky jsou zase dvě kategorie: ti, kdož se cítí samostatnými „Sloviaky“ (přechodným typem od čistých Slováků k Malorusům anebo Rusinům) a jiní, kteří již splynuli s ostatními Slováky...“ (391). — Str. 7. p. 11 opravuje Petrova, (pomeroť sa rozumejúceho!) a tvrdí, že „původní katolíci Slovinci nenazývali se Sloviaky, ale Slováky... Sloviakem nazývá se obyčejně buď Rusňák hovořící slovensky, anebo Polák, který se již přiznává za Slováka. Petrovovy distinkce, převzaté ze starších spisovatelů, nejsou tedy úplně správné. — Ib. str. 480: Jde tu... o ony „Slováky-rusňáky, kteří samy sebe pokládají

Kým v Poľsku sa pomerne dosť rozoznáva medzi kolonizáciou na ruskom práve a kolonizáciou práva valašského s väčšími výsadami, zatiaľ v Uhorsku ide o to isté „jus hospitum“ s dvoma menami (Valachorum, Rutenorum). Zapríčinené to bolo asi tým, že sedliakom z obce ruského práva bol odchod značne sťažený. Od r. 1435 mohli sa v Haliči sťahovať len okolo Vianoc, keď zaplatili vrchnosti kopu grošov a rozličné dávky in natura. Valaši mali odchod zľahčený.¹⁴⁶ Ako všetky „*possessiones valachales*“ ani na podkarpatskej a zakarpatskej Ukrajine nemožno považovať za rumunské, tak aj „*possessiones ruthenicales*“ a „*oroszok*“ nemožno brať všade v dnešnom etnicky preciznom smysle. Ide totiž o dobu, keď sa i etnikonu dával smysel z praktického hľadiska vtedajších denných záujmov: náboženských, politických, stavovských, sociálnych ap.¹⁴⁷ Moderný nacionalizmus medzi ne nepatrí.

za prechodný element medzi pravými Slovákmi a Rusy. A o tyto „Wasser-Rusy“ ... „Rusňáky“, byl, jest a bude stály spor. — Podobne i na str. 180 a i. — Spišskí „Rusňáci“ vraj „nestali-li se ještě Slováky, stali se aspoň „Sloviaky“ (258). — Veru ani kultúrnejšie národy, než akým je val. ľud, by sa v smesici tých domnelých nacionalizmov nevyznali! Je neuveriteľné, že podobné informácie autor bral za bernú mincu, hoc na prvý pohľad bije do očí, že ide o učenie „filozofovanie“, ktoré prostý ľud, ak vôbec ho pozná, môže len prebrať. Sám si konečne protirečí, ak tvrdí súčasne, že „čestinou ... lid často nazývá spisovnou slovenštinu, pokladaje šarištinu za pravou slovenštinu“ (172). — Že bez rozdielu všetko slovenské obyvateľstvo, zahrnujúce sa pod pojem „Slováci“ má povedomie k meňovskej odlišnosti od „Čechov“, t. j. Slovákov Západu, Moravanov a Čechov, sme už poukázali (str. 123). Neznačí to ovšem, že v tom povedomí zaujímajú tí „Češi“ len také miesto v ohľade národnom a rečovom ako i Rusi.

Bolo by zbytočné vyvracať všetky omyly, ako napr. dokazovanie ruskosti na základe typicky val. prvkov (často bez analógie u Rusov!) na str. 275, 176, 156, 147 atď., opieranie sa viac o tzv. historikov romantického založenia, než o kritických, čím dochádza ku kombinácii štátov, bez ohľadu na historicko-geografické možnosti, štylizovanie inými nesmele prednesených osobných domnienok tak, ako by šlo o hotové historické fakty, z čoho ovšem môže dôjsť len k chybným dedukciám o kedysi kompaktnej rusínskosti val. oblasti, o masovej slovakizácii pričinením Západu (v ktorom storočí?), historicky falošné a lingvisticky neopodstatnené preceňovanie kvalitatívneho významu češtiny bratříkov a jiskrovcov pre utváranie sa val. reči ap., čo s obľubou tvrdila stará maďarská veda a vyvrácal i sám V. Chaloupecký (Středověké listy ze Slovenska. Bva—Praha, 1927, Úvod IX).

¹⁴⁶ K. Kadlec c. d. 375.

¹⁴⁷ Srv. „*natio hungarica*“ = nobiles (šľachta bez ohľadu na národnosť i reč). — Zaujímavé, že ešte v XVIII. stol. šľachta spišskej župy udáva si ako *sermo patrius* (materinskú reč) slovenčinu a maďarčinu len za *sermo patriae* (reč vlasti), kým šľachta liptovská a turčianska sa k slovenčine vôbec nepriznáva, udávajúc len maďarčinu (D. Rapant, K počiatkom maďarizácie I. — Bratislava 1927 — str. 479—480 p. 390).

B) Valachi (Rutheni) slovenskej národnosti

Význam termínu Valach, o akom sme v predchádzajúcom odseku pojednali, začal sa utvárať už na Balkáne medzi románskym, albánskym a slovanským ľudom. Už tu „znamenalo Srbům slovo Vlach nejen člověka rumunské národnosti, nýbrž i pastýře bez zření k národnostní příslušnosti.“²⁹⁸ Tu protiklad Srb-Vlach znamenal toľko, čo protiklad sedliak-pastier.²⁹⁹ Pre mohamedánov v Bosne je i dnes každý kresťan Vlachom a pre balkánskych katolíkov bol Vlachom každý pravoslávny.³⁰⁰ Z listín vysvitá, že v 13. stol. boli už valaši v Sedmihradsku.³⁰¹ Na slovanskú vrstvu v Máramaroši usadili sa aspoň začiatkom 14. stol.³⁰² Na Balkáne slavizované (galsko-germánske) meno Vlach, bolo v uhorskej Transylvánii prispôsobené maďarskej vokálnej harmónii a tak dobre charakterizovalo slovansko-rumunský etnický ráz jeho nositeľov.

Azda i značnú zásluhu na ďalšej slavizácii sedmohradských (sobinských)³⁰³ valachov majú potiskí Slovinci a nepriamo tatarský vpád, keďže ich prinútil hľadať utočisko v horách. El. Moór síce sa nazdával, že títo preduhorskí Slovinci sa po tatarskom plene (1242) rozplynuli medzi Maďarmi,³⁰⁴ ale doslovne to brať nemožno. Odhliadnúc i od

²⁹⁸ K. Kadlec, c. d. str. 4.

²⁹⁹ Ib. 166.

³⁰⁰ Ib. 6—7.

³⁰¹ Ib. 173—175.

³⁰² D. Csánki, Máramarosmegye és az oláhok a XV. században. Századok 1889, str. 40. Ib. 38: viac než polovica mien, známych z M. je slovanská, viac než štvrtina maďarská a len zvyšok rumunský, i to so stopami slov. a maď. vlivu.

³⁰³ A Petrov poznamenáva, že názov Siebenbürgen—Sedmohradsko vzniklo žpatnou ľudovou etymológiou zo Szebenburg t. j. mesto Seben. (Otvuk reformácii v ruskom Zakarpattii XVI. v. vo Věstníku král. české spol. nauk., roč. 1921—22 [Praha 1923], str. 78, pozn. 9).

Pravdepodobnejšie pôvodné slovanské znenie zpred maďarskej transvokalizácie však bude Sobinov, ako val. ľud vyslovuje dodnes meno šarišského mesta, úradne prekrsteného na Sabinov. (Srv. čas. Svojina I. 70—71, kde sa uvádza, že „Sobinov“ vzniklo z os. m. Sobin, ktoré máme doložené nielen v IX. stol. [ib.], ale pre každé obdobie: „Samuel filius Sibini“ k r. 1271 u Endlichera RHMA 530 „Petrus Sobintsch, capitaneus Libowliensis [ľubovňanský] u Wagnera, Anal. Scepusii III. 259. Sobin, Sobko je veľmi častým menom oravských valachov [Semkowicz c. d. II. 133—210 a i.] Zápis „Sobinov“ má i S. Czambel (Slov. reč a jej miesto v rodine slovan. jazykov. T. S. Martin 1906, str. 286).

³⁰⁴ C. d. 139—140.

poukazov na početnosť slovanského obyvateľstva v dobe po tatarskom plene,³⁸⁵ sám Moór uvádza, že títo Slovania s východoslovenským charakterom reči sídlili husto aj v horách.³⁸⁶ Aj Kniezsa hovorí o „Gebirgsslawen“.³⁸⁷ A hory boli dlho záchranou pred nájazdmi azijských jazdcov. Konečne názov obce Oláh-Tótfalu, označovanie valašských osád, náležiacich statkom Egregy, Dézna a Világos ako „villae sclavonicales“,³⁸⁸ v sz. Bichoru „poss. wolachalis Tothalmas“ v susedstve s osadou Holuba (1422) dosvedčuje jasne, jak zachovanie sa pôvodného slovanského osídlenia Potisia (Sclavi, Tóti), tak i jeho symbiozu s valachmi a tým spolupôsobenie na valašskú kolonizáciu. O slovansko-valašskom súžití majú vedomosť aj prví uhorskí kronikári Anonymus a Simon de Keza. Ba posledný aj o tom, že Valaši sú v stredovýchodnej Európe prišielcami.³⁸⁹ Sama rumunská reč dokazuje podliehanie až niekoľkým prívlastkom Slovanov.³⁹⁰ A to v dobe rímskych provincií (ešte na Balkáne),³⁹¹ potom od prijatia kresťanstva vliv cirkevnej bulharčiny³⁹² a napokon

³⁸⁵ Srv. R. Rauscher: V registru varadinském vyskytaji se totiž... slovanské výrazy... v množstvi takovém, že málokterá právní památka současná ze zemí slovanských se může honositi množstvím podobným. — O registru varadinském v čas. Bratislava III. (1929), 325.

³⁸⁶ E. Moór c. d. 134.

³⁸⁷ Kniezsa c. d. 314.

³⁸⁸ Csánki v pozn. 55 c. d. I. 722 k r. 1406 (Kniezsa c. d. 314). V tej dobe je už termín *tót-Sclavus* v Potisi špecifikovaný, lebo pre Rusínov majú Maďari názov Rutheni, Rusci, pre Poliakov Lengyel-Polonus, pre Bulharov Bolgár-Bulgarus a pre Srba Rác-Rascianus. Srv. pozn. 46.

³⁸⁹ Anonymus cap. 25: *habitatores terre illius uiliiores homines essent totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi* — quia a Cumanis et Picenatis (Pečenegov, srv. p. 59) multas iniurias paterentur (Endl. c. ed. 25).

Pannonia exstitit X annis sine rege, Sclavis tantumodo, Grecia, Teutonicis, Messianis et Ulahis aduenis remanentibus in eadem (cap. 4 c. ed. Endl. 101).

³⁹⁰ Dumitru Mototolescu: vliv (slovanskej reči) pôsobil v niekoľkých rôznych dobách: v dobe soužití národa rumunského v prvej vývojovej dobe asi ve st. IV., a v dobe pokřesťení národa rumunského, když byla přijata jako jazyk oficiální (Slovanský sborník na počest Pastrňkovu — Praha 1923 — 73). — K tretiemu vlivu už v Karpatoch srv. Fischer v p. 14 c. d. 197: *In der Zeit, als die Rumänen in Siebenbürgen einwanderten, die Slaven noch im Lande waren und ihnen ihre (slavischen) Berg- und Ortsbenennungen übermittlelt haben.*

³⁹¹ Srv. praslovanské tvary v rumunčine: *balta*—*blato*, *dalta*—*dlato*, *gard*—*grad*. Vidz M. Křepinský, O některých rum. vazbách předložkových slovanského původu. C. Slovanský sborník Pastrňkov str. 82.

³⁹² Ilia Barbulescu: — — — nepřejali Rumuni, sídlící v t. zv. Traianově Dakii, kyrilského písma a slovanského jazyka bulharského od Bulharů ve stol. X. nebo XI. (tedy ve formě staroslovanské=altbulgarische Sprache), jak soudí někteří badatelé, a rovněž ne ve XIV. jak myslí jiní, nýbrž ve stol. XII. ve formě středobulharské, a to jak jazyk, tak i kyrilské písmo zároveň (Z dějin východní Evropy. Sborník věnovaný J. Bidlovi — Praha 1928 — 111).

súsedské ovlivňovanie sa so slanskými Slovĕnmi.⁷⁷ Zdá sa, že slovník staršej rumunčiny v Karpatoch potvrdzuje konštatovanie J. L. Píča o prvkoch v rumunských dialektoch, shodných s východnou slovenčinou.⁷⁸ Podľa toho preduhorskí Slovĕni Potisia zanikli nielen v národe maďarskom,⁷⁹ ale aj rumunskom a domnievam sa, že prostredníctvom valašskej kolonizácie, ktorú spoluslavizovali, obživilí aj nás a národ maloruský.

Ale tatarský vpád zahnal nížinné obyvateľstvo Potisia nie len do Transylvánskych hôr. Aj naše Karpaty boli útočiskom. Od toho má svoje meno spišská Lapis refugii. Hoc nemáme opory v historických prameňoch, predsa pripadá veľmi pravdepodobne dôkladne topograficko-lingvisticky zdôvodnená domienka J. Válka, že tatarským plenom bolo zahnané vsl. obyvateľstvo na sv. Moravu.⁸⁰

⁷⁷ Povšimnutia zasluhuje paralelný jazykový úkaz zmeny d, t na ȑ, ȑ (-dz, c) a s na ș (ș): rum. aședau — srv. val. ședza, Arum viginti (20) povie dácky Rumun douvazeci (dvacec), 30 — treizeci (tricec) atď. K rum. ȑș srv. č. dš, čo by vsl. dalo dšiš.

Keďže Bulhari a strední Slováci vokatív nemajú, možno považovať slovanský vokatív feminín v rumunčine za potisko-slovenský (východoslovenský): Mario! leleo! soro! Niektorí rum. gramatikári (Pogoneanu—Radulescu) považujú aj vokatív maskulín v rum. za slovanský a aj ten sa shoduje s val. vokatívom.

Hláskoslovné r, l prešlo z bulharčiny do rumunčiny náležite (stalp ap.). Vyakytujú sa však slová, ktoré sa neshodujú s vývojom bulharským, ale východoslovenským:

rum. targ	val. tarh	ale bulh. trag
bartanul	bartan	grakljan
napastroc	naparstok	naprastnik
bahna	bahno	-- -- --
celétnica	čelednica	čelšaď—
pocinok	počinok (prvý predaj)	načalo, početak;

hodini, hrana, hospodár, pan, otava, bodnar, staroste (pri svadbe), otpust—vecernie—spovedanie, chialeag (kylľak), jidovca (židovka, bh. jevrejka) atď. (vidz Fischer c. d. 243—278).

Nemožno prejsť bez povšimnutia si výrazov, známych už z najstarších uh. prameňov, ako pristaldus (Reg. var.) a ochaba, ochabica vo val. práve, ktoré majú analógiu vo vsl. výrazoch: pristac, pristavac na daco (=súhlasit s niečím), ochabic, vychabic (=nechať, vynechať) ap. Srv. pozn. 169.

⁷⁸ Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. — Leipzig 1886 — str. 93.

⁷⁹ Antropologické úkazy aspoň val. časti Maďarov v CSR (o juž. Potisi nemám po ruke dát) pomaďarčenie potiských Slovenov potvrdzujú. Srv. Zd. Frankenger c. d. 38: U dětí maďarských je naopak východ na barvu modrou nejbohatší, zároveň však i počet šedookých je tam největší; také pro blond vlasy stojí východní kraj III. velmi vysoko, zdá se tedy, že i u Maďarů jest v této části Slovenska element nordický a baltický více zastoupen než na jihu, kde je modrých i šedých očí méně, a také ve vlasech převládají silněji tóny tmavé.

⁸⁰ Jos. Válek uverejňoval svoje práce v r. 1907—1911 v Časopise Moravského Musea Zemského roč. VII.—XI. (Najmä „Původ kolonistů z XIII. stol.“ roč. VIII. str. 257—293).

Len čo pokročila valašská kolonizácia v Marmaroši a Beregu, dostala aj pravoslávna viera svoje ohnisko v hrušovskom kláštore sv. Michala (Körtvélyes). Kláštor bol ako stauropig podriadený patriarchom Antoniom IV. priamo Carihradu na žiadosť valašských vojvodov v Marmaroši, Draga a Balka. Jurisdikcia hrušovského exarchu siahala až po Abov.¹⁷⁶ I keď valašská kolonizácia tu nenašla prekvitajúcu grécku vieru, našla rozhodne viac, než len reminiscencie na „staru viru“, jej modlitby a zvyklosti.¹⁷⁷ Povtedy cyrilometodejská viera v Uhorsku stále strácala, že dokonca 13. stol. sa z nej zachovaly iba rudimenty.¹⁷⁸

Za pôvodnú vlast sedliackej kolonizácie sv. Moravy v druhej polovici XIII. stol. má „úrodné podhůří, krajina ve stolici Zemplinské a Ušské a údolí řek pod Vihorlatem“. Pri tom poukazuje správne, že vsi žilv v XIII. stol. siahali južnejšie až za Tisu k Samošu. I pri Slovenskom charaktere obyvateľstva Valaška neni známok spoločného povedomia západoslov. a moravského obyvateľstva karpatských svahov, ba je medzi nimi skôr pocit vzájomnej cudzoty a dialekty javia pomerne veľké rozdiely. Uvádza nad 40 sňôd v topografii východoslovenského a valašského kraja, komentujúc ich: „náhodilost obdov těch je vyloučená... analogie ty nutno spojití vzájemnou podmíneností, neboť o nahodilých podobnostech zjevů v případech tak četných a svěrazných a vzhledem na obmezená a vzdálená od sebe obojí území nelze mluvití. Neupírám, že i z nich některé možno posbíratí na širém slovanském území ojediněle roztroušené, ale tak pohromadě jako na obojím úzkém území neshledají se nikde“ (VIII. 278). Bola tu aj druhá kolonizácia pasekárska (valašská), ale s ňou táto sedliacka nesúvisí. — L. Niederle mal dosť námietok k Váľkovej hypotéze (cit. Sl. St. III. 205). — K. Kadlec venuje značnú pozornosť Váľkovým prácam a zastáva sa ich (c. d. 408—416). — D. Cránjala myslí, „že Váľkova hypotéza o východoslovenském pôvodu první kolonizační vrstvy, osadové, na jihozápadním Valašsku z druhé polovice XIII. stol. je dostatečně odůvodněna a tím zcela přijatelná“ (c. d. 82).

V tejto súvislosti upozorňujem na J. Vrbu, ktorý šumavských strážcov zv. „Buláci“ (od „bul“ — č. byl) pre mnoho sňôd v reči (prízvuk á, é, nedostatok dlžok i slabikotvorného r, l, slovník atď) považoval za prisťahovalcov od Prešova. — Srv. článok sbierateľa val. ľudových piesní, J. Jankovca, (Bratislava IX. 473): Jsem rodákem z Pošumaví a podivil jsem se podobností mnoha slov chodského nářečí se zemplinskou. Domněnka spisovatele Jana Vrby, že strážcové hranic šumavských zavoláni byli ze Slovenska a že to nejspíše byli horalé z prešovských lesů, by tím získala podpory. — Vidz pozoruhodný príspevok o sňodách v ľudových piesňach a zvykoch chodského a vsi ľudu od Vlad. Úlehlu vo Svob. nov. zo 6. IV. 1947 a konštatovanie L. Niederleho (Sl. Starož. I.—III. 189): „jeví se... přece jen nápadný rozdíl v převaze a ve vydržení žárovných mohyl na jihu českém proti části severní, z čehož lze souditi na lid jiného kolonizačního proudu a nejspíše pak i jiného (na jihu dunajského) východiaka“. — „Z Cech“ dodnes hovoria „Buláci“ o území na sever od Chodska.

¹⁷⁶ K. Kadlec c. d. 233 a A. Hodinka c. d. 147, 203, 206.

¹⁷⁷ Vidz str. 36.

¹⁷⁸ Z listiny Ondreja III. z r. 1299 vidíme, že marmarošskí Slověni boli pred valašskou kolonizáciou už vyznávačmi latinského obradu (či len formálne, na to priame doklady nemáme). Kráľ rozriešil spor o jurisdikciu nad Marmarošom medzi jagerským a sedmohradským biskupom tak, že ju priznal biskupovi sedmohradskému. — *Pontes rerum Austr. II./XV. 1, 208—9*. Srv. Csánki c. d. podľa ktorého cituje i K. Kadlec c. d. 227.

Od kedy sa dostala pod ochranu valašského práva, nastala jej reštaurácia. Kým však, ako sme videli, prv bola často spravovaná spoločne s ritom latinským a v jeho tieni,²⁷⁷ od príchodu Valachov dostáva sa s obradom latinským skôr do protikladu; i keď mu, ako náboženstvu chudobných, nebývala venovaná veľká pozornosť.²⁸⁰

Hoc nepovažujeme valachov ani v najhornejšom Potisí za živel etnicky jednoznačný (rumunský), predsa nutno uznať, že na území terajšej Zakarpatskej Ukrajiny boli Rumuni i v prevahe. Výrečným svedectvom zostala po nich toponymia. Aj priveľmi kritický v otázke rumunskosti, D. Crânjală, uvádza z Marmaroša až 101 druhov topogr. mien, hoc pre neistotu a nejasnosť ďalších, je to len menšina z počtu mien uvedených Drăganuom! V Užskej 5, Berežskej²⁸¹ 9 a okrem toho ešte v blízkosti národnostnej hranice ukrajinsko-rumunskej zvlášť 47 druhov mien. Spolu s vyše sto rumunskými slovami v ukrajínčine (okrem všeobecne valašských) je to také dedičstvo po rumunských valachoch, akým sa nemôže vykazať ani jeden z iných karpatských národov.²⁸² Z rozšírenia rumunských názvov vidíme, že cez Uh prešlo

Z r. 1271 máme doklad, že jagerský biskup dostával desiatky zo žúp „Borsod, Abauivar, Zemplen, Ung, Szabolca, Zarand, Kúszolnok, Heues Uiuár“ a „Bereg, et Ugocsa“ (foreste SS. regum). — Endlicher, RHMA 533. — Sice mukačevskí pravoslávni biskupi nosili titul: episkop Mukačevskij, Krasnobrodskij i vsej zemli uhorskija; episkop Mukačevskij, Rakoveckij, Spiiskij i vseja deržavy carskaho i korolevskaho pravoslavija (Petrov, Mat. II. 19, p. 2), ale sotva na historickom podklade.

²⁷⁷ Pozn. 99—100.

²⁷⁸ „Et hoc factum est, quia nullus curavit, nullus patrocinatus est causae Ruthenorum, utpote schismaticorum...“ cituje A. Hodinka Nillesa (A munk. g. k. püsp. tört. 41).

²⁷⁹ Z listiny kráľovnej Alžbety z r. 1364, v ktorej sa rieši spor medzi úradníkmi tamojšieho župana a valachmi, vidíme, že ide už o početné valašské osadenstvo. Kráľovná priznáva valachom slobodnú voľbu vojvodu, ktorý ich má spravovať podľa zásad valašského práva (ed. Kadlec c. d. 475—6). Právomoc „waywodae volacorum de... Bereg“ stanovila privilegiom z r. 1370 (ed. ib. 476).

²⁸⁰ Cit. Rum. vlivy v Karpatoch str. 431—444 a srv. i str. 197. Jak počet rumunských tvarov smerom východným vzrastá srv. napr. rozšírenie „Kýčér“ v miestopise: Užsko 17, Bereg cez 20 a Marmaroš cez 60 (c. d. 332). Ib. 197: Jmen rumunského pôvodu na Podkarpatské Rusi je skutočne více. Na př. v nejzápadnější části u Užhorodu jsem našel dva potoky... Petričela, což je rum. překlad druhého, kterému se říká Kamenický, dvojice jmen, která se podobá jiné dvojici v okolí, Stinka-Skalka... u rum. hranic nacházíme jméno Stanišora (rum. deminut. od stâna = saláš) (Luh široký). Stejně jméno nacházím na speciální mapě voj. zeměpis. ústavu č. 4571 ve formě Stenešur (Volové), hora 1237, blízko polských hranic, na sever od Sinovirské polany, na pravém břehu Terebly před Sinovirským ozerem... hranice, kam zasáhl rumunský mluvící živel, se zhušťuje na Uhu“. Ib. (Crânj.) 197. — Ze súčasne s Rumunmi prišli sem

na západ už len málo rumunských valachov. Boli tedy poslovenčení do značnej miery už východne od Uhu, hoc na ich slavizácii nemohli mať podstatnú účasť haličskí Rusíni, bo ich vlastné územie bolo Rumunmi zaplavené. Tú zásluhu musíme pripísať pôvodným miestnym Slovänom.²⁸²

Cez 14. a 15. stol. pokročila však aj kolonizácia rusínskych valachov natoľko, že zasiahla nielen haličskú stranu planinských Karpát, ale aj územie Zakarpatskej Ukrajiny, kde sa už v 15. stol. meno Valach a Ruten (orosz) v súvisi s inštitúciami valašského práva zamieňa.²⁸⁴ Valašská kolonizácia posúvala sa v 14.—16. stol. Slanským Slovenskom na západ. Ako na Balkáne a v Sedmohradsku, tak aj u nás vzniká súručenstvo valašských osád, zvané Krajna.²⁸⁵

Už v prvej polovici 14. stol. máme doloženú valašskú kolonizáciu v Užsko-Zemplínskej R. 1332 máme prvé zprávy o vlachoch v Koromli²⁸⁶ a pri jarku Orechová.²⁸⁷ O desať rokov máme zpravu z Michaloviec o valašskom jobagionovi.²⁸⁸ R. 1365 je zmienka o valachoch v Tibave (podľa mien- Rumuni),²⁸⁹ r. 1371 v Úbreži²⁹⁰ a 1388 v Čičorov

ojedinele aj Srbi, vidno okrem iného i z rumun. názvu „srbaká grupa“ (gropa serbasca) v Marmaroši — Ib. 286. — Ukraj. formy „frefa“ (fujara) je „vliv slovanských Valachů z Balkánu (Srbov) v Karpatech, jak jsme jej byli nuceni připustiti i jinde. — Ib. 271.

²⁸² V XI. stol. bol už Bereg, Szátmár, Ugocsa, Marmaroš v poriečí Samoša a Tisy obývaný Slovanmi (Kniesza c. d. 310—312), ale nie Rusínmi „da die Namen der Ortschaften an der Tisza im Ruthenischen sowie Rumänischen aus dem Ungarischen stammen (ib. 270, p. 66).

²⁸⁴ Srv. K. Kadlec 244: V jedné věci nastala ovšem v berežské „Krajině“ již ve druhé polovici 15. stol. velká změna. Původní valašské obyvatelstvo vesnic náležejících k panství mukačevskému zmizelo, a místo něho objevují se Rusíni. V kterých letech sa to stalo, nemůžeme přesně udati, a nevíme také, jak ke změně došlo, zdali se totiž původní valašský lid vystěhoval či se porušil.

²⁸⁵ O rozšírení názvu „krajna“ pre autonómny sväz valašský v Banáte (Mehadia), Solnok-Dolnoku, Bichoru kolo Belényesu, Hunyadskej vidz K. Kadlec c. d. 243—247 a v Poľsku (Halič) 378—381. — Z Niederleho Sl. St. I/II, 1—2 (1906), str. 367 vieme, že „Krajina“ jako meno časti územia je známe i v Srbsku u Negotina, v Bosne, na pobreží Dalmácie a na Čiernej hore. — Srv. pozn. 245 a meno obce Krajné Carno, Krajná Bystrá, Krajná Pofana, Krajná Porúbka, Krajné (Myjava) a býv. názov „Krajnaság kerület“.

²⁸⁶ Sztáray család okl. I. 121: In territorio Koromla... Gwd, castellanus Villermi palatini, olahos descendere fecisset.

²⁸⁷ Ib. 140: iuxta quendam fluvium Orehua vocatum in qua... olahi essent locati.

²⁸⁸ Ján, syn Jakova z Michaloviec dal ho svojvoľne do pút, hoc bol prepustený na slobodu. — Ib. 209—210.

²⁸⁹ Ib. 345: cum Kalyman, Buna et Kalym olachis potentialiter ad possessionem suam Tyba vocatam venientes gregem porcorum ipsius ville abstulissent.

²⁹⁰ Ib. 373—4: unacum... Johanne dicto Oroz... ad possessionem Ebres... potentialiter veniendo... porcos abstulisset.

ciach³⁹¹ i v roku 1378 v Domaninciach.³⁹² Z rokov 1374—1435 uvádza A. Hodinka zo zápisiek leleského kláštora v dolnom Zemplíne 5 zpráv o valachoch.³⁹³

Roku 1426 sú už valaši v štitníckom lese (Chetnek-Gemer). Ale ide tu asi o nesúvislú ešte skupinu, odtrhnutú z východnejších komitátov,³⁹⁴ lebo ani zo Šariša ešte nemáme do tých čias zprávy o valachoch. Síce už r. 1359 sa spomína šarišský vojvoda, ale nie je isté, či ide o vojvodu valašského.³⁹⁵ Aj roku 1435 spomínajú valaši v Bardyjove, mešťan Barthus Volah, tiež Barthes Walach a „quidam Walachus, falsatorius monete“,³⁹⁶ nie sú pastiermi. Až o tri roky (1437) sťažuje sa jasovský kláštor na turnanských kastelánov, že doviedli valachov a dali im zničiť lesy.³⁹⁷ Roku 1442 spomínajú sa valaši v okolí hradov Stropkova a Makovice.³⁹⁸

Na makovických valachov sťažuje sa r. 1449 Ľubovňanský kapitán pre krádež koní.³⁹⁹ R. 1454 a 1459 sa o nich píše podobne a tiež, že prechádzajú hranice do Poľska.⁴⁰⁰ Kapitán brezovický píše o valachoch r. 1452 mestu Bardyjovu.⁴⁰¹ Roku 1455 spomínajú sa valaši náležiaci zámku Hrádek.⁴⁰² Roku 1459 píše J. Talafús o valachoch, že poškodili majetok šarišského kapitána.⁴⁰³ V rokoch 1460—1470 spomínajú sa valaši v Mušíne, Rychnave a Brezovici.⁴⁰⁴

³⁹¹ Ib. 482: Johannes dictus Oroz de Checher... homo regius...

³⁹² Ib. 441: Dragus olachus ipsius Nicolai... ac Mathe filius Blasii in possessione Damanya residens, ac famuli Kuchulad kenezii... more latrocinio... spoliando quampluribus ictibus sagittarum affecisset...

³⁹³ V obciach Imbreg et Nezpest, Nag Tarchan et Beel, Macaria (c. d. str. 25).

³⁹⁴ Kráľ Žigmund karhá Žľachticov z Plešivca, že proti všeobecnému kráľovskému zákazu prechovávali v štitníckom lese cudzích valachov „Wolahos de Partibus extraneis“ — Kovachich: Suppl. ad Vest Com. I. (Budae 1798) 327.

³⁹⁵ Fejér IX/3, 122: Petrum, Nicolaum et Ladialaum filios Nicolai, quondam Vajvodae Comitatus de Sarus... — Kadlec c. d. a Kavulják c. d. 346 ho uvádzajú v súvislosti s valašskou kolonizáciou. Ale správne je tu V. Chaloupecký kritický, domnievajúc sa, že „míní se tu waywoda Transilvanus“, jeden z předních úředníků v Uhrách, nikoli pak vojvoda valašský (Valaši na Slovensku, pozn. 23 — keľový obsah poľicháný mi ľáskavostí p. autora).

³⁹⁶ Archív mesta Bardyjova (ďalej uvádzam len Arch. bard.) nr. 288. — Podľa cit. diela V. Chaloupeckého.

³⁹⁷ Archív kláštora v Jasove (ib. pozn. 22).

³⁹⁸ Ib. pozn. 37 (Arch. bard. nr. 394).

³⁹⁹ Ib. pozn. 38 (Arch. bard. nr. 549).

⁴⁰⁰ Ib. pozn. 39 (Arch. bard. nr. 736).

⁴⁰¹ Ib. pozn. 44 (Arch. bard. nr. 102 v muzeu).

⁴⁰² V. Chaloupecký, Středověké listy ze Slovenska, Bva 1937, str. 69.

⁴⁰³ V pozn. 295 cit. dielo V. Chaloupeckého, pozn. 45 (Arch. bard. nr. 1155).

⁴⁰⁴ Ib. pozn. 41, 42, 43, 47 (Arch. bard. nr. 1319, 1465, 88 v muzeu, 1306).

Hoc od r. 1426 bol výslovný zákaz usadzovať valachov na kráľovských lesoch v Spiši a Gemeri,³⁰⁰ predsa ani tento kraj sa nevyhnul ich nezadržiteľnej vlne. Z listu Jána Zápoľského mestu Bardyjomu vidíme, že r. 1463 na jeho panstve valaši už boli.³⁰¹ R. 1492 usadzujú sa valaši na panstve hradu Lubovne v kedysi nemecko-slovenských Jakubianoch a r. 1501 poľský kráľ Zigmund August postúpi v lesoch dve voľné usadlosti ači košáre valachovi Jackovi.³⁰² Abbas kláštora ščavnického dovoľuje r. 1513 valachom usadiť sa vo Vikartovciach.³⁰³ Zprávy o valachoch máme i zo Štrby a Vážca.³⁰⁴ V r. 1466 spomína sa zajatie valacha na Muráni³⁰⁵ a 1574 i 1603 sa píše v štatútoch mesta Rožňavy, že treba valachom zamedziť pustošenie lesov.³⁰⁶ Veľmi početných valachov v povodí hornej Slanej sme už spomínali.³⁰⁷ Pri Krásnej Horke mali gemerskí valaši vojvodstvo, založené r. 1635 „valašský opások“.³⁰⁸

K panstvu muránskému prislúchaly aj obce nami už spomínaných Hroncov.³⁰⁹ Z ostatného panstva hradu Muráňa dostali sa valaši aj sem. Helpa, Maša, Polomka a i. sa spomínajú ako valašské osady. Keď tie, nuž takými sú tým skôr Telgart a Šumjac.³¹⁰ O horehrónskych lesoch

³⁰⁰ „... in confiniis Partium nostrarum Scepusiensium“ ... Srv. pozn. 295.

³⁰¹ Chaloupecký, Valaši ako cit. pozn. 50 (Arch. bard. nr. 1488).

³⁰² M. Schwartzner, *De scultetis etc.* 78: ... villa Jakubian, a Teutonibus et Slaus derelicta, anno 1492. a Dynasta castri Lublyouiensis data est... (Valachis)... Rexque Poloniae Sigismundus Augustus, anno 1501 concessit „insuper Iaczkoni Valacho, eiusque successoribus Advocatis, duas curias in silvis, alias Kosary, liberae, in quibus ipse et eius successores, greges pascere.“

³⁰³ Wagner, *Anal. Scepus.* I. 429.

³⁰⁴ V listine z r. 1580. — Tagányi v pozn. 249 c. d. I. str. 223—230.

³⁰⁵ Chaloupecký, Valaši atď. pozn. 84 (Arch. mesta Dobšiny).

³⁰⁶ Tagányi c. d. str. 190 a 276—7.

³⁰⁷ Pozn. 236.

³⁰⁸ A. Kavulják c. d. 364.

³⁰⁹ *Vidz* str. 20—1.

³¹⁰ Jako na ostatnom Slanacom Slovensku, tak i tu v jeho západnom kúte pretrvala „stara víra“ valašská kolonizáciu, majúť oporu v tradícii tunajšieho val. obyvateľstva, ba na rozdiel od Slovenska záp. zachovala sa čiastočne podneba. — Srv. Br. Varsik: „Obec Ochtina má pečať s obrazom Sv. Mikuláša, biskupa cirkvi pravoslávnej s nápisom: „Sigillum de villa Ochtina“. I keď sa stala Ochtina v druhej polovici XV. stor. evanjelickou, svoj zvláštny sviatok sv. Mikuláša si ďalej zachovala. Podľa udania Tomášika i na Muráni a v Štitníku bol Sv. Mikuláš patronom cirkvi, ktorému vraj boli posvätené skoro všetky kostoly v okolí, menovite V. Polomský, Vlachovský a Bystriansky. Taktiež cirkevné náradie ako sú kalichy a pod., poukazujú na staroverský (pravoslávny) pôvod a najmä stavby chrámov, menovite chyžňanského. Tento pravoslávny pôvod vidieť bolo i na stenách kostolov v hornom Gemeri, kde spod olupovaného vápna na stenách objavovali sa pomaľované steny staroverskými svätými, ako to bolo i v Chyžnom. — Husiti a réformácia na Slovensku do Žilinskej synody. Bva 1932, str. 84/5.

dochádzajú sťažnosti na veľké škody, urobené v nich valašským stádom.³²⁸

Vybočuje z rámca našej úlohy sledovať valašskú kolonizáciu na slovenskom západe, kde dosiahla svojho kulmináčného bodu a na Morave i Sliezsku, kde doznela. „Zejména střední Slovensko v svých hornatých a lesnatých částech bylo valašskou kolonisací silně prostoupeno“ konštatuje V. Chaloupecký na základe bohatého materiálu v knihe Valaši na Slovensku. Detva, breznianské, zvolenské a levické Pohronie, Kremnica a Turiec je podľa hlásení lesných odborníkov a kráľovských listín zemou valachmi vypľundrovaných lesov.³²⁹ A. Kavuljak udáva, že na Spiši a v Gemeri bolo počiatkom 17. stol. po 14, v Trenčianskej 22 a na Orave 50 osád, založených podľa valašského práva. Odhaduje, že na Slovensku bolo v 16. a 17. stol. asi 200 valašských osád.³³⁰

Valašská kolonizácia bola súvislým karpatským zjavom a nevyhly sa jej ani poľské svahy. Podľa L. Malinowského³³¹ rumunské vlivy v poľských nárečiach (Podhale) nevykazujú prostredníctvom ukrajinské. Hláskoslovne stoja bližšie k rumunčine, než ukrajinčine, ba mnohé poľské rumunizmy (a valachizmy) sa v ukrajinčine nenachádzajú.³³² Z toho sa dá vyvodiť, že nositeľmi prvej valašskej kolonizácie boli alebo sami Rumuni, alebo rumunizmy a vôbec valachizmy sa dostali do Poľska z Uhier.³³³ Túto mienku Malinowski podporia prácami o jazykových vlivoch z Uhorska.³³⁴

³²⁸ Tagányi c. d. str. 97—8, 115, 132—133. — Horehronské obce ako Polomka, Pohorela, Bacuch a i. boli nesporne kolonizované valachmi prevážne val. reči, ale badať už tu značný prímesok reči poľskej (mazurzenie, dž, č namiesto val. dz, c ap.), z čoho je zjavné, že už aj sem zasiahli poľsko-rusínski valaši z Poľska. Srv. str. 84.

³²⁹ Tagányi c. d. 37 (1535 na pohraničí poľskom a moravskom), str. 41 (1540 Zvolen, Vigfaš, Lupča, Dobroniva), str. 45—8 (Horehronie 1547), str. 50 (1555 Liptov, Orava), str. 59 (1558 stredoslov. banské mestá), str. 69 (1564, ib.), str. 79 (1564, Ban. Bystrica), str. 112 (1565, Ružomberok), str. 168—9, 170, 177, 179—180, 193 (1567, 1569, 1573, 1577 stredoslov. banské mestá) atď. — Srv. A. Hodinka, A munk. g. k. püsp. okm. I. 28—29 (Chal. c. d.): valaši, resp. rusnaci „welcher ein grosse anzahl ist, und von Munkatsch an bis gegen Trentahyn (Trenčín) etlich tausent stark an dem gepürg gegen Polen mit haus und hof sitzen und der obrigkeit wenig nuz geben, sondern mer die wald verderben und zu taglicher dieberei gesinnet sein“.

³³⁰ C. d. str. 363.

³³¹ Rozprawi Ak. Um. Wydz. filol. t. XVIII. (Kraków 1893), str. 1—20 (Gránjala c. d.).

³³² Bakies, bucarka, holdować, kasanka, kurtak, piśtrula, redykać, strzyga, szrut ap.

³³³ Pozn. 300, 304. Na uhorský vliv upozorňoval už K. Kadlec (392) v súvisi s inštitúciou vojvodskou, ktorá sa vyskytuje len v Malopoľsku (p. 2.).

³³⁴ C. d. str. 20—25 („Ślady wpływu węgierskiego...”) a str. 25—75.

Keď sme tvrdili, že slavizáciu valachov na Tise v Beregu a južnejšie neprpisujeme Rusínom, ale miestnemu preduhorskému Slovenstvu,³³³ mali sme na mysli medziiným aj fakt, že rumunizmy (a valachizmy vôbec) neprebrali vsl. valaši prostredníctvom ukrajinským, ale samostatne už či od valachov-Rumunov priamo, či — a myslím, že vo väčšine prípadov — prostredníctvom svojich slovenských súkmeňovcov v Potisí.³³⁴ Len tak totiž možno vysvetliť, že niektoré valašské slová, alebo smysel týchto slov je len vo východnej slovenčine, nemá obdoby u Ukrajincov, prípadne ani u iných Slovanov³³⁵ a že to isté rumunské resp. valašské slovo prevzala každá z rečí v inom znení alebo s iným významom.³³⁶ I keď sa to zdá byť paradoxné pre tých, čo ohnisko rusín-skych valachov vidia v *dnes* ruskom Podkarpatsku, miesto v záp. Ukrajine, predsa prevzatá valašská terminológia ukazuje častejšie na prostredníctvo ukrajinského živlu u etnika stredoslovenského, než východoslovenského. Vidíme to nielen z výrazov, ktorých znenie abo význam

³³³ Str. 4 Vb. — text k pozn. 283.

³³⁴ Na význam potiských preduhorských Slovanov, najmä pri tvorení valašskej terminológie, veľmi často odkazuje v svojom c. d. D. Cránjala, súc často nerozhodný. Či mnohé slovo považované za rusizmus abo jugoslavizmus „není pôvodní v Potisí, u potiských Slovanů jižních (I), od nichž se snad zachovalo jednak u Rusínů a jednak u Slováků a Rumunů (333). Na str. 348 upozorňuje na vliv „spíše onoho elementu východoslovenského, který se nejvíce stýkal s Rusy a Poláky, eventuálně i s jižními Slovany v Potisí, a jehož vliv jsme zjistili i při jiných slovech“.

Je len škoda, že D. Cránjala, ako lingvista, nemá vlastného úsudku v otázkach historických a tak často podlieha už prekonaným domnienkam z toho odboru. Z toho plynie, že svoju vskutku vecnú kritičnosť ohľadom rumunskosti valašskej terminológie a valachov znehodnocuje malou kritičnosťou voči aprioristicky domnenej rusínakosti tejto terminológie, a bulharskosti Potisia.

³³⁵ Skľagac se vo význame zamdlieť, bezmocne sa svaliť (len val.), bača (rozšírené u všetkých Slovanov mimo Ukrajincov), stremba — vlások, vlákno, stravec (len val., rum. strîmb), strembatý — strapatý, ošarpaný.

V pozn. 325—328 uvádzam len slová analyzované D. Cránjalom v c. d.

³³⁶ Demikat = zapražená vriaca voda s nadrobeným chlebom (rum. a dumica z lat. demico). V ukrajínčine je len demikaty = „rváti“. — Džama (rum. zeama) — čo je rozmiaždené, „husté jak kvap“. Rozdžamčic = popučieť, džamac = prežúvať, pchať sa jedlom. — V ukraj. je „dzema“. — Kufajstra val., kolastra, kurastra, kuvastra ukr. — Brandža (priveľká, nevítaná, menejcenná spoločnosť) z rum. brânciu. Ukraj. brandža má význam burina. — Putyra (nemehlo, kto nevie chodiť pre ťarbavosť, ťažkopádny — srv. „ty putyra zaputany!“). V ukraj. je putera, putira, puteria vo význame moc, bohatstvo, sila. — Z rum. tocma, tocmala je ukraj. tokmyty ša (vyjednávať o cene) a val. tochmac (nepozorovane sťhťať, závisťivo kryť, zapatrošievat). — Z rum. vacar (kraviar) je ukraj. vakar (korovýj pastuch), ale val. vakarka vo význame „z ostátku chlebového cesta a poškŕabkov spravený bochník, abo napochytro upečená hrubá lokša. — Z rum. zgarda je ukr. zgarda (nákrčník, ozdoby), ale val. rozgardia (obťaž, nesnádz, rozháranosť, neporiadok). — Z rum. rumeg je ukraj. remehaty, rummyaty, ale val. rumigac.

stredná slovenčina má jednaké s ukrajinčinou (v tom aj rusínčinou), kým východná slovenčina nie,²⁹⁷ ale dokonca zjavne nás o tom presvedčujú rumunizmy a valachizmy špeciálne len ukrajinsko-stredoslovenské,²⁹⁸ prípadne i poľské a sliezsko-moravské. Každé také slovo, „které se táhne od Ukrajinců až na Moravu by naznačovalo, že tu byly i vztahy přímé, že tedy všechno od východu nemuselo projít Slovenskem“, doložme: východným.²⁹⁹ Väčšina ukrajinských valachov podľa všetkeho prechádzala na stredné a severozápadné Slovensko Poľskom.³⁰⁰ Je to konečne pochopiteľné, keď máme na mysli exploatívne valašské hospodárenie, za ktorým, aby som sa ľudovo vyjadril, „sedem rokov tráva nerastie“. Za nim už môže nasledovať len pokročilejšia fáza valašskej kolonizácie: usadlá pastiersko-roľnícka. Zemplín bol už začiatkom 14. stol. osadený valachmi. Ale v tom čase veľký príliv rusínskeho elementu nebol možný, lebo ho absorbovaly nedotknuté priestory Haliče (kam sa sťahovali i valaši sedmohradskí) a pozdnejšej Podkarpatskej Rusi. Sama Podkarpatská Rus neoplývala toľkým ľudským materiálom ani v najbližších storočiach, aby mohla byť kolískou nových valašských vln, lebo vieme, že kolonizácia ešte dlho smerovala k nej, a nie z nej. Kolíska vln ukrajinských valachov bola na sz. Ukrajine. Koncom 15. a v 16. veku nemohly ich vábiť už kolonizované priestory

²⁹⁷ Z rum. groapa je ukraj. gropa a horniacko-slovenské grapa vo význame svah, neúrodná zem. V reči val. je len žrapac se = ťažko vystupovať hore srážnym vrchom, štvorať sa na skalu, ohradu, plot ap. — Rum. brânza = ukraj. bryndza abo brínzej = stredoslov. bryndza = val. však brendza (i poľ. brendza vedľa bryndža). — Z rum. bocânciu je val. boganče, ale ukraj., poľ. i stredoslov. baganče. — Z rum. apleca je ukraj. plekaty (kojiť) a stredoslov. plenky, kým val. pelenkovac (úzkostlivo opatrovať dieťa, chorého) a z toho na Podhalí pelegnować (poľ. plekać). — Rum. vatra = ukraj. vatra (ohneň, ohnisko, ohnište) = stredosl. vatra. Val. je len zvatric daco, dakeho (zistiť niečo ňuchom — „pes čoška zvatriť“), tiež vatfâric (babrať sa s pečením pagáčov, „rozvatľaril mi všicku muku“ = vybabral; vatfâr = babroš s múkou, gebuzič). V Šariši: „prišol na holu vatra“ = do prázdnoty, na spustošené miesto (Milpoš, Lipovec, V. Šariš).

²⁹⁸ Ukrajinské tropa (stopa, ťlak) a stredosl. tropiti. — Ukrajinec volá na kozy: ci! ci! a Stredoslovák: cic! cic! — Aj „slovenská fujara není jistě původu rumunského, nýbrž spíše ukrajinského (furoľa pak maďarského)“. (Cránjala 271). — Kapce = poľ. ukraj. stredosl. — Z rum. trâmbita je ukraj. trumbita a stredosl. (okolie Detvy) trumbita. — A napokon z rum. oare cez ukraj. vare sa dostávame k stredosl. vari (srv. ukraj. „Vare pryjdeš?“ a stredos. „Vari prídeš?“). Ba aj ukrajinský oštipok má obdobu v stredosl. oštiepku (Petrov, Otzvuk... ako cit. v pozn. 263, str. 26 p. 5).

²⁹⁹ D. Cránjala c. d. 296.

³⁰⁰ Pozn. 316 a str. 66/7.

abo prvšími valachmi exploatované lesy východného Slovenska natoľko, aby im dávali prednosť pred poľskými Karpatmi, valašskou kolonizáciou zasiahnutými až neskôr. Vrcholy a hrebene Karpát ovšem patrily pohyblivému valašskému živlu bez ohľadu na to, či šlo o stranu poľskú alebo uhorskú.

Už sme uviedli zprávy o prechádzaní východoslovenských valachov do Poľska.²¹ Svedectvom toho, že ten prechod nebol ojedinelý, že tu šlo o čulý styk, sú východoslovenské výrazy v reči Podhalaňov, ako ich soshieral Goszczyński:

Podhale:

fałat
fałatek
gazda
juhas
hruby
ruka
duć (vsl. duc)
Padhalańim a hala s „h“
Kryvan
statek
gadżina (vsl. hadżina)
żętyca
borówki
haj
dudy
jarka
gacek
pacholek
niewiasta
frairka
gajdy
czernice
wałaszka
smerek, smerczek
hwara
jedla

poľsky:

kawal
kawalek
gospodarz, kmieć
pasterz w górach
gruby
ręka
dąć
(pol. „g“)
krzywy
bydło
drób
mułka (żybura)
jagody leśne
tak
—
owca jałowka
nietopierz
zbójca
synowa
kochanka
spodnie
żórawina
ciupaga
świerk
mowa, język
jodla

²¹ Str. 80

śleobodno
 Janiczku
 drapa
 skala
 młako
 laz
 otawa
 jarzec
 karpieł
 grula
 hawiasz
 bania
 łagiew
 palenka
 zagłówek
 murań
 hasen
 tyżeń (srov. „do tyžňa“)
 chodnik
 chodza
 furmaniec
 kurniawa, fujawica
 zdatny
 swały
 swarny
 chýtry, wartki, fryszki
 niżni
 wyżni
 hasnować
 pytać
 banować
 naprać
 zabubić
 zbesnieć
 chodzić na fraj
 radvkać
 strybać
 hladzić
 ciarać
 dawać pozór
 dawniej

swobodno, wolno
 Janeczku
 rozdól, parów
 kamień
 bagno
 —
 potraw, łąka skoszona
 jęczmień
 brukiew
 ziemiak
 górnik
 kopalnia
 baryłka
 gorzalka
 poduszka
 —
 zysk
 tydzień
 ścieżka po nagich górach
 częsta, droga
 gościniec biły
 zamieć zimowa
 oszust
 święty
 dzielny, tęgi
 rączy, prędki
 niższy
 wyższy
 zyskiwać
 prosić, żądać
 żalować, trapić się
 nałożyć, napakować
 zapomnieć
 zepsieć się, wścieć się
 ochodzić w zaloty
 szybko iść
 chleptać
 upatrywać
 mienąć
 dawać baczność
 prędzej

dotęła
suczy
proci
godziny
atd.³²²

dotąd
przystoi
przeciw
zegar

Pre charakteristiku to stačí. Vidíme, že ide o vsl. vlivy nielen z od-
boru valašského, ale i o vliv už pokročilého roľníckeho gazdovstva, ba
aj priemyslu a kupectva.

Ale nebol to jediný východoslovenský vliv na susedné zahraničie.
S podobným zjavom sa stretávame aj u haličských tzv. Lemkov.³²³

Ukrajnec, A. Petruševič, napísal v minulom stolytí o „našich“ (halič.)
ili zakarpatských (uhor.) „Lemkoch“, že sú „obruščení izdrevle Slováci,
otčeho prizožili narěčevja obhovorky“.³²⁴ Karpatských Lemkov považo-
val za porušených Slovjakov i Alex. Barviňskij.³²⁵ Od Slovákov gréc-
kej viery odvodzoval pôvod ruských Lemkov M. Gumpłowicz.³²⁶ J. Holo-
vačikij zaznamenal, jak haličskí „Lemki“ považujú slovenských susedov
za čosi lepšieho, jak sa pýšia znalosťou ich reči, jakú záľubu majú v ich
piesňach a spôsoboch. Je pri tom nadmieru pozoruhodné, že Lemkov —
typických podomových obchodníkov — nazývajú podkarpatskí Hucu-
lovía „Tovty“.³²⁷ Podobne volajú vsl. obyvatelov, ako hovorí Petrov,
i rusínski susedia v Zemplínskej, Užskej a Berežskej.³²⁸

A. Petrov komentuje sbierku rozhovorov a zaklínaní z poč. 18. stol.³²⁹
takto: „Jest slědy polskago (sond, člonki), a takže, věrojatno, slovackago
jazyka (všitko -l, mociju — očeň často, všelijakij (10), oheň (10)
i t. p.), no oni... mogut byt objasněny sosiedstvom i vlijanijem etich
narodnostej na narodnyj malorusskij govor, a ne pervonačalnym pol-

³²² J. Menšík v Sborníku MS, III. str. 1—14.

³²³ Od val. lem (rusky stolko, č. jenom, sl. len).

³²⁴ Alex. Petrov, Mat. IV. 63.

³²⁵ Srv. jeho práce Das Sároser Comitát a Das Volksleben der Ruthenen. (Die oesterrei-
chisch-ungarische Monarchie im Wort u. Bild V. Ungarn a ib. Galizien — Wien 1898). —
Húsek c. d. 232 a 221.

³²⁶ Lúd. VII. 204. (Húsek 193).

³²⁷ Narodnyja piesni halickoj i uhorskoj Rusi, S. Peterburg 1878 (Zap. Imp. Gos. Obšč.
po otd. etnografii, t. VII), str. 739 a d. — (Srv. o tom i Petrov, Mat. IV. 63/4).

³²⁸ Mat.

³²⁹ Mat. IV. 53 p. 1.

skim ili slovackim proischoždenijem sbornika". A ďalej:³⁰⁰ „Podobnaja galicko russkaja rukopis... nachoditsia v Irovskoj mitropoličej bibliotekě... V upomianutoj vyše rukopisi nachoditsia mnogo prostonarodnyh slov..." a uvádza:

fukajte — fukati (r. dmuchati)
 fukatisia (hněvatsia)
 šemotal p. szamotac
 zadekovati (sr. de<kde)
 pobahajut (bahati, želat)
 chovancě — chovanec (domovoj)
 diug = diuk (rod červiaka)
 a i.

srv. val. fukac
 fukac nafukovac ée
 šemetac, ošemetný
 zadzekac: už si me zadzekal!
 „už se ci zabahuje?“
 chovanec (chová — živet)
 dzik. Srv. „ty dziku dzivy!“

J. Vašica píše o rkp. J. Kapišovského, vzniknutom v Haliči pred polovicou 17. stol., ktorý vykazuje mnoho dialektizmov, shodných s východnou slovenčinou.^{301a}

Tento stav vecí len znovu potvrdzuje našu domienku, že pri valašskej kolonizácii nutno počítať i s etnikom potisko-slovenským a čs. charakterom Bielochořvátov.³⁰¹ V súvisi s valašskou kolonizáciou predovšetkým z neho vyplýva to, čo sa síce teoreticky oddávna pripúšťalo pre všetky karpatské národy, ale prakticky sa na východoslovenské etnikum nikdy neaplikovalo: že valašská kolonizácia rečove mala aj východoslovenský charakter. Takými boli slavizovaní Rumuni, usadení v slov. oblastiach a takými zostali aj tí vsl. ľudia, čo sa včlenili do valašského spoločenstva a zakladali nové obce jure valachico (ruthenico). Na to, že slovenské obce, založené jure valachico (ruthenico) si podržiavali všetky slobody tohto práva — medzi nimi prirodzene aj grécku vieru (podľa práva, ktoré ju chránilo, nazývanú valašskou resp. ruskou) — máme doklad už z polovice 15. stol. v usneseniach segedínskeho snemu, potvrdených kráľom Matejom. Art. VII. usnesení hovori, že Rusíni, Rumuni a Slováci, ktorí nezvykli odvádzať kráľovskej komore lucrum, nemajú byť k tejto povinnosti počítaní. A v art. XXV. stojí, že Rumuni, Rusíni a Slováci, sedliaci valašskej viery, ktorí k dáv-

³⁰⁰ Mat. IV. 63—4.

^{301a} Slavica Kováčovy diecénskej knižovny v Prešove (Slovanaký sborník, venovaný Pastrnkovi, Praha 1923, str. 9 a ď.). Č. rkp. 1997 Turkiňakoveho katalogu.

³⁰¹ Str. 25—27 a str. 75.

kam do kráľovskej komory nebývali počítaní, bezohľadu na to, či sú usadení na statkoch kráľa abo zemepánov, majú sa zaradiť do vojska a bojovať podľa toho ako vedia.³³⁸

Keď sa o slovenských valachoch zmieňuje snemovňa, je to iste dôkaz, že v polovici 15. stol. ich bol veľký počet. Len početnosťou východoslovenskej složky vo valašskom spoločenstve a jej nesrovnateľne vyššou kultúrnou úrovňou³³⁹ môžeme odôvodniť prenikanie „slovjakizmov“ aj rel. ďaleko od dnešného východoslovenského územia.

Že veľkému preriedeniu východoslovenským živlom podľahli valašskí Rusíni už pri svojom usadzovaní sa na poľskom pohraničí, je zjavné zo súčasných dokumentov ich ľudovej reči. Ako príklad uveďme darovnú listinu folvarského šoltysa z roku 1606:³⁴⁰

„Ja Aleksij Mírilovič a šoltis Folvarskij, zeznavam, iž z pomoču Pana Boha v čest i chvalu Bohu Všemohuščemu, chram zme sviatyj zbudovali v pamiat sviatych bezarebnik Kosmy i Damiana na mojem gruntu soltyskim, gdež ja, zvažujuči, iž tot to chram ne majed (!) by najmenšoho dochodku, i uminil [s]em sebž neco zo svojeho gruntu soltyskoho na cerkov sviatuju uděliti i oddavam na gholov Spiskich ovsa vysějati, k tomu brehy i jarky vedle cirkusu a znakov medžy, v kol počavši poniže mlina od brodu prosto v horu ku polnoči, až na medžu znatnu od hlinnika z vinnoho poľa i navratisia tov že samov medžov ku schodu prez terňa, jež v jarok pada zpod Medvedži idučij i tym samym jarkom dolu; potom vyjde na breh ponad cmintír, obdať na dva pruty hromady i pada v druhij jarok, zvan Zahumanca to-jest po samu lavu cerkovnu; take ide medži tym jarkom ponad mlín moj, až ku cestě, prechodiačej potok ku Lípniku, zvan Brod. Gdež tod (!) to kus poľa do toho času ne nalezal nikomu inšomu, tolko do mene samoho věčně, kotoryj že kus poľa věčně oddaju i poručam ku tej že cerkvi našej Folvarskej a greko-ruskej, a to dľa spasenija duš věrných, a na popravu, anebo na světlo a na potreby iny tohož sviataho chramu do tož poľa vyš opisannaho, aby sia žaden z budučich po mně ne opovažyl odbirti, ani

³³⁸ Kovachich, *Vestigia Comitiorum apud Hungaros... celebratorum*. Budae 1790. Str. 338 a 342. (K r. 1459): art. VII: Per hoc quoque Rutheni, Volachi, et Sclavi, qui alias lucrum Camerae solvere non consueverunt, ad solutionem ejusdem lucri Camerae non compellantur.

Art. XXV: Item: quia quam Volachi, Rutheni, et Sclavi, fidei Volachorum tenentes Rustici, qui alias ad lucrum Camerae Regie Numerari assveti non fuissent, tales tam Regalca, quam aliorum ad praesentem exercitum connumerari debeant, et insuper, prout, et quemadmodum alias exercituare consueti sunt, exercituare teneantur.

³³⁹ R. Rudolf, *Die slov. Lehnwörter im Inseldeutschen in der Slovakei* (Lingv. Slovaca I.—II. str. 152): od Slovákov záp. prevzali Nemci len výrazy sedliacke, folklórne a mená poriev, kým na Východe aj slová mestskej kultúry. „Nur in der Zips wurden einige Ausdrücke der städtischen Kultur übernommen, ... da sich die slowakische städtische Kultur neben der deutschen entwickelte“. — O vyššej sociálnej a kultúrnej úrovni val. živlu, než akú mali jeho susedia srv. O. Halaga v *Slobodnom rozhľase* II. (Bva 1946) č. 48, str. 2—3 a v *Jednote sv. CM.* III. (Michalovce 1944), č. 6., str. 7—10.

³⁴⁰ Petrov, *Mat.* IV. 46—47 (kópia v prešovskom bisk. archíve č. 9). Z technických príčin prepísané do latinky.

što pravotiti pod karoju sudu Božaho. A to sia stalo s poradoju i z dovoleniem blahověrnych panov našich uročitych a veľkomožnych Palocsay v roku 1607 oktobria 6-ho, na co svoju vlastnu ruku podpisuju i pečatiu potverďam v samom domu mojem uriadakym ja, Alexij Mirilovič, soltys Folvarskij pri prítomnosti Ľudej věry hodnych. Michail Jarož prisiažnyj +, Vasilij Chrapiak prisiažnyj +, Seman Lastivočka +, Demian Ladožinskij a cerkovnik Folvarskij +, Ivan Krupa +, Ivan Čekaňak +, Andrej Stašinskij i pročaja i čěla hromoda Folvaraka m. p. v prítomnosti parocha Ladožinskij c. p.

Kdese ga iak Pan Dedicany to pismo wecsne utverdžam y podpisujem, y to polye wis opisane orekom csinim ku teje cirkwy Fol. y alebodne zostawa od wselkeho odpładku (!) Panakeho na weky. V Plawczy anno Domini 1609 Aug. 20. Georg Horvath Palocsay."

Ako by táto reč vyzerala, keby sme ju mali presne zaznačenú podľa Ľudovej, výslovnosti, bez snahy priblížiť sa formálne rusizovanej cirkevnej bulharčine? I tak je viac slovenská než ruská a mená Jaroš, Chrapiak, Krupa, Čekaňak istejšie východoslovenské, ako mená Stašinsky a Ladožinsky ruské. Nemožno sa preto čudovať, že i v prvej malej pamiatke marmarošskej rusínčiny z r. 1500³⁴⁶ nachodíme východoslovenské tvary (tež — r. tože, sia živiti — komitsia, pred — r. pered, ľepšej — r. lučšej), ako aj v najstaršom rukopisnom pamätníku z toho istého kraja, Niagovských poučeníach: Čitateľovi 18. stol., zvyknutému na „slovenorossijské“ formy³⁴⁷ pozdávaly sa Ľudové výrazy autora zo 16. stol. „duže sprostá“ a preto robí opravy:³⁴⁷

„Blahiji čitateľje, aľče abriaľčete inľeje prehrělenije ve knižě sej albo, prosto rečči, pomyłki, ne klenite, no ispravľajte, da i vy spodobite sia ot Boha pročćenija. Hde bratľa tam čti bratija,

³⁴⁶ A. Petrov, Mat. IV. 48—9 a cit. Otvuk ref.... str. 25.

³⁴⁷ Jak s kolonizáciou valachov-Rumunov prišli aj rumunskí duchovní, tak od kolonizácie Rusínov posielali sem ruskí biskupi zo svojej diecezy aj kňazov a mníchov. Srv. zprávu z r. 1665: „...semper retroactis et temporibus ex Russia mittebantur illuc episcopi schismatici, qui illam miseram et rudem plebem veneno suo inficiebant...“ (A. Hodinka, A munk. g. k. püsp. tört. ., 44, p. 1). Že títo kázali značne poslovenčeným podkarpatským Rusínom v svojej materčine, máme doklad aj v Niagovských poučeníach, ktorých autor (pšlucí nie rossijskou cirk. slovenčinou, ale miestnym nárečím) žiada, „što by tam pup propovėdav slovo Božije, sv. evanhelije, na jazyk, kotrym movľat Ľude, što by mohli rozuměti ubohy. Sto chosnujet im, koli pup movit im po jazyku čuľomu, što oni ne rozumějut“. (Cit. Otvuk ref.... str. 42). — Na kázanie v jazyku staroslověnskom sotva sa tu môže myslieť, lebo vzdelanostná úroveň vtedajšieho ruského kléru sa na to nezmohla (srv. ib. str. 18—21). Najvyš k slovám materinskej ruštiny dávali tvary a koncovky cirkevnej reči („slovenorossijskij“ jazyk), čo by sotva mohlo urobiť ich reč až tak nesrozumiteľnou. Úroveň rusnakov-Rusínov charakterizoval v 18. stol. Šarišan Szirmay (snád položartom-polopravdou) takto: katolícky kňaz kázal rusnakom o sv. Trojici. Tu jeden z nich sa ohľási: „oj, ne bulo sľihati o Svatej Troici, a prece ľude hľiba jili“ (ib.).

³⁴⁸ Otvuk ref.... str. 7.

hde movit ľudskij, tam čelovečeskij čti, poneže duže sprostá vyvolkované bylo v toj knižě s koto-
roij sija pisanna. A hde chrestane, tam čti chrišćiane, hde kŭrua albo kŭrvarstva, tam čti blud-
nica albo bludodčjanija i pročaja”.

Už z toho výseku vidno, že tie staré „neslovenorossijské“ slová patria
skupine československej. A takých opráv je viacej:

Hvarit, hvaril — opravené na movit, molviv; vaditi — na oškoditi, vrediti (srov. „to ne-
vadí”); vydhnevav — primiriv (odhneval); děvku — děvicu, děvy; zahadovav — obciav (srov.
šadnuc, vyhadovac); zlodějeve — razbojnici; kvar — okarovaň (kvary); ukvariti — izškoditi,
oskorbiti (ukvaric); koščovaň, u koščovaňu — iakušenije, u skorbi (srov. os. m. Košč, Koščo);
koščujet, vykoščovati, izkoščovav — probalujet, vyprobalovati, izkušav; kriku — plaču; mčchy —
vretišče, veretie; miňav is nami — dav i nam („už sme minuli“ = zjedli); u pazuchu — na
kolěna, na lono; peň — smokovnicu; iz Kainoho pňa — iz Kainoj rožky; pereka — razpria
(spričny, naprik); platež — platňu (konc. -ež); piamě — krivdě; pohanit, spohaniti — skver-
nit, skverniti; poradiv — izhladiv; u posteli, postil — u odrě, odr; pope, popovi, popove, pup —
jereju, učitelevi atď.; rud blizko Christovi — srodnici, blizki po plotu; sam — sam odin; na
svadbe, svadbovoj — na veselju, bračnoj, veselnoj (svadzba); slyžali — čuli; tefa hodovannoje —
telec upitannij („už vyhodoval dzeci”); u čerevě — u črevě; cicka, kotruju jes’ zossav — sosca,
kotoruju jesi ssal atď.³⁴⁸

Uvedené tvary sú dodnes zachované medzi vsl. ľudom. Tvary pup-
popa, postil-posteli ap., čerevo, hvaric sú pre východnú slovenčinu
typické. Ňagovské poučenia sú takto dôležitou ukázkou toho, ako sa
reč podkarpatskej Ukrajiny postupne rusifikovala. Sú tam ešte slová
„schosvčtneje“ (svet-r. mír), najpervo, lacno, okreme (r. kromě, pomimo);
pro to, čom ..., mav (iměl), služnica, pěňazě, ochabiti, židove, spriatuj
(spratuj), sluchaj, čestuj, možnyj (možny, zamožny), treba (r. nado),
proniknul prez, panienstva, prenajsviatejšom atď. Styk s východoslo-
venským respektíve potisko-východoslovenským živlom je zjavný aj
z mena „rusnaci“.³⁴⁹

Býva zvykom u Ukrajincov, že západoslovenské prvky v karpatskej
oblasti paušálne vysvetľujú poľštinou, hoc je to často až neprimerené
a z jazykových dôvodov nemožné. Na pravú mieru obrátil také názory
v súvislosti s historickými piesňami zo stol. 17. o klokočovskom marián-
skom obraze Fr. Tichý, dokázuc, že ide v nich o prvok slovenský.³⁵⁰

V knižnici moskvskej univerzity je zachovaný zborník duchovných

³⁴⁸ Ib. 8—9.

³⁴⁹ Ib. 41. Srv. tu str. 71.

³⁵⁰ Naukovyj zbornik tov. „Prosvita“ II. 108 a ď.

a svetských piesní z 18. stol. V nich máme ďalší doklad, že Rusnak znamenalo vtedy i *slovenského* Horňaka, pastiera gréckej viery, ako protiklad katolíckeho Slovjaka, sedliaka z dolín a nížin:⁸⁸¹

Dika,⁸⁸² dika, Rusnaci,
Vi bratove Slovjaci!
Ked robite, spivajte,
Ked ste hladny, tancujte.
Toh naše Rusnaci
Po robote, po praci,
Čom inšoho ne mame
Všitko panu davame,
Vijde vojak, prijde pan
Uriadnici i išpan,
Každyj chvace, každýj dre
Co lem može, to bere.
Gdyž mu nedaš, co on chce,
Ukaže ti palice,
Bije, kriči: daj, daj, daj!
A ty volaš: jaj, jaj, jaj!
Ideš k panu žalovac,
Musiš jemu dari dac:
Flusi, kuri, teliatka,
Vajca, maslo, prasiatka.

A když ty toje ne maš,
U pana nič ne vzijskaš.
Prijdeš domu, zase zle:
Žena kriči, bradu dre. (list.
76 b).

— — — — —
Dobra duša jest Rusnak;
Pochova se pri nem žak,
Chleba, syra daruje
I kija ne žaluje.
Šak to našo Rusnaci
Sut vesely pacholci:
Prospevujut: hop: hop, hop!
Každyj Rusnak dobryj chlop.
Jednak tedy spevajme,
Pana Boha tak chvalme:
Ne da on nam zahinuc
Nebo on jest večnyj Buh. (list
77 b).

Toto je už — povedané Czambelovým výrazom — vzorcová východná slovenčina. Pár kazov je pochopiteľných, keďže autorom je pravdepodobne „žak“, tedy odchovanec cirkevnej sloveno-rossijčiny“ (preto d, t, miesto dz, c; -ut namiesto -u v 3 os. pl. ap.). Tak prepisovali východnú slovenčinu aj do vtedajšej československej spisovnej reči podľa výpovedí patričných sedliakov. Na príklad na Tise:

„Possessio Baranyi:

Tato dedina tote chosni ma: chotar její... dobri, urodzajni, voda ho nikdy ne hubi... ze štyroma statkami oračka se dokončiva, zeme su stajovne... Do susedneh mestoh ak do Ungvara, tak i do Sereďneho na kopani vinic za penezi možu chodic, jako i nektare choda... I za

⁸⁸¹ Sborník v knižnici moskovskej univ. č. 149 in 8°. Mat. IV. 44—6.

⁸⁸² Aa vsl. dčka-dzeka = č. nálada.

Tisu idu na vižen i na mlatbu. Na tengericu za penezi cidzim ludom ora i kopaju...”

Snaha písať úradnou (čs.) rečou sa však veľmi nepodarila ani pisárovi v obci „Begenyach“ tiež od Tisy. V náhlosti nemohol rozmýšľať nad spisovnými tvarmi a preto často napísal, ako mu miestny človek diktoval: dz a c miesto ď a ť, namiesto v prvom roke napísal v pršim roku, dokel — miesto dokud, dzesec m. deset, na hurkach m. na kopcích, narodzi m. narodí atď.³³ Ako vidíme, pred 150 rokmi súvislá vsľ. oblasť jazyková siabala až k Tise i na terajšej Zakarpatskej Ukrajine. Je tedy pochopiteľné, keď i v Užskej a Berežskej, ako inde na Východe bola úradným obcovacím jazykom východná slovenčina takto prepisovaná do československej formy.³⁴

Po vyhnaní Turkov z Uhorska vracajú sa na Dolnú zem nielen maďarskí ubehlíci, ale idú s nimi osadiť vyľudnené kraje aj Slováci. Odišlo tam mnoho aj východoslovenského obyvateľstva „fidei Ruthenorum“ — zkrátka rusnaci. A oni, čo je pri roľníckej kolonizácii v 17. a 18. stol. aj prirodzené, majú zväčša slovenské priezviská: medzi menami dolnozemsých rusnakov je veľmi časté meno Thót, Tott ap. (maď. prostredie!). Je tu časté meno z rýdze československého tvaru „Ondrej“ (Onda, Onder, Ondercsák, Ondzik ap.), s čs. lokalizujúcou koncovkou -ák a inými menami ukazujúcimi na vsľ. pôvod (Hrontsák, Hornyák, Tarnoczki, Vernar, Torisko), a latinské kultúrne prostredie (Jancsek, Halcsa, Michalczó, Joskó). Nemálo je tu východoslovenských typičností (Koščo, Ocelak, Ricik, Harničar, Tirpak, Pojdak, Varčak, Koval ap.), medzi ktoré patrí aj sufix -uv: Ganyuv, Ivanisuv, Konyuv, Kostyuv, Michalyuv atď. Z Užskej máme zachovanú aj staršiu formu dnešného kmeňového názvu Slovjak: Szlovjan, Szlovjain.³⁵

V polovici 15. stol. spomína Slovákov valašskej viery (t. j. pravoslávnej) uhorský snem. Vlivy slovenskej reči týchto pravoslávnych vala-

³³ Mat. IV. 49—50.

³⁴ Mat. VI. 19. V lete 1850 prehlasovaly O. Radlinskému aj obce berežské, že chcú za spisovnú reč českoslovenčinu (Bratislava I. 401—403).

³⁵ Doložené už v podhodenej listine k r. 1082: Ondurnik (Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. [Bp. 1923], 9). K r. 1237 doložení synovia Legusa: Petrus, Onda, Boche, Yna „apud villam Dras“ (Ib. 190). K r. 1239 Ondus, jobagion azékazárd. opátstva (Ib. 200).

³⁶ Petrov, Prozvišča famílii krestian v Mat. VI. (S. Peterburg 1911), str. 307—324. Tiež Mat. V. (Ib. 1908), str. 125.

chov a i sedliakov sú nepopierateľné a bohato rozšírené u susediacich národov. Slovenskosť mien rusnakov a valachov bije do očí. Zato sa môže pýtať ten, kto sa nevie odpútať od dnešného významu etník: ako to, že sa mukačevský biskup označoval úradne „episcopus Ruthenorum“, cirkev „ecclesia Ruthenorum“ a že sa nikdy nespomínajú Sclavi, Slováci?

Nuž neni tak isté, že sa Slováci gréckej viery *nikdy* nespomínajú, ako vidíme aj z listu mukačevského biskupa, Sergia, tesne na rozhraní 16. a 17. stol.: mukačevskí biskupi boli predstavenými kňazom ruským, rumunským, slovenským a srbským.³⁸⁶ Z listu vidíme, že si mukačevskí biskupi boli dobre vedomí etnickej rozličnosti a výslovne i slovenskosti svojich veriacich. I keď vedeli, že sú biskupmi „Ruthenorum, Valachorum, fidei Graecorum tenentumque Sclavorum, Hungarorum^{387a} et Polonorum“, predsa si takýto úzko nacionálny rámec, ktorý by bol v protive so zásadami a tradíciou kresťanskej cirkvi, nedávali. Bolo by to konečne na vtedajšie doby neobvyklým a nepotrebným pleonazmom à la *ľudová demokracia, autokratický samovládca* ap. Veď slovo „Ruthenus-rusnak, ako sme už dokázali, predstavovalo samo o sebe do doby zrodenia moderného nacionalizmu celý potrebný obsah, ako sme ho vyššie slovne vyjadrili. V titule „Episcopus Ruthenorum“ sa rozumel význam, ktorý nebol v protiklade s univerzalitou cirkvi kresťanskej, ba tým viac katolíckej, akou bola od unie aj pravoslávna. Zachováva-
júc kontinuitu s tzv. valašsko-rusínskym právom, z ktorého grécka viera v Uhorsku vyvodzovala svoju existenciu, pre gréckokatolíka bol *prirodzeným* názov Valachus a Ruthenus, populi Rutheni (národy ruténske, pravoslávne).³⁸⁷ Čím viac vzrástala kolonizácia Rusínov v Kar-

³⁸⁶ Mukačevský biskup Sergius píše r. 1603 Tomášovi Kendimu: „az fejedelmek attak neki az püspökséget Munkacz vára mellett való, Maramarosban Hozzumezeo mellett Körtwelies neweő monostorokban és claustrumokban, kikben ű felségnek adomaniából és engedelméből az teőb calu horoknak és papoknak, mind oroszok, oláh, tót és rácok között valóknak ő a püspekek és eleőtteők járójok”. — Pôvodina v budap. Nár. Muzeu v archíve rodiny Kendi (A. Hodinka, cit. A munkácsi g. k. püsp. tört. str. 214).

^{387a} Ešte r. 1692 sa zakazuje grécko-slov. kňazom udeľovať sviatosti maď. obyvateľstvu, z čoho je zjavné, že i Maďari boli pravoslávni. (Sbierka Hevenesí XXIV. 43 — PĽ).

³⁸⁷ V listine G. Bethlena z r. 1627: Quae ecclesia et fides Graecanica siquidem in ditionibus nostris Ruthenos et Valachos observatores habeat... (Hodinka 235). Chelmski biskup píše r. 1665 (pozn. 359): Sciendum enim est, quod homines seu potius populi Rutheni in Vngaria existentes antea ad nostrum eppum Praemisiensem Ruthenum pertinuerunt (Hodinka 180).

Srv. vizitačný protokol spišského prepošta, J. Sigraya, z r. 1700: Ecclesia filialis Felső Szalok

patoch³⁰⁰ a čím viac kňazov prichádzalo do Uhier z Rusie a či Poľsko-Litevskej ríše.³⁰⁰ tým častejšie bol používaný termín posledný. Protežovala ho totiž okolnosť, že výraz Rutheni mal aj užší význam Rusíni, ktorí aspoň v nedávnych storočiach boli najpočetnejšou etnickou složkou medzi veriacimi mukačevského diecezána.³⁰⁰

(Slavkov): Templum totum ligneum... Ante annos 60 a Ruthenis aedificatum. ...Incolae sunt omnes Slavi. — J. Hradzsky, Additamenta ad Initia capituli Scepusiensis, Szepesváralja, 1903/4, str. 185/6. „Im J. 1763... Possession Keresztur... von unierten Ruthenen zahlreich bewohnt“ III. 13 „Colonie ruthenische zu Kucura“ Ib. I. 53 píše Czörnig ešte i v polovici XIX. stol. (Ethnographische Karte der österr. Monarchie, Wien 1855), o Slovjakoch v Kucure a Keresturi (Jugoslavia), hoc si Kerestúrčania a Kucurani dodnes zachovali v tamojšom arbskom prostredí svoju val. reč, v ktorej vydávajú noviny (p. 418), ba ich rodák, Ilovský profesor, Dr. J. Kostelník, napísal dobrú mluvnicu „bačvanskej hvary“ t. j. val. reči. — Podľa Mišlka Kojšov na Spiši bol osídlený evanjeliskmi zo Západu, ktorí boli donútení prijať katolícku vieru. Prijali grécko-kat. a odvtedy sú vedení dôsledne ako Rutheni. Ovišem reč kroniky z r. 1729, jak ukazujú výpisky z nej od miestneho gr.-kat. farára O. Krličku (Jednota sv. CM. III. 2, 5—6), je východoslovenská. — Možno, že sa zachovali nejaké stredoslovenské prvky dodnes, lebo okolní r. katolíci (Zlatá Idka) mi tvrdili, že Kojšovčania hovoria dačo po „rusky“ (t. j. ne „po našemu“ — srv. p.239).

Dačov (m. Décső) v Šariši bol osídlený Nemcami, po ktorých má i meno (pôv. Deutschhof) a dodnes i mená honov (Za Bild, Fukagruba, Barloch, Na Lent, Krížgront) a v matrike z r. 1810 doložené i priezviská Szukmann, Seirman, Cuprak, Krankota, Groch. Za panstva Desewffyovcov prijal reformáciu. Až na samom počiatku XVIII. stol. prijala celá obec katolíctvo také, ktoré neukladá kňazom celibát a evan. kostol sa stal gr.-kat. cerkvou. (Podľa J. Hörka, Sároezemplényi ev esp. története [1885], známe mi len z inf. gr.-kat. assessora v Dačove, Em. Žedeniho.) Čo je zo slovenského okolia obce aj prirodzené, už pred XVIII. st. boli dač. Nemci poslovenčení a okolnými kolonistami preriedení. R. 1845 bolo i tu založené „Bratersvo mirnosci a trižvosci krescanskej“ (pre cieľ Braterství napísal bardyjský farár, J. Andraščík najrozšírenejšiu val. tlačенú knižku: Šenk Palenčeny, Košice 1845). A zase je len prirodzené, že matričná kniha Braterstva z r. 1845, určená každodennej potrebe pospolitého ľudu (prísahná formula) je vedená v reči ľudu, t. j. východoslovensky. Len titulná stránka je napísaná „slovenorosijsky“. (Knihu daroval gr.-kat. farský úrad Svojine). Obec dodnes hovorí krásnou val. rečou, ale od prijatia gr.-kat. viery je vedená ako ruthenská. — Od r. 1945 je tam ruuská škola.

³⁰⁰ Srv. str. 100/1.

³⁰⁰ Szirmay, Not. top. comit. Zemplen. (58): Rutheni attamen parochos ex Russiae partibus consecratos accipiebant a Premisiensi eppo. — R. 1665 tvrdil chelmský biskup, poslaný kievským metropolitom k pápežovi a Kongregácii de prop. fide, že pred 200 rokmi prináležala jurisdikcia nad Mukačvom biskupovi premyslskému. Jurisdikcia premyslského biskupa nad Mukačvom je síce nie istá, ale, že stamade prichádzali sem kňazi, je z listín r. 1360—1634 zrejme (A. Hodinka c. d. 85).

³⁰⁰ Srv. Petrov: V těch polosach, gde bok o bok živet raznověrnoje i raznojazyčnoje naselenije, ta ili inaja religia obyčno v narodnych massach polučajet svoje nazvanije ot imeni naroda, kotoryj javljaetsia glavnym jeja predstavitelem: tak u nas (v Rusku) futerskaja vėra nazyvajetsia německoj ili čuchonskoj, v Zapadnom kraje i v Galičině katoličeskaja vėra jest vėra poľ-

Keď Slováci-rusnáci (t. j. vých. Slováci gréckej viery) brali účasť na sedliackej kolonizácii Maďarska, je len prirodzené, že ich nachádzame aj v pôvodne im vlastnej kolonizácii valašskej tiež na západnom Slovensku — a to nielen na Orave — ako dosvedčuje meno trenčianskej osady *Slovjakov*, zachovaný podnes.³⁰¹ Okrem kolonistov z Východu, o ktorých hovoria názvy trenčianskych osád Rusnakovce, Sečovská, Perečín (m. Soltész-Perecsény), Trebichova (aj východoslovenskí Rusíni; srv. meno osady Rusňakovia).³⁰² Je tu samozrejme hodne doložená aj kolonizácia z Poľska a Ruska (Vislanov, Mazurská, Ruskovce,³⁰³ Moskali atď.).³⁰⁴ Dokladov vsl. kolonizácie je na celom Západe hodne, ale sledovať ich už sa vymyká našej téme.³⁰⁵

Východné Slovensko zažilo valašskú fázu kolonizácie už hodne včas. Valašenie však akoby neplužilo národnej povahe slovenského obyvateľstva Východu. Rýchle sa toho štádia zbavovalo, meniac aj horské svahy na oráčinu. V jeho tradícii, piesňach a ambíciách nenájdeme početnejších pastierskych reminiscencií. Je tu typicky sedliacke seba-vedomie, ktoré aj horalom idealizuje roviny. A toto je jeho podstatný povahový rys. Ním sa líši jak od susedného Rusína, ktorý zostal valachom s pocitom menejcennosti podnes,³⁰⁶ tak aj od susediaceho Slováka str., ktorý dodnes idealizuje valašské írečitosti, rumunsko-ukrajinskú infiltráciu v reči, baču s fujarou a stádami oviec, tiahle zbojnícke piesne a hory,³⁰⁷ jako karpatský Ukrajinec svoju Verchovinu.

skaja, pravoslavnaja (resp. uniatskaja) — ruskaja, v Bukovině — pravoslavnaja vĕra — vološskaja (uniatskaja ruskaja) — v Ugrii — uniatskaja vĕra — ruskaja, orosz, u serbov i bolgar musulmanskaja vĕra — vĕra tureckaja itp.” (Mat. VI.).

³⁰¹ Soznam miest na Slovensku. 1919, str. 112.

³⁰² Pozn. 246.

³⁰³ Za etnikum to považovať oprávňuje celkový systém valašských mien: časté Taraba- (v maď. znení), Soltész-, Putyrov, Romancov, Vlacka (Vlaská?), Savčina, Podvážie, Putírka, Valcharovia ap. Srv. pozn. 206, 209 a 210.

³⁰⁴ Podľa cit. Soznamu miest.

³⁰⁵ K r. 1565: „in bemeltem Gtelentz tal (Nízke Tatry u Lupče), vngesfärlích in der mitten kholt ain mistrickh (mistrík — terminus technicus u valachov-uhliarov), mit dem namen Fabian Rusznakh”. Tagányi c. d. 143. — V podobných správach zraď sa krvný a rečový príspevok Slovjakov etniku stredoslovenskému.

³⁰⁶ Srv. pozn. 243 a ľudovú pieseň: Svityt misiác na nebi / pust mňa mila id sobi / Jak ja tebe pustyt mam, / koj ja ruskaja a ty pan. (Volchovce na Karpatskej Ukrajine).

³⁰⁷ A. Kavulják c. d. 336: Liptov, Turiec, Orava, Zvolen a kysucký kraj len sa tak ozývajú

Na Západe pôsobila valašská kolonizácia retardačne, opierajúc sa o miestne dannosti, na valašský spôsob života. Na Východe, tiež sa opierajúc o miestne dannosti, pôsobila retardačne, resp. regeneračne na „staru viru“, ktorej nechala meno „valašská“ a „ruská“.

C) Rusínska kolonizácia

V predchádzajúcich statiach sme už spomenuli spisovateľov, ktorí sa domnievali, že podkarpatskí Rusíni sú pôvodným slovanským osídlením Potisia,³⁰⁰ ako aj tých, čo tieto názory vyvrátili z historických alebo jazykových dôvodov.³⁰¹ Z povedaného je zrejmé, že považujeme rusínske osídlenie Podkarpattia za produkt valašskej kolonizácie.³⁰² Obmedzíme sa preto iba na doplnenie uvedených údajov.

Už Bidermann rozoznával dvojaké rusínske osídlenie.³⁰³ O prvom tvrdí A. Hodinka, že nepochádza od čias Almoša, ako súdil Bidermann, ale až z doby Kolomanovej,³⁰⁴ keďže ani domáce ani ruské pramene nevedia

od melodií valašských piesní. — Prirodzene, že aj charakter týchto piesní vyniká lotrovštinou, zbojstvom, žibenickou, ako tým vynikajú i historické zprávy o valachoch, najmä cudzích.

Srv. „Ovce moje, ovce,
všetkie ste belice:
či som si vyslúžil
pri vás žibenice!“

Alebo: Hej, Detvani, Detvani!
Cierna zem pod vami:
modlite sa k Bohu,
prepadne sa s vami.”

Chaloupecký, Valaši na Slovensku: „Slováci, podléhající romantické filosofii... v stol XIX. právě v krajích nejvíce zasažených valašskou kolonizací, na středním Slovensku, hledají a domněle nalézají nejryzejší podstatu své národní bytosti...” i stal sa im „Děťvanec — představitelem slovenské rázovitosti a „dobrý zbojník“ Jánošík národním symbolem slovenské duše.”

³⁰⁰ Str. 23, pozn. 55 a 178.

³⁰¹ Str. 58, 27, 70/1.

³⁰² Ungarische Ruthenen. I. Innsbruck 1862 (Petrov), 41 a d. [II. (ib. 1867)],

³⁰³ S tényleg Nagy- és Kisoroszi falvak ruténeiről mondják is forrásaink, hogy Kálmán király idejében jöttek. Ettől kezdődhetik tehát a rutének betelepítése hazánkba. Az első bevándorlók azonban mint láttuk s mint a Névtelen mondja, nem a mai ruténlakta területre telepedtek. — A munk. g. k. püsp. tört. 64.

do konca XI. stol. nič o Rusínoch v Uhorsku, ba ruské do r. 1098 nepoznajú ešte ani Halič. Súdi preto, že len Anonymus sám zapojil do svojej histórie zaujatia zeme Maďarmi tých Rusínov, o ktorých vedel vo svojej dobe, čiže súčasnosť premietol do minulosti.⁷⁷³ Podľa Hodinku, usadili sa Rusíni v Podkarpatsku v 13. a 17. storočí.⁷⁷⁴ Podkarpatskí Rusíni ani teraz nepredstavujú jednotný národ jak po stránke jazykovej a somatologickej, tak ani svojím bytom.⁷⁷⁵ To ukazuje, že sa usadzovali jednotlivci, a to po spôsobe, aký poznáme zo správ o valachoch veku 16.⁷⁷⁶ Vieme o nich v Uhorsku síce už v XIV. stol., ale tiež aj to, že ešte nevedia žiť usadlé.⁷⁷⁷ Kráľovské komory zo 16. stol. vedia o Rusínoch, že sú novými prisťahovalcami.⁷⁷⁸ Potomkami týchto valachov na Podkarpatsku sú podľa všetkého Dolišňania, významne nazývaní „Vlachmi“ (Blyáchák), ktorým, na rozdiel od nedávnych prisťahovalcov z Haliče, Verchovincov, nevieme teraz nájsť v susednej Haliči príbuzný kmeň.⁷⁷⁹ J. Holovackij zistil, že kým užsko-zemplínski Lemáci zachovávajú so západohaličskými Lemkami podobnosť i v kroji, zatiaľ kroj Vlachov-Dolišňanov podobá sa hodne kroju maďarskému.⁷⁸⁰ To by súhlasilo aj s údajmi Alex. Bonkalóva, ktorý z jazykových dôvodov považuje Dolišňanov za prisťahovalcov zo severnej Ukrajiny, ktorí po styku so sedmohradskými Sékeľmi, usadili sa najskôr koncom XIII. stol. v dnešných sídlach. Že sa to nestalo prv, je mu dôkazom to, že 1. maďarčina neprevzala z rusínčiny nijaké slová, 2. v rusínčine niet staromaďarských slov, aké prešli do iných slovanských rečí (napríklad do vsl. reči slovo valal, ktoré v maďarčine zaniklo už v XV. stol.), 3. rusínska reč preberala maďarské slová až od konca 15. stol. a to i také, čo do maďarčiny prešli zo slovenčiny, 4. Dolišňane majú výslovnosť e > iu, i^u, ktorú si priniesli z pravlasti. Podľa výskumov Krymského, takáto výslovnosť sa objavuje v staroruských pamiatkach až v XIII. stol. Tedy pred 13. stol. neopu-

⁷⁷³ Ib. 63. Srv. Chaloupecký Staré Slovensko... 266: promítal (Anonym) prostě geografické a ethnografické poměry tak jak byly v Uhrách ještě za jeho doby... (vidz p. 184)... do dávné minulosti.

⁷⁷⁴ Ib. 75.

⁷⁷⁵ Ib. 72.

⁷⁷⁶ Ib. 79.

⁷⁷⁷ Ib. 78. Srv. pozn. 284.

⁷⁷⁸ Ib. 39. Srv. pozn. 317 a 397.

⁷⁷⁹ Ib. 73.

⁷⁸⁰ O narodnoj odežde i ubranstvė rusinov ili russkich v Galičině i sěverno-vostočnoj Vengrii, Zap. imp. rus. geogr. obšč. otd. etnogr. VII. Petrohrad 1877, str. 561 a d. (Húsek c, d, 248).

stili Rusíni pôvodné juhorské sídla. Verchovinci sú vyslovne pozdní prisťahovalci z priľahlej Haliče.³³¹ S Bonkalóvom súhlasí v podstate aj E. Perfeckij, ktorý si takýmto rôznym pôvodom (Verchovincov z Haliče a Dolišňanov z Volyne a Moldavy) vysvetľuje rozluky v rusínskych dialektoch, jakoby mozaicky slepených do jedného celku.³³²

O A. Petrovovi, ktorého záver, pre jeho nevšednú znalosť sem náležiacého materiálu, je nad iné rozhodujúci, sme sa už zmienili.³³³ Vo svojich početných prácach vyvrátil všetky vývody romantických spisovateľov o autochtonnosti podkarpatských Rusínov, o ich národnom kniežatstve v Uhorsku v XI. storočí, o ich údajnom veľkom rozšírení po Slanú, prípadne i za ňu, o Koriatovičovi ap. Jeho vývody stále viac sa overujú a najmä v posledných desaťročiach ich pravdivosť potvrdila i jazykoveda, najmä práce Št. Kniezsafa a E. Moóra.

Dnes sa všeobecne uznáva valašský ráz prvej masovej kolonizácie Rusínov v Podkarpatsku, na jaký ukazuje už samo teritorium rusínskeho etnika.³³⁴ Už sme sa zmienili o tom, že do Uhorska sa dostali ruskí hostia ojedinele ešte počas roľníckej kolonizácie, zvanej nemecká.³³⁵ Z hľadiska osídlenia podkarpatskej oblasti však nemožno tejto kolonizácii venovať značnejšej pozornosti, keďže šlo o sporadické zjavy nie východoslovenského, ale celoríšskeho (uhorského) charakteru. Samozrejme, tieto osamelé ostrovy v európojazyčnom prostredí nemaly a ani nemohly mať vliv už či na zachovanie gréckeho obradu, či na dnešné rusínske osídlenie. Takýto vliv mala až masová kolonizácia valašská. Vieme však, že rusínski valaši sa tu stretali s pôvodným slovanským a novousalašeným rumunským obyvateľstvom a že trvalo dlho, kým rusínsky živel nadobudol prevahy i na samej terajšej Zakarpatskej Ukrajine.³³⁶ Zo zprávy z r. 1570 vidíme, že v tom čase ešte ani Berežská župa nebola výlučne rusínskym teritóriom a že sa vedelo, že sa Rusíni pred mnohými rokmi sem dostali z Ruska. Súčasne sa dozvedáme, že

³³¹ Die ungarländischen Ruthenen v čas. Ungarische Jahrbücher I. roč. 215—232.

³³² Sociálno-hospodárske pomery Podkarpatské Rusi vo stol. XIII. a XV. (Bva 1924), str. 120. Srv. i str. 115.

³³³ Pozn. 50.

³³⁴ Srv. V. Chaloupecký, Valaši na Slov.: Rusínske osídlení... už podle povahy a rázu kraje zřejmě ukazují na valašskou kolonizaci.

³³⁵ Pozn. 185, 189, 215, 216, 218. Rutheni, qui sunt schismatici sa spomínajú r. 1340, v súvislosti so založením františkánskeho kláštora v Križovianoch pri Prešove (Wagner, Dipl. com. Saros. — Posonii 1780, 519), ale nevysvitá z toho ani miesto ani ráz týchto Ruthenov.

³³⁶ Str. 78/9.

to bol ešte stále živý fluktuujúci, neposedný, prečo mnohé žaloby, že vrchnostiam neprináša úžitku, ba že zneužíva ochabnúť dobu bezpoplatnosti presťahovaním sa po jej vypršaní na nové panstvo.³⁰⁷ Práve v dôsledku sotrvačnosti rusínskeho živlu v nomádnom spôsobe života bol predbehnutý slovenskými valachmi v osadzovaní nižších a roľnícky viac zužitkovateľných priestorov, takže po doznení valašskej kolonizácie vo východoslovenskej oblasti zastihujeme Rusínov len v nehostinnej najsevernejšej časti Zemplína a úzko, i to nesúvisle, popri severnej hranici Šariša a Spiša.³⁰⁸

Nepomerne hlbšie do vsľ. územia zasiahla až kolonizácia novšia. Jej popudom bola nová kolonizačná vlna, smerujúca na vyľudnenú Dolnú zem po vyhnaní Turkov z Uhorska. Vyvrcholila na začiatku 18. stor., ale pokračovala s väčšou-menšou intenzitou vlastne až do prevratu r. 1918. Tak ako slovenské obyvateľstvo (v tom aj gréckokatolícke),³⁰⁹ účastníci sa toho sťahovania na juh aj Rusíni s pohraničia. Na takto preriadené miesta povolávaly panstvá primitívne nenáročných, lacných „žefarov“ a „konvenciašov“ z Haliče.³¹⁰ Túto sťahovaciú vlnu nazval A. Petrov veľmi výstižne „razlivom ruskoj řeky“: K etomu vremeni (zač. 18. st.) my i otnosim načalo peredviženija russkich iz sěvernoj, russkoj časti Zemplina v srednjuju i južnuju, a na ich mčsto v městě

³⁰⁷ „Es sein bei dieser herrschafft (Mukačevo) und der herrschafft S. Miclosch (východne od Mukačeva) die maisten dörffer mit Reissen besetzt, welche vor vill jarn sich aus Reissen in diess landt begeben... dieveil inen aigne priester ires Moskoviterischen glauben, die sie calugeros haissen... hefftig halten. Sie geben auch der obrigkeit kainen zehent von denen guetern, die sie von neuem stifften und pauen, sondern allain irem priester, den sie ainen bischoff nennen, also das lezlich der priester mer nutz und geniess von den underthanen, als die obrigkeit, haben“ (Hodinka 38). — „Es sein auch vill dörffer von jar zu jar, auch noch bei wenig jaren gestifft, denen auf 12 jar fraiheiten geben worden... Es wollen aber die Reissen solche fraihait so gar misbrauchen, das... also auch vom die 12 jar aus sein, so lauffen sie etwan weiter und nemen anderstwo auch grundt auf, damit sie also stets frei sein wollen...“ (Ib. 78). V Belovom Compendiu: Rutheni... instabiles... deterrimam deguunt vitam.

³⁰⁸ Pretože pre tému, jak je tejto monografii vymedzená, je to už otázka nepodstatná, použijem materiál, o ktorý opieram tieto heslovité tvrdenia až vo svojej ďalšej práci.

³⁰⁹ Vidz str. 93.

³¹⁰ Žefar, znamená toho, kto od panstva vezme „na odrobek“ pole alebo bývanie. Neplatí tedy peniazmi, ale zaviazá sa chodiť „na paňake“ určitý počet dní. Iné je chyžár, ktorý mal vlastnú „chyžu“, postavenú na panskej pôde, začo bol zaviazaný vymieňať od chyže po celý rok aspoň jednu pracovnú silu na panské. Komenciaš je zase kočiš, majerník, bojtar, bača ap., ktorý má zjednanú „komenciu“ za svoju službu (zrno, mlieko alebo chovu pre dojku [kravu], roľu, bývanie a peniaze).

s nimi na jug — i iz Galičiny, preimušestvenno ruskoj, vostočnoj. Pereselenije prodolžalos i v posledujuščije gody... Dumajem, čto k etomu vremeni odnositsia i russkaja kolonizacia v Sobranskom-okrugě, k sěveru ot bolšoj dorogy iz Michaľovec v Ungvar... označena ja časť Sobraneckogo okruga jest neprosredstvennoje prodolženije uniatsko-slovackoj territorii Zemplinskoj stólicí.³⁰¹ Táto kolonizácia sotrela vo väčšine prípadov etnický obraz, aký po sebe zanechala na Východe prevážne slovenská kolonizácia valašská, rusifikujúc nielen etnicky priechodné (smiešané) valašské obce, ale aj obce od pôvodu slovenské, nemecko-slovenské, resp. maďarsko-slovenské.³⁰²

O tejto pozdnej kolonizácii z Haliče sa rozpisuje aj Bidermann. Tvrdí, že takmer vo všetkých matrikách v Šariši sú zmienky o haličskom pôvode mnohých farníkov.³⁰³ Týchto neskorých prisťahovalcov dodnes volá ľud „Poľakami“, keďže prichádzali z „Poľšči“. Tak sa menujú podľa Petrova všetci Rusíni, čo vyslovujú ščo (rus. čo, vsl. co).³⁰⁴ „Poľakami“ sú Rusíni, „v Ungvarskoj stólicě k sčvero-vostoku ot Bereznago. Narod, slědovatelno, sčitajet obitatelej etoj městnosti pozdnějšimi vychodcami iz Galičiny. Galičina i russkije galičane — u ugrorussov — Poľša, Poľaki“.³⁰⁵ — Povedané vysvitá aj z urbára (18. stol.): Pro Poľaki bez Panskoj viesti u seli nachaj sia misto ne daje...“ (818).³⁰⁶

Jako na rozhraní 17. a 18. stol. bolo popudom haličskej kolonizácie hromadné vyľudňovanie Podkarpatska sťahovaním sa na Dolnú zem, tak na rozhraní stoletia 19. a 20. sťahovanie do Ameriky. Veď ako známo, vsl. vysťahovalci sú nielen najstaršou, ale podnes najpočetnejšou složkou slovenskej emigrácie v Amerike.³⁰⁷ Tak vznikali tu nedostatok pracovných síl, ktorý panstvá odstraňovali privádzaním nenáročných a preto tunajšej životnej úrovni pracujúceho živlu nebezpečných

³⁰¹ Mat. VI. 150, p. 3.

³⁰² Srv. pozn. 211 a str. 110/2.

³⁰³ C. d. I. 10/11 a II. 55 i 72 p. 1.

³⁰⁴ Mat. IV. 16.

³⁰⁵ Ib. 12. Srv. p. 213.

³⁰⁶ Mat. V. 69.

³⁰⁷ Už pred r. 1850 odchádzali vsl. ľudia do USA. R. 1853 boli už vo verejných službách (policajt Ján Olejník zo žar. Krušova v New Yorku). (K. Culen, Dejiny Slovákov v Amerike, Bva, 1942). Od r. 1880 ich spolkový život nadobúda veľkých rozmerov a od r. 1886 rozvinula sa aj východoslovensky tlačená literatúra. R. 1909 uviedol moravský časopis Naše Slovensko na str. 64, že vsl. rodáci ovládajú „čtyři pětiny veškerého slovenského obchodnictva“ v Spoj. štátoch.

kolonistov z Poľšče-Haliče. Nejestvovanie štátnej hranice medzi uhorskou a haličskou časťou habsburského štátu len podporovalo tento úpadkový vývin val. životnej úrovne, ktorého dôsledkov sa obyvateľstvo východného Slovenska dodnes nevládze zbaviť. Nakoľko títo tzv. „Poľaci“ boli pre starousadlíkov živlom nevítaným, vyjmuté samozrejme ziskuchtivé panstvá, a nakoľko nerobili Poľsku dobrú reklámu, vidíme nielen z prameňov a val. významu slova „poľak“,²⁵³ ale aj z toho, že sami Rusíni miestami jich majú za dačo od seba horšieho, menejcenného.²⁵⁴

Že u tej poslednej fázy rusínskej kolonizácie Východného Slovenska šlo o zjavy značného rozsahu, vidíme zo štatistiky, ktorá v r. 1910 len na Spiši a Šariši udáva 12.627 Haličanov. Až vznik Československej republiky zastavil haličsko-rusínsky príliv, značiaci pre val. živov nielen hospodársku depresiu, ale aj porušovanie jeho životného priestoru: už do prvého sčítania v ČSR r. 1921 klesol počet Haličanov v udaných župách na 4.781.

Na dnešné rusínske osadenstvo Podkarpatska tedy nemožno hľadieť ako na osídlenie jednofázové. Po ojedinelých kolonistoch a kolóniách z doby veľkej kolonizácie roľníckej a posunovania strážnych brán (XII.—XIII. stol.), ktoré pre svoju sporadičnosť v kompaktnom maďarskom, slovenskom, juhoslovanskom a nemeckom prostredí Uhorska sa nemohly ubrániť asimilácii jazykovej i náboženskej, prišla prvá masová kolonizácia Rusínov v Podkarpatsku v rámci valašskej kolonizácie (XIV.—XVII. stol.). Po nej nasledovala haličská kolonizácia poddanská (XVIII.—XIX. stol.) a komenciašsko-chyžčarská (XIX. stol.—r. 1918), súvisiaca neprerývne s poddanskou.

Pre zachovanie grécko-slovanského obradu medzi východ. Slovákmi, či jak sa sami nazývajú, Slovjakmi, má podstatnú dôležitosť len kolonizácia na valašskom práve. Novší kolonisti-Rusíni si zachovali vieru len tam, kde sa usadili vo väčšine, alebo kde prišli do prostredia grécko-slovanskej viery. V obciach katolíckych usadení ojedinele, abo v nepa-

²⁵³ Pozn. 253. — Pozoruhodné, že slovo „rusnak“, hoc sa denne používa v rčeníach s prívlastkom „glupy“, nemá vôbec urážlivého abo hanlivého významu. Je to i spoločensky celkom prípustný dobromyseľný žart.

²⁵⁴ Podľa Petrova (ib.).

trnej menšine, sa asimilovali jazykom i vierou prostrediu. Obce už prv gréckokatolícke buď porušili (najmä s pomocou „slovenonosijčiny“ popa a rusínčiny popskej rodiny),⁴⁰⁰ buď sa sami poslovenčili.

⁴⁰⁰ Nakolko slovenské farnosti sú bohatšie a komunikačne i kultúrne výhodnejšie než rusínske, je pochopiteľné, že za rusifikačného kurzu prešovskej kapitule a biskupa na slovenské valaly sa dostávali kňazi bez ohľadu na ich etnický pôvod, ako ešte častejšie (už i z príbuzenskej protekcie) práve pre ich rusínske smýšľanie. — Dodnes sa stretám pri svojich výskumných cestách so zjavom, že farár so ženou a deťmi je jedinou rusínskou oázou v čisto slovenskom grécko-kat. valale. — Nebyť osobného zistenia, bolo by mi neuveriteľné, že na Spiši a Sáriši sa aj dnes najdú farári a učitelia, ktorí — hoc sú rodákmi slovenských obcí — hovoria so svojimi farníkmi, znájcimi i c n usl. reč, po rusínsky (lepšie rečeno: val. rečou s rusínskou výslovnosťou a koncovkami -ity ip.). — Týmto neobviňujem ani nehodnotím, iba konštatujem.

PROBLÉM SLOVJAKOV-RUSNAKOV

Keď sa po Veľkej francúzskej revolúcii rozliala svetom vlna romantického nacionalizmu, vyvstal nebývalým prehodnotením národnostného citu celý rad nových problémov. V nekritickom nacionalizme doby romantickej väzí začiatok mnohých smýšlenok, ktorých často i tragický vážne dôsledky pociťujeme dodnes. V ňom vzala svoj počiatok aj zlopestná maďarizácia, podporovaná výdatne skutočnosťou, že Hungarus a magyar bolo výrazom nielen pre Uhra, ale aj Maďara. Z tak nastalého mätenia pojmov vyťažila maďarská národnosť mnoho u ľudu, ktorému vlast a loyálnosť voči vlastnému štátu boli pojmy sväté.^{***} V takomto mätení pojmov väzil veľký popud aj pre rozkol česko-slovenský, keďže pre Slováka a Slovana bol len jeden výraz: Slavus. Ba i samo slovo Slovák značilo aj Slovana.^{***} A tak romantickí štúrovci, ako verní synovia svojej doby, nemohli neprísť na myšlienku, že Slováci sú jadrom všetkých Slovanov, nebotyčné Tatry ich kolískou a jím najľúbeznejší dialekt liptovsko-zvolenských hôr pramaterou všetkých slovanských rečí a že teda čeština je len dcérou tejto vrchovinej slovenčiny. Boli príliš mladí a hrdí na to, aby z toho nestiahli konzekvencie.

^{***} O takej loyálnosti voči uborakému štátu hovorí i Stúrove oduševnené víťanie marcovej (košutovskej) revolúcie v Slov. Nár. Nov. z 31. III. 1848; Hurbanove: „Ktože by rozdvojil, čo sám Pán Boh spojil, Slovákov s Maďary ktože by rozdvojil?“ (Piesne na teraz. Viedeň 1861. — Srv. i SP 1883, str. 372. — Pražák). Kubányi napísal úvodnú vlasteneckú básň do Minervy: Minerva, to spolok tvojich synov. Ruka v ruke s chrabrymi Maďarmi, sladkozvukou našou slovenčinou, život nový, slávny ti vyčarí. — A veľkošarišský rodák i veľký americký pracovník a redaktor, rev. Jozef Kossalko, v americkej „Zastave“: Ja som Slovjak z Uherskej krajiny pochadzajici a milujem vlasť a narod mój z celj duši a síly mej a nebudzem nikdy zradzitelem vlasce mej, na ktorej perľoch som bul pestovan a vychovan, ani nikdy nebudzem odbojnym synem cirkvi“. Tieto faktá ovšem nemôžeme hodnotiť podľa našich dnešných mierok, iba z hľadiska ich doby.

^{***} A. Pražák, Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Stúrovou, Praha 1922, 8 a ď.

Severovýchodné Uhorsko bolo natoľko v dosahu západoeurópskeho duchovného prúdenia, že nemohlo byť uchránené pred touto vlnou prehodnocovania výrazových významov v smysle etnickom. V kruhoch inteligencie dostával výraz „Ruthen“ dobe primeraný výlučne nacionálny význam, strácajúc svoju pôvodnú významovú časť sociálne-právnu a konfesijnú. Slovo „Ruthen“ podliehalo teda práve opačnému významovému vývoju jak v stredoveku. Nešlo pri tom o zjav mimoriadny. Z histórie vieme, že je to proces bežný v každom období, aj v našom. Ovšem takáto evolúcia významu slov je možná len v okruhu pôsobnosti podnetu. V našom prípade šlo o podnety, zasahujúce len triedy intelektuálne. Nový nacionalizmus zostával ešte dlho, najmä v našich oblastiach až do nedávnych desaťročí, pojmom čisto intelektuálnych vrstiev, ako zostávala aj s ním spiata politika v očiach nevzdelaných širokých mas národa „pánskym huncútstvom“. Zato je celkom prirodzené, že ľudový východoslovenský pojem „rusnak“, zachovávajúci pôvodný význam výrazov „Ruthenus“ a „Valachus“, jaký mali v 14. a 18. stol., stratil identitu s nimi. A práve v narušení pôvodnej identity, resp. s neparalelnom vývoji významu tvarov rusnak a Ruthenus, spočíva zrod problému Slovjakov-rusnakov, t. j. východných Slovákov gréckeho obradu. Ako sme videli, z existencie rusnakov-Slovjakov nerobil predtým problém ani ich biskup, ani uhorský snem, ani zemepáni, na území ktorých sa iure valachico (ruthenico) usadzovali. Problematickosť — ani nie tak ich existencie, ktorá sa nikdy nepopierala — ako skôr problematickosť ich slovenského pôvodu vznikla až vtedy, keď slovom Ruthenus prestalo sa označovať náboženstvo a slovo sa špecifikovalo výlučne na jednu etnickú složku z bývalých Ruthenov(=rusnakov). S postupujúcou stratou rozdielu medzi obcami pôvodu valašského a predvalašského postupovala pravda zároveň aj strata sociálne-právnej časti pôvodného významu slovenského „rusnak“, ale konfesijná časť zostala nehnutá. Tak i dnes rusnak a gréckokatolík je východoslovenským človekom to isté. Jedine pod Vihorlatom, ako som sa o tom osobne presvedčil (Nemecká Poruba, Jovsa),⁴² zúžil sa význam, i to nie vlastného slova rusnak, ale len jeho deminutívnej formy: slovom Rusnačok, Rusnačkove označujú sa tam Rusíni, ale slovom rusnak, tak ako všade inde na Východe — označuje sa gréckokatolík.

Že slovenské „rusnak“ neprekonalu u ľudu to isté zúženie významu

⁴² Vďaka za upozornenie patrí Dr. J. Murinovi z Michaloviec. Podľa jeho tvrdenia tak sa rozoznáva aj v Sečovciach, Trebišove a na okolí.

jako u inteligencie latinskej „Ruthenus“, to zaiste nemohlo v očiach pomery neznajúcich prispieť k diferenciacii Slovjakov a Rusínov. Najmä v staršej dobe (18. stol.) rečové chápanie národnosti bolo zriedkavou výnimkou.⁴⁰³ Veď z religiozity sa skôr začalo usudzovať na nacionalitu, než z lingvistiky. — A nestojí mimo komplexu národnej tragédie vsl. ľudu, že sa pozdejšie o mätenie pojmov v jeho neprospech zaslúžili najviac jeho západní bratia slovenskí a že to robili titulom „slovanstva“. Štúrovské zbožnenie sily ruského carizmu položilo západným bratom na oči pseudoslovenské okuliare,⁴⁰⁴ ktoré jim ukazovali Rusa i tam, kde pozerali na svojho slovenského brata. Nebolo to len za to, že Západ nežil a necítil národne s ním, ale i zato, že pre ideológiu a politické výpočty štúrovcov bolo dôležitejšie, že Rusi susedia so Slovákmi v Tatrách, ako to, že aj za Tatrami i na Tise majú svojich slovenských bratov. Nota bene keď existencia rozsiahlej vsl. rečovej oblasti nijak nepridávala, ale uberala dôvody jich kroku. Len hypotézou o ruskosti i poľakosti východnej a českosti západnej slovenčiny mohli zdôvodniť postavenie strednej na piedestal reči najpôvodnejšej, najčistejšej a preto i najslovenskejšej a ovšem spisovnej. — Možno sa čudovať, keď v dobe panslavizmu opustené východné Slovensko sa obrátilo chrbtom k Slovanom, ktorí mu brali jeho kmeňovské sebavedomie i historický podklad a hľadalo záchranu pod korunou sv. Štefana? Z historického hľadiska nie, lebo hungarizácia a rusifikácia východoslovenského živlu nie je bez symptomov spolupôsobenia štúrovej a epigonsko-štúrovej ideológie.⁴⁰⁵ Jej vliv na národne prebudenú časť rusínskej inteligencie bol

⁴⁰³ Veľmi správne to uviedol J. Húsek (c. d. 7), len škoda, že v práci toho nedbal.

⁴⁰⁴ Z nezamŕtvovania chýb štúrovského panslavizmu nijako nemožno vyvodzovať nedostatok slovenského uvedomenia u autora, ktorý kollárovské (dnes možno povedať, stalinovské) slovanstvo kultúrnej vzájomnosti a vzájomného rešpektu, slovanstvo humanity, neznajúce vojenského, hospodárskeho, kultúrneho a politického násillia, nezaprel v dobrom ani v zlom. — Srv. O. Halaga, Mesianizmus našich susedov v čas. Val. akademik I. (Košice, 1945), č. 2 a 3 (=Akademický východ ČSR) i článok „O priateľstve“ (=slovensko-ruskom) v Jednote sv. CM III. (Michalovce, 1944) č. 5, str. 7—9.

⁴⁰⁵ J. Kollár odcitoval v knihe Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka na str. 217—220 list „šarišských Slováku“, kde píše: dobré a potrebné by bylo, aby se hlasy a soudy, rady a žádosti ze všech slovenských krajů, stolic a nářečí spolu sebraly a ve zvláštním spisu na světlo vydaly: aby tak nikdo zapomenutým a opovrženým nebyl, jako jsme my Šaryšané od Stúra a jeho druhů.“ A Palárik odcitoval iný vsl. list v čas. Cyrill a Method I. 16: „... Keď... pulnu sľebodu ponechavace, jak totym Bernolákovcom, tak i Štúrovcom, ľebý vo svojej reči... hutorili a dopisovac mohli, i my Šariščane se hlasime a žadame, aby se tyž na našu reč ohledlo. Ku tomu máme pravo, jak toty Trnavčane a Liptaci, ľebo i nas nebarz menej jak tamtych. Lebo keď nema byc staroslovenčina (=čs.), tehda nej tyž naša reč bojuje za svojo prava...“

Mnohí gr. kat. kňazi a učítelia po r. 1918 len z opozície k zavádzanej štúrovčine pridávali sa k Rusínom s heslom: My Šariščane, Zemplinčane, Ungvarčane (ap.), my máme svoju reč. A ona môže byc prave tak ruska jak slovacka. A keď volic medzi nima, ta radši tu, co vo švece hoc-

veľký, a bohužiaľ, aj názory štúrovcov a ich epigonov, pri vtedajšom nedostatku inonáhľadových publikácií slovenských boli bráné za bernú mámu i v odborných kruhoch nemeckých, maďarských a prirodzene i ruských. To, čo sa od prvých červánkov nacionalizmu objavovalo len sporadicky, od štúrovského panslavizmu stálo sa úradným názorom jak odborných tak i oficiálnych kruhov: это уния — это Русин. Tejto Slováckmi spopularizovanej a dnes už tradičnej pohádky o masovej slovaki-zácii Rusínov sa rusínski romantici radi chytili, keďže jim prišla vhod nielen pri dokazovaní autochtonnosti rusínskeho živlu v karpatských horách — v smysle dobovej módy — ale i pri posúvaní jeho tzv. „historických“ hraníc až na Gemer.

Je opravdu charakteristické pre pomery na Slovensku pred prevratom r. 1918, že práve Rus Srezněvskij to bol, čo vyčítal Šafárikovi, že ku Slovákom nepripočítal i Slovjakov-uniatov prelovskej diecezy, ktorí sa len podľa viery volajú „rusnaci“, no po reči, že sú Slováci. (Slovan. národopis 1842, podľa Škultétyho).

Nosák-Nezabudov ospevoval v Orle Tatranskom však ďalej „ruskú“ Torysu a Sariš. — Už P. Záboj-Kejner-Hostinský vymedzil síce správne val. oblasť, ale jej obyvateľstvu imputoval ruskú národnosť: „Jako územie Slovenov sahlo sa od Karpátov západne k Dunaji, údoliami Váhu, Hrona, Nitry a Opofa; tak územie Rusov rozprestieralo sa od Karpátov východne k Tise, t. j. riekami Bodrogu, Laborca, Olky, Muldavy, Hornátu a Slanej. Rozhraním oboch týchto území bola Kráľová hola a tak Horný Gemer“. Letopis MS. VI. II. str. 57. — S. Vozár vydal r. 1851 u b. bystrických Macholdov „Hlas od Tatjer“, v ktorom navrhuje zadeliť horné Uhry do dvoch distriktov: slovenského v Bratislave a rusínskeho (I) v Košiciach. — St. Mišák ohnivo sa stavial proti Čechovi Šemherovi, že k Čechoslovákovi pripočítal aj val. gréckokatolíkov. Podľa Mišáka treba ich považovať za Rusov i vtedy, keď hovoria slovensky a keď majú slovenskú matku, lebo je vraj pre nás potechou, že máme tak blízko Rusov. (Slov. Pohľ. 1895, str. 500 a ď. (Vidz p. 415)).

Pochopiteľne dnes nemožno zazlievať Rusom, že si to všetko aj žiadali a nárokovali, čo im západní Slováci v „slovenskom“ zamietení po desaťročia privlastňovali. Tak sa treba dívať na Budiloviča, že za východnú hranicu Slovenska určil gemerskú rieku Slanú, ako už pred ním Slovák-štúrovec a že tedy Východ zahrňoval už do Ruska;⁴⁶ Tak

lem daco znači (argumentácia i dnes častá). „Veď zemplínskemu Slovekov... bola spisovná štúrovská slovenčina práve tak cudzia a súčasne vlastná, ako reč kráľickej biblie alebo nová čeština“ (A. Madaľák v Slov. kalv. hlasoch, Michalovce 1943, č. 2, str. 3). Za takej situácie bolo zásluhou, že užhorodskí baziliáni (o. Seb. Sahol) vydávaním publikácií vo východoslovenčine chránili val. ľud od rečovej rusifikácie, odôvodňujúc to: „Naša odpoveďz taka: medzi našim národom v davnej šariskej i zemplinkej župe jedné maju se za slovakov, druhe za rusynov a vŕŕcke hutora na jednom dialekce. Daktore inteligenty pytali nas, žeby sme pisali vecej po zapadno-slovensky, a inŕe zaš pytali nas, žeby sme pisali vecej po rusky. Keď posluchame pervŕŕich, krivdu robime druhym i oni budu kričec, že my slovakiujeme rusynov; keď posluchame druhych, pervŕŕe budu kričec, že my rusifikujeme slovakov!“ („Misionar“ II. [Užhorod, 1937], májové číslo).

⁴⁶ Načertanije cerkovnoslav. gram. Varšava 1883 (Škultéty v SP. 1895).

treba chápať Kočubinského, podľa ktorého, čo je pravoslávne (= gr. kat.), to je ruské, ale čo na Východe není pravoslávne, to ešte není slovenské. Podľa neho: Nemnogo že vostočneje Poprada načínajetsia zapadnaja granica vengerskich Rusinov — u sela Lipnika. Po napravleniju k jugu ona idet mimo gor. Kniesen, Kesmark, Leutschau k Hernadu, zatěm pravym beregom Hernada k Abosu i Košicam. Otsiuda... slědujet tečeniju Bodvy do Miškolca, gde svoračivajet na vostok vdol' rěky Sajó, do vpadenija jeja v Tisu...⁴⁰⁰ A napokon tak, a nie rusofobsky, treba sa dívať aj na hranicu, akú určila Podkarpatskej Rusi Centr. Rus. Nar. Rada v Užhorode r. 1919:

„XIII. ďalšie zapadna i sčverna hranica seho okruha (Szikszó) až do rěki Hernada; po semu rěka Hernad do vplyvu rěki Torisy (Tarcza); ďalšie ko sčveru rěka Torisa do punkta, kde rěka perestupit hranicu stolicy Spiš i Šariš; otsiuda južna hranica okruha hétháršaskoho (hét-hársi) [Lipiany] i zapadna hranica liublianskoho (lublói) okruha v spišskej stolicě do Popradremete...“⁴⁰¹

Bolo to ovocie vlastnej (západoslovenskej) sejbý! Opustený vsl. ľud stál bez obrany, ponechaný na pospas dôsledkom romantických hypotéz svojich susedov západných i východných. Nebyť ČSR a českého realizmu, nevedno, kam až by tá experimentácia bola došla.

Takýmto pozadím je ovšem znehodnocovaná práca jak etnografov tak štatistikov, ba v staršej dobe i samých lingvistov, nakoľko není zisťovaním reálneho stavu, ale usporiadaním faktov, abo domnelých faktov, v smysle *apriorného* stanoviska a či napred chceného výsledku. Sám Petrov nepripisoval ani Lexikonu z r. 1773⁴⁰² ani iným štatistickým a etnografickým prácam naprostú spoľahlivosť. Pri blízkosti rusínskych a východoslovenských nárečí, pri jestvovaní nárečí omiešaných a prechodných, pri výskyte obcí rusko-slovenských „nedopustimo“, napísal Petrov, „čtoby v XVIII. v. dvoriane i duchovnyja lica različali russkich ot slovakov na osnovaniju dannych jazyka... I v XIX. v. i raněje vesma často otoždestvľali „russkuju“ věru s rusekoj narodnostiu: vsěch uniatov (raněje pravoslavnyh) na russko-slovackoj territorii sčitali russkimi, „rusnakami“, katolikov že i futeran „slovakami“.“⁴⁰³

⁴⁰⁰ Zap. Novor. univ. 1876 — Zagran. otčet o zaňatiach Slov. nar. str. 124 (ib.). Srv. Petrov, Mat. IV. 8, p. 1.

⁴⁰¹ Bratislava IV. 422.

⁴⁰² Mat. VI. 125: sostaviteli „katalogov“ dľa Leksikona rukovodilis ne lingvistikoj. Srv. Mat. IV. 10.

⁴⁰³ Mat. VI. 12.

Ak i napriek konfesionalizujúcej tendencii pri určovaní národnosti a šíriacej sa fáme o ruskom pôvode Slovjakov-rusnakov máme najmä v staršej dobe dosvedčenú slovenskosť gréckokatolíkov, nemožno než akoro každý takýto prípad chápať v tom smysle, že skutočnosť sa dostala napovrch.

Podľa lexikónu z r. 1773 v týchto obciach na juhu vsl. oblasti boli grécko-kat. fary a obec i s filiami rečovala lingua sclavonica (slovensky):

Abov: Baskó, Filkeháza, Orosz-Gadna, Garadna, Kány, Kelecsény, Kétty, Király nép, Komlóska, Boldog-Kő-Várallya (i kat.), Mogyoróska, Sziget Böke, Szolnok, F. Vadász (i kat.), Zeloba.

Gemer: Sumjác.

Szabolcs: Nyiregyháza (i kat. i kalv.).

Turňa: Barakony.

Úžská: Benetine, Jenke, Jeszenő, Korumlya, Solymos, Ubris.

Zemplín: Agyagos, Bacsó, Bányácska, Cselej, Gálszécs oppidum (i kat. i kalv.), Girócz, Magyar Izsép (i kalv.), Lasztócz (i kalv. i kat.), Porubka, Rákócz, Szaosur (i kat.), Szeddliszke, Szopkócz, Topolyán, Tavarna-Polyanka, Téhna, Terebes oppidum (i kat.), Terepecz, Vásárhely (i kat.), Volya, Laborcz.⁴⁰

Aszalay zaznačil (1830—38) na východnej hranici vsl. etnika, čo slovenské: Domanince, Onokovce, R. Hrabovce, Ubľa, Ladomirov, Klenová, Kalná Roztoka, Kolonica, Topoľa, Ruskovce, Stakčín, Ulič, Ul. Krivé, Zboj, Zvala atď. a na južnej má za slovenské grécko-kat. obce: Ladmovce, Zemplín, Imreg, Boľovce, Poľany, Čičarovce, Ňarad, Stanča, Baranč, Jenkovce atď., ktoré všetky sú u Fényesa (1851) označené za ruské alebo maďarské.⁴¹

Tabellae z 18. stol. označujú tieto grécko-kat. obce v severnom Šariši za slovenské: Ábrahánfalva, Balázsvágás, Csarnó, Csircs, Csernyina, Dobroszlava, Gerált, Gerlachó, Gyurkó, Hradiszka, Jakoris, Janó, Jesztreb, Kijó, Klemberk, Krizse, Kruzsló, Kvacsán, Lacsno,^{42a} Livó, Lubócz, Lukó, Miklósvágás, Obrucanó, Officina vitrea (Sztebnik Hutta), Olejnok,^{42a} Orló, Orosz-Peklin, Orosz-Volya, A. Piszana, Pusztamező, Rencsissó, Soom,^{42a} Sós-Újfalu, Stelbach, Sztarin, Várgony, Vene-

⁴⁰ Ib.

⁴¹ Náš národ.

^{42a} Srv. koniec p. 239.

czia, Zavadka, Zsetek (Lexikon ruské), Boglyárka, Boksa, Décső,^{11b} Henig,^{11c} Kozsány, Kökény,^{11d} Lenartó, Litinye, Malczó, Resso (Lexikon slov.-ruské).^{11a}

^{11b} Srv. p. 357.

^{11c} V Hanigovciach (ruská škola) je to celkom obyčajná východná slovenčina s dôsledným úzkohlasím (breza, mlíko, vrana, krava. Srv. „Na draže keď ideme s vozom pres mlaku, ta hvaríme jažero“), ale s rusizmami: -ity, nedôsledne prevedenou zmenou d, t, na dz, c (j. č. dzecko, mn. č. dity, rucity), zmenou e>i (nevidíli, lipše, na voči, on šidit, hrabli, koni), nedôsledne prevedenou zmenou a, z na á, í (huša áa paze [tvrdó a bez -t], huši áa pasut), nedôsledne koncovkou 3. os. prít. č. (robiat, idut, učat áa), neutrum na -a: kurča, hača, štača, kača (val. je -e). Podľa tvrdenia A. Lokaja (v r. 1947/8 20-ročný žiak V. tr. ruského gymn. v Humennom) nemá hanigovská hvara nijakého slova, čo by nemala východná slovenčina (sám som ani inakšieho nezbadal). Podľa neho len už zomrelý najstarší Hanigovčan hovoril ruskejšie ako dnešná generácia. Pri kontrole tejto výpovede u jeho otca, (asi 45 roč.), otec to veľmi rezolútne poprel, bo „lipše po rusky“ znali len tí, čo boli v Rusku (v zajatí). — Vôbec s tvrdením mladých, že starší znali ešte trochu po rusky, čo najstarší občania rázne popierajú, stretávam sa často. Hneď v susednom Milpoši, asi 25—30-ročná dcéra Ondy Urvinítku (nar. 1872), ktorú som presvedčoval, že v Milpoši vedia aj rusky, odpovedala; že ne „Tu še ešči šmeju z Hanigovčanoch, že po rusky hvara. Zaletaňa dakus po rusky tak znala, no ale ona bula v tej druhej doline“ (Olejníkov srv. p. 239). Jej matka však to poprela: „a ja še pametam na ňu, a ja neznam, žeby bula hutorela po rusky“. Keď som na to nahluchlému otcovi povedal: None, že Zaletaňa i vašo rodyče znali ešči po rusky?, starý sa veľmi roztrúcal, že to nepravda, že „škadzí by to znali.“ To lem mladé už znajú, bo chodia do ruskej školy. (Od r. 1945 je tu ruská škola.) V snahe vidieť ako sa vymoče s popletenia, vravím mu na to: No-ta vy nerusnaci? Starý najprv sa zarazil a nato, s dôrazom na posledné slovo povedal krátko: My rusnaci Slovjači. — Súdim, že snaha imputovať starým ruskú reč (okrem akutočných prípadov) súvisí s vlivom rusifikujúcich farárov a učiteľov. Žeby sa hanigovská hvara bola za storočie nejak sblížila so slovenskou, popiera reč darovného listu z r. 1817:

Ga nižeg podepsani Obiwater Hanigowszkig, Znamo činim stímto psanim, kemukolwek wedety prinadleży i že ga y spolu zmogy Manželku własni (Ortaš?) na Babgim, na Hurach Hanigowszkich ležicig, zwlasznima mogima Rukami wisztawanig, popod drahú do Garku Ćopkowa se prociha-gicig; od zapadu Slunce zPanom W. Pechy Lacussowu Luku y od polNocy, od szieho (?) ale Slunca z Pana W. Pechy Jandova ohranicenig: pri pritomnosti celeg Obci Hanigowszkeg, zdo-bre-g mogeg, y Mogeg Manželky wuly, y pripamecy zdroweho a dobrego rozumu poručam, odda-wam, y za poručenig Uzñawam, gu Fare Hanigowszkeg a Fundussu polowičku za darmo wečnima Časy; za druhu polowičku wmogeg welkeg potrebe od Obci Naszeg z Cassi Ćirkewneg prigal sem Nemecke zlaty 50. togest pedesat wo Walutach, aby takim spusobem wcalye Ostal menowa-nig ku Fare, a Funduschu Farskemu mohel prigsz a zParocha na Parocha Oszlawacz y ne ynakszy i Pomogeg ale smrty, y ponad drahú a po nad Kolibu Panszku kteru částku do smrty sebe zo-strimujem, po smrty ku wisse menugicemu odkazu wečnima Časy y totu částku poručam; pod totu Condicigy, aby Duchowne Otcowe a Parochowe na mogy Dussu y mogeg Manželky nižeg podepsaneg pri Omsach Swatich nezapominaly i ktemu mne, zmogu Manželku po smrty bez waseckeg placi statečnye pochowaly. Co pre weksu wiru aspravedliwost pri pritomnosti Celeg Obci Hanigowszkeg swlasnima Rukamy križily kladicha potwerdzugem, že od mogeho predse-wzety neodstupim, y zmogu Manželku any zkussicz nežadam. Datum in Henigh die 10^a Augusty 1817°.

Cala obec Hanigowszka z Richtarom

Janko Szawko X Richter

Andrej Schurin X Bugar

Stephan Demkov X vo

Deinetius Ilawrylak X w

^{11d} Srv. p. 418.

^{11a} Mat. VI. 19, p. 3.

Janko Waszkow X

Maria Manželka X

obiwater Hanigowszkig

et aliis Incolis Pos... (?) Presentibus

Kolonizačný prúd tzv. „Poliakiv“ z ruskej Haliče najmä v druhej polovici minulého storočia, ale predovšetkým spomenuté názorové ovzdušie nemohlo pravda zostať bez vlivu na počet osád, vykazovaných štatistikou jako ruské:

Meno obce								Počet gréckok. v %
	Lexikon 1773	Korobínsky 1786	Czoernig 1855	Hnatiuk 1900	Czambel 1906	Tomašivskij 1910	Fényes 1851	Sčítanie 1900
Nechvaľ Polanka	sl.	—	r.	r.	r.	r.	99	100
Girovce	sl.	sl.	sl. r.	sl.	r.	r.	74	77,1
Michalov	sl.	sl.	r.	—	r.	r.	100	100
Novosedlica	sl.	sl.	r. sl.	—	r.	r.	99,8	100
Bystré	sl.	sl.	r. sl.	r.	r.	r.	100	100
Breznička	sl.	sl.	r.	r.	r.	r.	100	100
Bačkov	sl.	sl.	—	—	sl.	r.	68,8	63,8
Vlača	sl.	sl.	sl. r.	r.	sl.	r.	76,5	64,1
Šambrum	sl.	sl.	r.	r.	r.	r.	97,5	67,1
Niž. Tvarožec	r.	sl.	sl.	r.	r.	r.	—	—
Gerlachov	r.	sl.	r.	sl.	r.	r.	—	—
Beloveša	sl. r.	r.	r.	r.	r.	r.	98,6	98,6
Kurov	sl. r.	r.	r.	r.	r.	r.	58,4	91,8
Malcov	sl. r.	—	sl. r.	r.	r.	r.	59,8	85,1
Bogfarka	sl. r.	sl.	r.	r.	r.	r.	93,6	91,2
Lucina ^{aa}	sl. r.	sl.	r.	r.	r.	r.	90,5	92,1
Hanigovec	sl. r.	sl.	r.	r.	r.	r.	96,5	95,9
Duplín	sl.	sl.	sl. r.	sl.	sl.	r. sl.	13	51,9
Šandal	sl.	sl.	r.	r.	r.	r.	74,1	49,2
atď. ^{aa}								

A podobná situácia bola nielen v Šariši, ale vo všetkých vsl. župách.

Dr. Stodola uvádza 46 obcí v Šariši a Zemplíne, v ktorých úradné sčítanie r. 1900 zaznamenalo 483 Rusínov a 9731 Slovákov, ale o desať

^{aa} V r. 1947 som zistil, že tunajší ľud rozpráva vzorne čistou východnou slovenčinou a to bez ohľadu na to či starý, či malé deti. Len asi 14-ročné dievča mi miešalo da (hej) -ity ap., lebo vraj oni sa tak učia v škole (od r. 1945 je tu ruská škola). Na otázku, či i doma tak rečujú, mi odpovedalo, že nie, lebo oni nechodili do ruskej školy.

Pred storočím, a samozrejme i pred prevratom robili sa tu zápisy vo východnej slovenčine, ktorá bola dorozumievacou rečou s ľuďmi. Kontrakty ap. písali sa takou rečou ako vŕade inde na slovenských valaloch:

rokov (1910) už 9862 Rusínov a len 363 Slovákov. V štyroch severovýchodných župách napočítala štatistika r. 1900 Rusínov 138.894 a Slovákov 363.688. Ale r. 1910 v tých istých župách už len 328.239 Slovákov, ale až 151.571 Rusínov, v tom aj výše 23.000 Rusínov „slovensky hovoriacich“.⁴⁴

A zatiaľ na Slovensku a v rusínskych kruhoch šla legenda o masovej slovakizácii Rusínov.⁴⁵ Len hlas Petrova znel do toho nepovšimnutý:

„Kontrakt.

Ga nižeg podeprani Gurko Tutoki Obiwatel Luczinszky stinto wisnawam, že ga Fundus mog pod menem Borodacsowszky, chteri kupeni zase od potomkoch Borodacs Ganka až 3/8 Urbarzskeho Sedlactwa, a chteri Fundus se nachadza pri Czirkwi Luczinszkei pod No som predal Panu nassemu Plebanowi na wibudowane Fari Luczinszkei na Orek tojest [!] na weki tak, gak ga chasznoval za 55 fr öst.: tojest pedeset pejtz zlati öst. chteri Fundus ga dncsneisi dzen pri pritomnostzy Swetkoch oddawam orešetim [!] spusobem, tak že anyi ga, anyi potomczy mogo nikdi pravo nejake do teho Fundusa sebe robicz nyemožu. — Czo pre veksu pevnost pismo tojest kontrakt ten so sebe dawam, a pri pritomniesty [!] podpisanich Swetkoch zwlasnu ruku czahajicze krížikem pri podpisczu mena mojeho potwierdzujem.

Sig. Litiny dnye 15 Julia 1865.

Swetkowie:

+ Gurko Mudry

× Gurko Tutoky

+ Gurko Mizsik

Obiwatel a Sedlak Luczinszky

Obiwatyle Lucinszke

podpisatel mena A. Rojkovits

R

(Originál darovaný gr.-kat. farárom Ir. Bažinským Svojine.)

⁴⁴ Podľa materiálu, uvádzaného Petrovom v Mat. VI. — Nesposahlivosť Czambela, Hnatiuka aj. je očividná, hoc svoje tvrdenia vydávali za autopsické. Napr. taký Hnatiuk, čo videl Rusína i v Slovákovi, sotva bol napr. v Hačave, o ktorej tvrdí, že už hovorí po slovensky, hoc ako som zistil je tam síce východná slovenčina, ale s rusizmami. Naproti tomu o čisto slovenských obciach tvrdia (ako vidno i Slovák Czambel), že sú ruské.

⁴⁵ Slov. menšiny na rozhraní maďarsko-slovenskom. Praha 1919, str. 11—13.

⁴⁶ Denacionalizacia postupajet duže skoro i za jakijs čas ne budet pevno vže pidstavi začisliati Slovjakiv do Rusiniv, liše do Slovakiv. Hnatiuk, Rusini priaševskoj jeparchii. Zap. Ševč. Evov 1900, str. 12, p. 1. — A Mišik v Slov. Pohf. 1895 na str. 625: So slovanského stanoviska vôbec nepadá tak veľmi na váhu, či v severo-východ. stoliciach Uhorska býva menej Rusov, než Slovákov, a naopak; veď sme všetci svoji. Predsa myslím, že v užšom etnograf. smysle nebolo by správne, keby sme umenšovali počet uhor. Rusov len preto, že spiš. a ěar. uniati wratja rečou, ktorá je viac slovenská, než ruská. „U nás v Uhorsku je štatistika... nestydatou sfandrou šovinizmu, ktorá chce svetu nadišputovať, že národ ruský nemá v Maďaronságu zvláštného významu, nežije tu v toľkom počte, ako sa myslelo, ale že sú tu z veľkej čiastky Slováci grécko-katol. nábož., — — —“ (Ib. 567/8). Či nekonštatoval správne J. Húsek, že „slovenský východ byl vůbec neznámou pevninou samým Slovákům“ (c. d. str. 345/6.)

„V Šarišskej stolici nabľudajetsia koje gďe postupatelnoje dviženije russkago elementa na russko-slovackoj granicě.“⁴⁴ A nielen na hranici, ale aj v kompaktnej slovenskej oblasti tvorily sa ruské ostrovy. Darmo zakrikoval Tomašivskij legendistov: „dejaki doslidniki *cilkom bez-osnovni* prohološujuť svitovi, ščo bucim to uh. Rusini veličežnimi masami na našich očach... vinarodovľujuť sia u koristi... Slovakiv. V dijanosti holovna etnografična teritoria Uhorskich Rusiniv (nerachujuči ďalších ostroviv) majže ne zminila sia za jakich 500 lit“. Jako vidíme, zmenila sa, ale v neprospech Slovákov.“⁴⁵

Problém Slovjakov-rusnakov nadobudnul ožehavých foriem, keď sami kňazi začali pliesť ľud pri popisoch otázkou, na jakú vsl. grécko-katolík môže len kladne odpovedať, ale z čoho sa falzifikáciou smyslu fabrikovali Rusíni (Ta co vy, nerusnaci?).⁴⁶ Zhungarizovaný gr.kat. klérus sa stal po r. 1918 z opozície k novým pomerom, okrem málo výnimiek, slúžkou rusifikačnej politiky a viac sa zaoberal svojimi veriacimi z hľadiska otázok, náležiacich vlastne historikom a lingvistom, než z hľadiska ich kultúrneho a mravného povznesenia i večnej spásy. Bohužiaľ, nemožno povedať, že biskupské sídlo nebolo ohniskom protislovenských ťažení. Menej mukačevské, viac prešovské. Z toho povstal potom známy boj počas prvej ČSR o samostatné sloven-

⁴⁴ Mat. VI. 148.

⁴⁵ Etnograf. karta... Stati po slavianověděniju 1910, č. 3, str. 211 (Petrov).

⁴⁶ Takýmto balamútením ukrajinských kňazov uvádzajú štatistiky i v novej dobe za Rusínov Slovjakov-rusnakov v Keresture a Kucure (Juhoslávia). Srv. východoslovensky tlačené „Ruski novini“ roč. XIV. z 9. IV. 1937 na str. 3: „No najvećki uspech Čitalňa ukazala u tim, da (srbizmus) še naš rusky (val. i gr.kat. =rusky!) narod organizuje, da še upozna jeden z drugim, valal z valalom i tak pridze do nacionalnej svidomosci (!), že sme jedno i to Rusnaci“ (!!)

— Tak operujúc vsl. termínmi a val. rečou, dostal sa ľud do cudzej sféry bez toho, aby si toho bol uvedomil. Veď spieva ďalej „po svojemu“: Pojdzeme do kraju, dze nas radzi maju. Jak povandrujeme, co mi pic budzeme? Vodu zos Dunaja, vinko zos Tokaja... Srv. p. 357 a Sl. Pohľ. XIX. 1899, str. 555—7 i Pastrnek, Rusíni jazyka slovenského (Sbornik po slaviano-vedeniju II. [1907] 19). Takým mätením pojmov uvádza ako ruské až čsl. štatistika šarišskú Fuľanku, Kokyňu, Laškovce, Suché ai., ktoré ani za Uhorska neboly za ruské zapísované. A nie i bez takého mätenia pojmov zmenil sa vyučovací jazyk slovenský na ruský v mnohých slovenských gr. kat. obciach po r. 1944. (Do 31. XII. 1945 prirastlo Rusom (Ukrajincom) 114 ľudových škôl (190 tried), 13 mešť. škôl (39 tried) a 2 detské domy (Kost'or 1946 č. 1, str. 15).

ské biskupstvo.⁴⁰ Pravda, dnes sa tou otázkou nehýbe, lebo i cirkevné kruhy už rešpektujú vôľu slovenských veriacich.⁴¹ Je to jeden z dôsledkov toho, že sa života ujala prvá neslobodou nezafažená generácia východoslovenskej inteligencie. Jej účasťou sa problém podstatne zjednodušuje, vyjasňuje a likviduje v smysle „j'y suis — et j'y reste!“

Bývalo zvykom zmieňovať sa, najmä zásluhou termínu „rusnak“, nepriaznivo o národnej uvedomelosti a povedomí etnickej svojskosti východoslovenského ľudu. Už samé výrazy: „po našemu“ (=vsl.), „naš človek“ (východný Slovák), „svojina“, „sami svojo“, (východní Slováci), „my po svojemu“ ap. hovoria o neinformovanosti podobných zmienok.⁴²

Áno, na Východnom Slovensku nebývalo a niet v ňom šovinistických treníc.⁴³ Ale len preto, že na základe svojej povahy a histórie má ono vlastné, nie stredoslovenské ani české, prejavovacie formy, jako má na ne i vlastné výrazy. Veď už hneď o pojme národ, národnosť niet medzinárodne platnej definície, keďže každý národ si tento pojem vytvoril na základe svojho historického vývoja. V Rusku hlavným znakom národnosti bývala viera, v Nemecku rasa a reč, vo Francii teritórium a dejiny, vo Švajčiarsku štátna príslušnosť atď. Úlohou štatistika, etnografa a historika je vžiť sa v prvom rade do miestnych pomerov, náhľadov, termínov a pojmov a až potom, podľa pojmov a termínov na mieste zistených, zachycovať stav číselne, robiť uzávery. Nemeckou terminológiou nič nesvedíme v Amerike a naším pojmom národnosti nemožno zisťovať národnosť Francúzov a Švajčiarov.

⁴⁰ Srv. zľahčujúci tón, akým sa o slovenských veriach zvyklo vtedy vyjadrovať, napr. u Alexandra I. Ilkoviča, Šansy akcii za učreďdenije slovackoj gr. katoličeskoj eparchii v „Ruskom Narodnom Holose“ roč. 1935 č. 193/4 a v brožúre Otzyvy po voprosu karpatorussko-slovackých otnoženij, vydanej v Prešove r. 1936 Theodorom Rojkovičom. Akcija slovakov stoť beznadežna, čo by bolo by, tak skazať, niže dostoinstva cerkovnych vlastej teriať vremia na: bezplodnuju polemiku i reagirovať na provokativnyja zajavlenija „gr.-kat. slovakov“. (Ib. 8.) Tým tónom vynikala najmä biskupskému sídlu blízka tzv. „Priaševskaja Rus“.

⁴¹ Srv. list biskupa Pavla Gojdiča, uverejnený v 1. č. čas. Cyril a Metod r. 1947: Poctivá, húževnatá a obetavá práca, neustále prehľbovanie náboženskej kultúry, smelé hlásania Christových ideí a pravdy a odvážny boj za práva a slobodu Cirkvi, svedomia a náboženského presvedčenia — nech i naďalej charakterizujú mojich drahých synov a dcéry — slovenských grékokatolíkov...

⁴² Srv. p. 422.

⁴³ Húsek c. d. 360: východní Slováci jsou jiní povahou a pod., než na př. Slováci střední a západní. Zvláště je to patrné na jejich nábožensko-cirkevní snášenlivosti. — Východ „nebral účasti na společném boji národním „za tú našu slovenčinu“. Vždyť tam se nemuselo bojovati za slovenštinu, ježto ona byla z potřeby „panskou řečí“. (Ib. 346). Tu sa ona „sčítala takže praviťelstvom kak by oficialnym četvertym jazykom, posle lat., nem. i maď.“. Petrov, Mat.

Videli sme, že Východné Slovensko malo svoj vlastný historický vývin. Ako ho objektívne nemožno poprieť, tak nemožno nerešpektovať pojmy a termíny, ktoré si na základe svojej histórie vsl. ľud vytvoril. Kto tak činí, nemôže sa pozastaviť, keď neovlivnený vsl. človek je pri otázke „Akej ste národnosti?“ tak bezradný, jako by bol Čech pri otázke „Jaké jste lidovosti?“ Slovo „národ“ znamená totiž vo vsl. reči nie „Nation“, ale „Volk“. Sám pojem „národnosti“ je na Východe totožný s pojmom obcovacej reči. Len opýtaním sa na materinskú reč možno dostať od vsl. ľudí správnu odpoveď v smysle ich nacionálneho cítenia.^{422a} Je to konečne pochopiteľné u ľudu, ktorý sa cez stáročia zachoval — vzdorujúc prívalom cudzoty so všetkých strán i zvnútra — nie vlastným politickým útvarom, nie samostatnou kultúrou (žijúc práve na kolbišti rôznych kultúrnych prúdov), ani nežil na svojom národnom území samojediný, ba rozpadával sa až na štyri konfesie,⁴²³ ale vždycky mal jednotnú reč. Túto reč naučil sa považovať za hlavný znak svojej spolupatričnosti, a len jej zbožňovaním ubránil sa na tomto nebezpečnom mieste pred hroziacim zánikom.⁴²⁴

Azda okrem írskeho katolicizmu niet príkladu, aby niektorá náboženská složka v europskom národe mala dvojnásobnú väčšinu svojich súvercov v cudzine jako Slováci-rusnáci, z ktorých len v USA žije kolo 150.000 emigrantov a ich potomkov, okrem gr.-kat. slovenských emigrantov v Kanade, Argentíne a už staršej emigrácie v Maďarsku (väčšinou pomaďarčenej), potom v Juhoslávii, Bulharsku a Rumunsku. Spolu je ich viac, ako je polovica všetkých Rusínov na býv. Podkarpát-

^{422a} Srv. PhC B. Hanudľová „Val. bratom Ukrajincom“: Naša spoločná zem sblížila nás natoľko, že „svojimi“ sme si zostávali i v cudzine. Vaši i naši otcovia mali tak silné povedomie spolupatričnosti, že vytvárali quasi spoločnú východoslovenskú národnosť, v ktorej sa robil len rozdiel rečový. Pozostatok po tom je dodnes i to, že otázke „čo si?“ rozumie váš i náš ľud v smysle náboženskom. Národným delítkom je otázka: jak rečujete? (Východoslovenský akademik I. [Košice 1945], č. 2. str. 19).

⁴²³ A. Boháč podľa pomerov v Tešíne, kde, ako udáva, každý protestant je Poliakom a každý katolík Čechom, zavrhol reč a horlil za konfesiónálne určenie národnosti vsl. obyvateľstva: čo sjednotený (gr.-kat.) — to Ukrajinec, čo luterán — to Nemec, čo kalvín — to Maďar. — Kto len trochu pozná pomery a históriu Východného Slovenska sa s takou mienkou nemôže ani zapodievať.

⁴²⁴ Petrov, Mat. IV. 8: Slovacckaja inteligencia, osobenno aristokratija, voobščě malo dorozit svojim jazykom, no v massach prostago naroda živet bezsoznatelnoje uporstvo v uderžaniji nacionalnosti. Takoje uporstvo v sojedineniji s podviznostiu slovakov, s ich sposobnostiu k kolonizacii, plodovitostiu i energij, dělajet slovakov opasnymi dla soseďnych narodov. Srv. A. Boháč v Ná-

skej Rusi a u nás i po všetkých rusínskych kolonizačných vlnách. A pri tom vieme o neustálej katolizácii, resp. latinizácii, ktorou strácali len rusnaci-Slovjaci, keďže rímskokatolíkov rusínskej reči v oblasti východoslovenskej niet. Pre historika a lingvistu, ktorý si je vedomý, jak si vytrvale držia Rusíni svoju reč aj v modernej dobe čulého styku, jaký umožňuje rýchla i pohodlná komunikácia, noviny, rozhlas a ktorému sa nemôže ubrániť ani kedysi len na seba odkázaný a od sveta odrezaný rusínsky horal,⁴⁸ i toto stačí, aby odmietol legendu: čo grécko-katolíkom — to Rusín. Predchádzajúci historický rozbor dokázal, jak nepravdivá to legenda nielen pre prítomnosť, ale i pre minulosť. Čas podobných legiend už náleží, síce veľmi tragickej, ale nenávratnej histórii východoslovenského ľudu. Jej dôsledky možno len umele predlžovať, nijako však nie zachrániť.

Hoc som neopomenul zdôrazniť, že grécko-slovanskú vieru vo vsľ. oblasti nemožno považovať za *bezprostredne* zachovanú z doby sv. Cyrila a Metoda a tým menej možno uznať politickú jednotu Potisia s Veľkomoravskou ríšou, predsa nutno priznať, že cyrilometodejský obrad je „starou vírou“ slovenských Tisčanov a že jako k takej sa priznávali Slovjaci, požívajúci ochranu valašsko-rusnackého práva, i za vieru dávnych predkov právom ju mali tí, čo zostali pri viere latinskej a napokon, že skutočnosti zodpovedá aj ľudová tradícia, ktorá vsľ. ľud stotožňuje s vsľ. územím a jeho prvou slovanskou históriou.

rodopia. věst. českoslov. (Praha 1915), str. 179/180: Slováci stojí nad Ukrajinci zvláště menší úmrtnosti, jež svědčí o větší jejich úrovni hospodářské a kulturní její následek jest vyšší vzrůst přirozený. A v něm můžeme také spoluviděti příčinu toho, proč Slováci pronikají pomalu do obcí ukrajinských

⁴⁸ Srv. p. 411 c.

ZÁVEREČNÁ POZNÁMKA

I keď si plne uvedomujem, že nijaký vedecký problém není uzavretý a v záujme historickej pravdy som vždy ochotný opraviť svoj náhľad, predsa, ako som presvedčený, v jednom nebudem prekonaný: nik nevyvráti, že východoslovenské etnikum je pôvodné a na svojej terajšej oblasti najstaršie a nik nedokáže, že jeho pravoslávna (teraz gr.-kat.) časťka je výlučným a tým menej novodobým produktom „slovakizácie“ Rusínov.

ЗАСЕЛЕНИЕ ОБЛАСТИ. Р. ТИСЫ СЛАВЯНАМИ И ВОСТОЧНО-СЛОВАЦКИЕ ГРЕКО-КАТОЛИКИ.

(РЕЗЮМЕ).

Уже с самых древних времен верховье р. Тисы вследствие своей географической целостности составляло самостоятельную историческую единицу. В первом столетии перед Рождеством Христовым, когда на западной территории теперешней Чехословацкой республики существовало государство боев, создал Бурвиста в области Тисы, даже для Рима небезопасное, дающее государство. После даков и их последователей готов и гепидов, а потом господства гунов и аваров начинают брать перевес славяне. *Annales regni Francorum* вспоминают, как соседей Болгарии в области р. Тисы (*contermini Bulgaris*), адобритов, называемых простонародные *Praedenesenti*, которые в первой четверти 9. столетия ориентируются на Римско-германскую империю. Географ баварский, вспоминая за Моравой и болгарами еще раз мораванов, описывает положение, когда болгарское господство уже распространилось между Дунаем и Тисой. По всей вероятности было это результатом карательной экспедиции против абодритских славян за их отпадение от союза с болгарами и присоединение к союзу римско-германскому. В рамках этой экспедиции абодриты были принуждены искать новые места для своего поселения у подножья северных Карпат. В таком понимании можно принять сообщение Анонима о поселении горнотисских славян из Болгарии, т. е. с территории, где господствовали уже болгары, хотя мы соглашаемся с констатированием языковедов, что предвенгерские славяне не были болгарами.

Мысль о болгарском господстве над славянскими княжествами в области Тисы, о котором говорит Аноним, в принципе допустима; больше того — правдоподобна. Однако, согласно последним языко-научным исследованиям, о каком-либо более или менее компактном болгарском большинстве в области Тисы, за исключением пограничных мест в Новограде и Гемере, не может быть речи.

Согласно констатированию венгерских славистов Степана Кнежата и особенно Елемира Моора, а также словацкого лингвиста Ивана Станислава, предвенгерские славяне не могли быть ни болгарами, ни сербами, ни русинами, потому что языковые памятники по ним показывают на

характер западно-славянский, наиболее близкий теперешнему восточно-словацкому языку.

Хотя восточно-словацкий элемент распространяется на территории предвенгерских славян, и согласно Кнежато, восточно-словацкие топики доказывают, что здешние словаки являются непосредственными потомками предвенгерских славян, все же восточно-словацкая речь не имеет ни этих болгаризмов, как словацкая речь, территориально самая близкая — речь средней Словакии (сегодня литературная).

На русское влияние на этих предвенгерских славян думать нельзя, так-как этих славян отделяли от русских племен нерусские белохорватские племена, которых остатками, возможно, являются лемковяне, подгальяне и селезяки.

Археология, хотя и не очень богата, однако в достаточной мере доказывает сношения с Востоком и Западом со времен Филиппа Македонского, особенно во времена римско-провинциальные; причем, как можно предполагать, соляные залежи в Марморощинской Слатине и около Прешова уже издавна были употребляемы. Принимая во внимание такую культурную ориентацию, нормально предполагать, что уже перед славянской миссией св. Кирилла и Мефодия христианство оказывало свое влияние и на область Тисы, а именно с юго-запада и востока. Ввиду географического положения области Тисы нужно заключить, что миссия славянских апостолов, пришедшая в 863. году в Великоморавскую империю из Греции, не могла пройти областью Тисы без того, чтобы не обратила внимания на эту землю, находящуюся в соседстве с хозарами, где апостолы уже раньше проводили свою миссионерскую деятельность.

Жизнеописание апостолов Кирилла и Мефодия (13—14 стол.) считает Мефодия епископом «верхней» Моравии, что позволяет предполагать существование и «нижней» Моравии (помимо Панонии и Святополковой Моравии, которые были епархией Мефодия), о которой мимо Географа баварского и Анонима венгерского говорит и славянский текст Солуньской легенды.

Так-как из источников выходит, что область Тисы, на которой простиралась эта «нижняя Моравия», признавала господство болгаров, нельзя поэтому судьбу христианства греческого ритуала в верхней Моравии (с Вихингом) делать аналогичной с христианством в области Тисы.

В 879 году в соборе константинопольского патриарха Фотия упоминается и архиепископ моравский Агафон, что безусловно касается этой нижней Моравии в области Тисы. Создание самостоятельной церковной организации в потисской Моравии могло быть тем легче, что ее можно было надвигать на традицию церковной организации со времен гепидов, о которой пишет Пильгрин папе Венедикту 7., и с которой возможно связывается отождествление хорватов славянского обряда с давними жителями в области Тисы, готами, в документах сплитского синода и также имя Вихорской епархии перед концом 12. столетия («*goradiensis*»), которое производится вероятно из трацкого языка.

Хотя приход венгров был опасностью для славянских княжеств и

славян в области Тисы, все же во время Арпадов Венгрия не была опасна для восточного обряда. Этот обряд поддерживался самым царствовавшим двором и то настолько, что это ему ставили в упрек папы.

Родственные и государственные отношения с православной Галицией были восточному обряду только выгодны, так что в первой половине 13. столетия призывался он очень часто как венграми, так и немцами. Что такой ход событий имел особенное значение для верховья Тисы, теперешней восточной Словакии, видно из православных церковных терминов, употребляемых на восточной Словакии в кат. церквях, из которых много черпали и венгры и особенно из имен восточного обряда в *Reg. var.* (первая половина 13. столетия).

От первой половины 14. столетия местное население восточной Словакии на охрану греко-славянской веры начинает пользоваться выгодами валашского права, под защитой которого и сохранило эту веру до позднейших времен.

Против старому мнению, что население восточной Словакии по своему происхождению не является первоначальной славянской группой, но основанными русинами или поляками, говорят следующие данные:

1. Географические условия: Татранско-матранский барьер гор и девственных лесов был препятствием для живых сношений почти до конца среднего века. А когда колонизация распространилась и до высших пространств, то какраз был то восточно-словацкий элемент, который перешел и на западную сторону, но не наоборот.

2. Исторические источники строго различают славян из области Тисы и славян Волгарии и Киевско-Галицкой Руси. (*Ruthenia, Ruscia*).

3. Барьер остается границей не только между Великой Моравией и Великой Волгарией, но и империей Волеслава Храброго и Владимира Великого; после раздела Венгрии между Андреем и Владиславом; во время государства олигархов Чака и Омодеев; административно-церковных округов Спишской препоzitуры (в 13. столетии епископата) и гонтиянского архидиаконаства; капитанатов (королевских наместников) за господства турков; церковных округов во время реформации; административного разделения Венгрии в годах 1718—1848, 1849—1866. атд.

4. На татранско-матранской границе бывала так само страж, как на границе северной или моравской.

5. Экономическая ориентация Востока была на север и юг (всегда были более живые сношения с Польшей и Венгрией, чем со словацким западом).

6. Язык населения: язык средней Словакии наиболее родственный наречию самого крайнего востока Словакии (сотац) и наоборот самый далекий от восточно-словацкого наречия, которое территориально наиболее близко к средней Словакии.

Восточно-словацкая речь указывает на самостоятельное, на чехо-словацком западе независимое, развитие. Есть по крайней мере в таком самостоятельном отношении к языку средней Словакии, как этот к языку чешскому.

7. Восточно-словенский элемент имеет с населением северо-западной Словакии, Моравии и Чехии более родственные антропологические особенности, чем с соседними словаками средней Словакии (высший рост, светлая кожа атд.).

8. Название «словак» есть только западно-словацкое. Население восточной Словакии зовется «словак» (из старого славянск-славян).

9. Этническое самосознание: словаки и словаки имеют сознание своей народной самостоятельности и отдельности. И как словак не считает словака за равноценного чистого словака, так само словак, покуда не находится под влиянием школы и книги, не считает своего западного соседа за чистого словака и зовет его чехом а его язык чешским языком.

10. Восточнословацкая речь имеет в себе меньше русизмов (resp. с русским языком общих элементов), как речь средней Словакии, но сама уже с давних времен оказывала влияние на речь соседних русинов.

11. Старейшая номенклатура восточной Словакии не имеет в себе знаков так характерных для языка русского или украинского, но имеет много знаков типических для языка восточно-словацкого.

Сообщение Анонима и других о болгарях в области Тисы возможно поэтому принято, только в значении политическом, как это обычно было в среднем веке.

Самый старейший источник венгерский, Аноним, говорит, что в его время (12 столетие) живут в Венгрии русины не компактно, но разбросано, на многих местах. Согласно запискам Регистра варадинского сами русины говорят о себе, что они гости и поэтому, в отличие от коренного населения, свободные.

Название «рутен» и «орос» не всегда можно спокойно применять к русинам. Первое название (рутен) знакомо уже в начале среднего века в Галии, потом в средней Германии на Руэне. В продолжении целого среднего века вплоть до недавних столетий название «рутен» является обычным выражением для обозначения особы, которая принадлежит к греко-славянскому обряду. Ведь и Далимилова хроника пишет о греке св. Мефодии, что был русин.

Другое название «орос» появляется уже в римско-провинциальный период в Дакции (Rusidava, Rosia ип.) и часто распространяется на личное имя «Врус» («Orosius»), в записках 11. столетия в большом количестве упоминаемых.

Название «рутен», появляясь в записках восточной Словакии как личное имя, показывает, что рутены не были здесь заселены компактно.

В разнородных местах Венгрии на ряду с венграми и немцами упоминаются в старом периоде только словаки (Sclavi-tóti).

Русский элемент стал проникать на Подкарпатье в более значительной мере только во времена валахской колонизации, в продолжении которой заселил теперешнюю Закарпатскую Украину, а на теперешней восточной Словакии самые северные границы Земплина и местами Шариша и Спиша. В рамке с валахской колонизации пришло на восточную Словакию

несравненно меньше румынов, как на Подкарпатскую Русь и Украину, так как ее уже словаки верхней Тисы в значительной мере словакизовали.

В период, когда Востоком ЧСР проходила волна валашской колонизации (первая четверть 13. столетия), Подкарпатская Русь еще не была так заселена, чтобы могла пополнить персонал восточно-словацких валахов в большем количестве. Сама Украина сначала не изобиловала большим валашским колонизационным потенциалом, ибо сама принимала значительную колонизацию валашских румынов.

Когда валашская колонизация из Закарпат. Украины продвинулась в область западнее Дуклы, теперешняя восточная Словакия была уже валахами насыщена, и так украинско-польская колонизация направлялась больше на среднюю Словакию.

В Венгрии в дальнейшем развитии валашской колонизации взаимно заменяются слова *Valachus* и *Ruthenus*, как синоним, так как в Венгрии шло о то самое *ius hospitum* с этими двумя названиями. Согласно с источниками того времени названиям «валах» и «рутен» обозначали в Венгрии: а) пастухов в отличие от земледельцев, б) всех, кто принадлежал к общине, заложенной или дотованной валашско-русским правом, в) всех православных (од времен унии греко-кат.).

Народная восточно-словацкая речь эти социально-юридические и конфессиональные понятия среднего века передожгла на названия валах (олах) и руснак, а так последнее название (руснак) возникло из социально-юридического названия русин — (первоначально этникон), чехословацким локализирующим суффиксом — «ны» русинны, руснак, что являлось противоположностью форм — долинный крестьянин (словак). Название руснак (горнак, пользующийся материальными и конфессиональными выгодами валашского или русского права) абсолютно ничего не говорит о национальности его носителя.

Валашское право значит реставрирование, респ. регенерацию греко-славянской веры в области восточной Словакии. От этого права осталось этой вере воспоминание в названии — «вера валашская» (*fides Valachorum*) респ. русская (*fides Ruthenorum*). Что восточно-словацкий народ видел в ней веру своих предков, респ. что она у него до начала валашской колонизации сохранилась будь-то как вероисповедание, или как ремениценция — указывает старое народное название гр.-кат. веры «старая вера».

О численности валашских респ. православных составных частей в восточно-словацком этнике имеем много доказательств в многочисленных восточно-словацких языковых элементах, занесенных валахами на польское Подгалие и украинскую Галицию. Из за них некоторые русские и украинские авторы считают лемковян за издревле обруселых словаков. Галичские и подкарпатские памятники, 16 и 17 столетий, писанные зрусифицированным церковным болгарским языком, полны восточно-словацких языковых элементов.

О словаках валахах валашской, т. е. православной веры, говорит и постановление венгерского сейма в половине 15-го столетия. В 1603 году

вспоминает Мукачевский епископ между своими верующими и словаков, хотя употребляет только термин (*episcopus Ruthenorum* а *ecolesia Ruthenorum*). Руснаки с 17-го и 18-го столетий пишут, поют и молятся на восточно-словацком языке, имеют восточно-словацкие имена и даже на эмиграции (Югославия), вопреки тому, что несколько столетий были отрезаны от своей Родины, сохранили до сего времени восточно-словацкую речь, как свой литературный язык.

Значительная часть до сегодня сохранившегося русинского населения восточной Словакии происходит из 18-го и 19-го столетий, когда по изгнанию Турков из Венгрии настало большое колонизационное движение населения с севера на юг. Русская колонизация из Галиции не переставала до 1918 года. Этих последних переселенцев из Галиции самих нижних-долин русины зовут поляками и не очень их ценят.

Идентита средневекового значения слова «рутен» со значением слова «руснак» нарушилась во времена романтического национализма, рожденного французской революцией. Этническое развитие слова «рутен», которое являлось словом культурных слоев общества, не могло изменить значения слова широких масс народа — «руснак», на которое национализм культурных слоев общества не влиял и так оно осталось в стадии средневекового развития. И в этом именно и лежит возникновение проблемы словаков — руснаков, которые за свою восточно-словацкую речь и название словаков руснаки были загадкой для соседей. Словак Штур и его последователи старались эту загадку решить в смысле своего панславизма (т. е. терминологии Сталина не панславизма, а царского панрусизма) так, что словаки-руснаки это русины, денационализированные языком средней Словакии. Пропагандой этой легенды с одной стороны поднималось значение языка средней Словакии с другой стороны оправдывалось введение его в литературу. Фаворитизированием идеи, что на востоке русинско-польский язык был словакофицирован, а на западе словацкий язык был чешскофицирован, выходило, что только в горах средней Словакии остался словацкий язык в чистоте. Ввиду этого нельзя конечно ставить в упрек русским или украинцам, если они присваивают, или предъявляют права на то, что им сами признавали известные словаки.

Этим, априоризмом, что кроется за кулисами, обезцениваются труды этнографов, статистиков, особенно в древнейших временах, а также труды историков и лингвистов. Это не осталось без влияния на то, что многие словацкие деревни с населением греко-католического вероисповедания записаны венгерскими статистиками, как деревни русские. На ряду с этим априоризмом основной ошибкой было еще то, что авторы не старались познакомиться с прошлым и настоящим восточной Словакии, не посвящали должного внимания восточно-словацким понятиям и выражениям, и их смыслу. Труды этих авторов, часто и бессознательно, не были беспристрастным констатированием действительности, а только подбором фактов, часто только предполагаемых, мнимых; фактов в смысле априорных, наперед схваченных выводов. Одним из последствий такой атмосферы является то, что часто школьная молодежь греко-кат. деревень твердит, что

старики еще немного знали по русски. Эти же очень часто решительно ствергают, чтобы помнили на русскую речь своих родителей, или вообще старшей генерации.

Частично благодаря русскому происхождению священников, частично благодаря не желанию, чтобы в церквях и школах вводился Штуровский язык (язык средней Словакии); частично благодаря смятению, которое было внесено различным развитием значения слова »рутен« и слова »руснак« — дал себя греко-католическому клиру, особенно после 1918 года, к службам русификации, используя при этом сознание восточных Словаков своих региональных особенностей против национального единства с Словаками западными.

Голую жизненную реальность аргумента гр.-кат. Словаков: »j 'u yids et j 'u raste!«, не могли однако изменить ни авторитеты романтического национализма, ни авторитеты научные, ни авторитеты государственно-политические и церковные. И только в взаимном респекте словаков к русскому и русских (украинцев) к восточно-словацкому есть гарантия традиционной славянской дружбы этих народов.

LA COLONISATION SLAVE DES RÉGIONS DE LA TISA ET LES GRÉCO-CATHOLIQUES SLOVAQUES ORIENTAUX (RÉSUMÉ)

Les régions de la Haute Tisa représentaient, par leur unité géographique, un ensemble historique spécial même dans les époques les plus anciennes. Au Ier siècle avant J. Chr., pendant l'existence de l'empire des Boyohêmes dans le territoire de la Tchécoslovaquie occidentale, Burvista a créé dans le pays de la Tisa, un empire des Daces tellement fort, qu'il fut dangereux même à l'empire romain. Après les Daces et leurs successeurs Goths, Gépides, et après la domination des Huns et des Avars, ce sont les Slaves qui étaient arrivés au surpoids. Les Annales regni Francorum font connaissance des Abodrites („vulgo Praedenecenti“) au pays de la Tisa en voisinage des Bulgares. Ils s'orientent, au premier quart du IXe s., vers l'empire romain-allemand. Le Géographe bavarois décrit, en faisant mention, après la Moravie (Marharii) et la Bulgarie, encore d'un autre pays des Moraves (Merehani), l'état accompli par l'occupation bulgare du territoire, situé entre la rivière de la Tisa et du fleuve du Danube. C'était vraisemblablement la conséquence d'une expédition punissable contre les Slaves abodrites qui abandonnèrent l'alliation bulgare et se rangèrent à l'alliation romain-allemande. Pendant cette expédition, les Abodrites furent peut-être forcés d'aller chercher leurs demeures futures au pied des Carpathes du Nord. Ainsi peut-on accepter l'information d'Anonyme hongrois qui nous fait savoir que les Slaves de cette région ont été amenés par les Bulgares de la „Bulgarie“, bien que les constatations de la linguistique moderne ne nous laissent point en doute qu'il n'y s'agissait pas des Bulgares ethniques. La suzeraineté bulgare sur les principautés slaves dans les régions de la Tisa, mentionnée par l'Anonyme et les autres, est en principe plausible, même plus vraisemblable. En tout cas on ne peut point parler d'ethnique bulgare compact établi dans les régions de la Tisa, excepté les lieux de garde au pied de la grande barrière

(Novohrad—Gemer). Les slavistes hongrois Et. Kniezsa et El. Moór ainsi que le linguiste slovaque J. Stanislav, ont constaté que les Slaves avant-hongrois ne pouvaient être ni des Bulgares, ni des Serbes, ni moins encore des Ruthènes, parceque les restes de leur langue montrent le caractère des langues slaves occidentales, qui est le plus proche de la langue slovaque orientale. Quoique l'élément slovaque oriental est étendu sur le territoire, habitué en partie par les Slaves avant-hongrois, et la toponymie de la Slovaquie Orientale fait preuve (d'après la constatation d'Et. Kniezsa) que les Slovaques orientaux descendent immédiatement des Slaves avant-hongrois, néanmoins la langue slovaque orientale n'a même de ces bulgarismes qu'on trouve dans le slovaque territorialement le plus prochain (maintenant littéraire).

On ne peut point supposes les influences russes sur cet élément slave avant-hongrois, parce qu'il était séparé de la population russe par les tribus non-russes des Croites Blancs (très proches au ethnique tchécoslovaque par leur langue), les restes desquelles soient vraisemblablement les Lemaques et les Podhalanes en Galicie autant que les Silésiens.

L'archéologie ne donne pas abondamment mais suffisamment la preuve des rapports avec l'Orient et l'Occident depuis du temps de Philippe le Macédoine et surtout du temps des provinces romaines. Les mines de sel en Slatina (Marinároš) et près de Prešov (Šariš) semblent d'être utilisées depuis longtemps. En vue d'une telle orientation culturelle il est évident que le christianisme est parvenu en partie même aux environs de la Tisa déjà avant la mission slave de SS. Cyrille et Méthode particulièrement de Sud-Ouest. Par rapport à la situation géographique de pays de la Tisa, il faut conclure que la mission des apôtres slaves, venue de la Grèce en 863 dans l'empire de la Grande Moravie, n'a pas passé le territoire de la Tisa sans diriger leur attention sur les régions dans le voisinage avec le territoire des Chazars parmi lesquels ils ont déjà missionné. La Biographie des apôtres Cyrille et Méthode (du XIIIe ou XIVe s.) regarde Méthode comme l'évêque de la Moravie supérieure et d'après cela on peut présumer l'existence de la Moravie inférieure (excepté la Pannonie et la Moravie de Svatopluk qui étaient la diocèse de Méthode), mentionnée par le Géographe bavarois, par l'Anonyme hongrois et aussi par le text slave de la Légende de

Salonique. Il résulte des sources que le territoire de la Tisa, où la Moravie inférieure s'étendait, était sous la souveraineté de l'empire des Bulgares. C'est pourquoi les destinées du christianisme gréco-slave n'étaient pas analogues en Moravie supérieure (avec Wiching) et en Moravie inférieure (sous la suzeraineté des Bulgares, appartenant au rite gréco-slave). En 879 on cite en sobor de Fotios, patriarche de Constantinople, aussi Agathon, l'archevêque morave, c'est à dire de la Moravie inférieure (de la Tisa). L'établissement d'organisation ecclésiastique en Moravie de la Tisa pouvait être plus facile, parce qu'il y avait déjà la possibilité de se rentrer à la tradition d'organisation ecclésiastique d'autrefois, mentionné par Pilgrinus au pape Benoît VII. C'est cette tradition avec laquelle peut être en relation du fait, que le document de la synode de Split (Spalato) identifie les Croites de rite slave et que l'épiscopat de Bichor (Bihar) est nommé en XIIe siècle „orosiensis“, qui peut tirer son origine de la langue des Thraces ou des Daces.

Quoique l'invasion des Magyars fût dangereuse pour les principautés slaves dans les régions de la Tisa et pour les Slaves, la Hongrie arpadienne n'a pas pourtant signifié aucun danger pour le rite oriental qui était tellement favorisé et subventionné par la maison royale que les papes eux-mêmes ont aussi adressé leurs reproches aux rois dont les relations de famille et de dynastie avec la Galicie orthodoxe étaient profitables pour le rite oriental. Ce rite-là fut accepté dans la première moitié du XIIIe s. même par les Magyars et les Allemands.

Cette évolution était extraordinairement importante pour le territoire de la Tisa supérieure, maintenant la Slovaquie Orientale. On peut le reconnaître d'après les termes ecclésiastiques oriento-slovaques, employés là aussi dans les églises rom.-cath. bienqu'ils tirent leur origine de la religion gréco-slave. Son antiquité y est témoignée par le caractère des noms, cités par le *Regestrum varadiense* (XIIIe s.) concernant le milieu gréco-slave. Depuis la première moitié du XIVe siècle, la population oriento-slovaque pouvait tirer profit des privilèges, offerts par le droit valaque (*ius hospitum*), pour sa foi gréco-slave. Toutes les communes de la Slovaquie Orientale, fondées sous la protection du droit valaque, ont sauvé le rite gréco-slave jusqu'à présent.

Selon les opinions anciennes, l'élément oriento-slovaque ne repré-

sente aucune groupe originale, parce qu'il descend des Ruthènes ou des Polonais slovaquisés. Cela contredisent:

1. La situation géographique: la barrière des hautes montagnes et des forêts vierges de Tatra-Matra a mis obstacle aux relations plus vives presque à la fin du moyen âge et, après la colonisation des plus hautes régions, c'était l'élément oriento-slovaque qui a franchit la barrière en colonisant sa déclivité d'ouest.

2. Les sources historiques distinguent précisément les Slaves de la Tisa et ceux de la Bulgarie propre, comme aussi de la Ruthénie de Kiyev et de la Galicie.

3. La barrière reste une limite non seulement de la Grande-Moravie et de la Grande-Bulgarie, mais aussi de l'empire de Boleslas le Brave (Chrobry) et de Vladimir le Grand; après la division de la Hongrie entre André et Ladislas (László), pendant la domination des oligarches Chak et Omodé, en plus ancienne détermination des districts ecclésiastiques de la prépositure (au XIIIe s. de l'épiscopat) de Spiš et de l'archidiaconat de Hont, des Camères de mines au moyen âge, des plus hauts Capitanats (gouverneurs royaux) pendant la domination des Turques, des districts ecclésiastiques pendant la réformation, de la division administrative de l'Etat hongrois en 1718—1848 et ainsi 1849—60 etc.

4. Les lisières de la barrières étaient, au moyen âge, occupées par les gardes de même, que celles de la frontière hongroise du Nord ou d' Ouest.

5. L'orientation économique de la Slovaquie Orientale était du nord-sud (les relations avec la Pologne, la Galicie et avec la Hongrie étaient aussi après la grande colonisation plus vives que celles avec la Slovaquie Occidentale).

6. La langue des peuples: Ce sont les idioms territorialement les plus éloignés (Sotaques de Zemplin et d'Uh) qui sont les plus proches aux idioms slovaques centraux comme les idioms avoisinés. La langue slovaque orientale fait remarquer qu'elle a fait une évolution autonome, indépendante de celle de l'occident tchécoslovaque. Elle est, au moins, ainsi indépendante et autonome du slovaque centrale que celui-ci du tchèque.

7. L'élément slovaque oriental a des qualités anthropologiques plus proches à la population de la Slovaquie du Nord-Ouest, de la Mo-

ravie et de la Bohême, qu'aux Slovaques centraux (le développement plus haut, le teint blond etc.).

8. Le nom „Slovaque“ est exclusivement slovaque occidental (<Slovan-Slave). Le peuple slovaque de l'Est se nomme, lui-même, „Slovjak“ — Sloviaque (<Slovianin-Slave).

9. La connaissance de race: les „Slovaques“ et les „Sloviaques“ ont une connaissance d'indépendance et d'exclusivité ethnique. Le „Slovaque“ ne compte pas le „Sloviaque“ parmi les Slovaques nets de pur sang et de même prix, ainsique le „Sloviaque“ ne tient point pour un tel „Sloviaque“ son voisin occidental (naturellement tant qu'il ne soit pas influencé par l'école et par le livre), en l'appellant un „Tchèque“ et le slovaque central (maintenant littéraire) une langue „tchèque“.

10. La langue slovaque orientale n'a pas même de bulgarismes et de russismes (resp. éléments parallèles avec le bulgare ou avec le russe), qu'on trouve dans le slovaque central; mais l'influence du slovaque oriental est bien vue dans la langue ruthène voisine.

11. La plus ancienne nomenclature de la Slovaquie Orientale manque des éléments qui caractérisent le russe, mais il y a beaucoup d'éléments qui sont typiques pour le slovaque oriental.

Alors on ne peut qu'accepter les informations de l'Anonyme hongrois et d'autres sources historiques, qui concernent la bulgarité du territoire de la Tisa, mais c'est uniquement au sens politique. Ce qui était d'ailleurs tout courant pendant les siècles avant le nationalisme moderne. — On peut dire la même chose des Ruthènes, mentionnés par la plus ancienne source hongroise, l'Anonyme. D'après celui-ci ce sont les Ruthènes qui vivent au XIIe siècle en Hongrie disparus en plusieurs lieux. Devant le tribunal à Varadin (la première moitié du XIIIe siècle) les Ruthènes eux-mêmes constatent qu'ils sont les hôtes et, à cause de cela, libres, non pas les indigènes.

Quant au nom de „Ruthène“ et d' „Oros“, on ne peut pas le donner toujours en relation avec le nom des Russes. Le premier nom est déjà connu au moyen âge en Gaule, ensuite en Allemagne du Nord (Rügen) et depuis le moyen âge jusqu'aux siècles précédents. Il est un terme courant pour marquer un fidèle du rite gréco-slave. La chronique de Dalimil écrit que le Grec S. Méthode était „Rusin“ (Ruthène). Le deuxième nom se trouve déjà au temps des provinces romaines en Dacie (Rusidava, Rosia etc.). Souvent il appartient au

possessif de „Vrus“ (Orosius). Ce nom personnel est souvent affirmé par les documents de la Hongrie du moyen âge. On y trouve le terme „Ruthène“ comme le nom personnel, parcequ'il s'agissait d'une nationalité extraordinaire qui n'y était pas encore compacte. Dans les villes polyethniques de la Hongrie, on ne connaît outre les Allemands et les Magyars que les Slovaques (Sclavi, tót).

L'élément russe commençait à pénétrer en Hongrie Subcarpatique, en plus grande mesure, seulement au temps de la colonisation valaque au cours de laquelle il a colonisé la Ruthénie subcarpatique d'aujourd'hui et en Slovaquie Orientale les plus hauts confins de Zemplin et, disparuement, ceux de Šariš et de Spiš. Au cours de la colonisation valaque, il venait en Slovaquie Orientale moins de Roumains qu' en Ruthénie Subcarpatique et en Ukraïne, parce que les Slovaques de la Tisa supérieure ont beaucoup slovaquisé le métier des „valaques“ (=bergers). Quand la colonisation valaque traversait la Slovaquie Orientale (au premier quart du 13e s.), la Ruthénie Subcarpatique n'était pas encore tant peuplée pour pouvoir plus approvisionner l'ensemble des valaques. Même l'Ukraine n'abondait pas, au commencement de cette colonisation, en potentiel valaque-russe, parce qu'elle acceptait elle-même aussi une colonisation efficace des valaques Roumains. Quand la colonisation valaque s'était avancée aux régions à l'Ouest de Dukla, la colonisation valaque de la Slovaquie Orientale d'aujourd'hui était pour la plupart déjà rassasiée. Cela dirigeait les intentions des valaques ukraïno-polonais vers l'Ouest et vers le Sud-Ouest de la Pologne.

Au cours de la colonisation valaque suivante en Hongrie, le terme de Valaque et de Ruthène est échangé comme synonym, parce qu'il y s'agissait du même *ius hospitum*. D'après les sources contemporaines le terme de Ruthène et de Valaque signifiait en Hongrie:

1. un berger comme antithèse d'un paysan, 2. un membre d'une commune, fondée par *ius valachicum* (*ruthenicum*), 3. un orthodox (de l'unie: gréco-catholique).

Ces deux notions sociales-juridiques et confessionnelles sont traduites dans la langue du peuple slovaque oriental comme „valach“ (ou „olach“) et „rusnak“. Le mot dernier tire ainsi son origine d'un des deux termes sociaux-juridiques, c'est à dire de „Rusin“, et il est formé par le suffixe tchs. localisant -ný: *rusinný* (haut) >*rusnnak* >*rusnak*. C'était une antithèse du terme de *dolinný* (bas), paysan.

Le mot de *rusnak* (=montagnard, qui prend des privilèges matériaux et confessionaux du droit valaque ou ruthène) ne dit rien de la nationalité de son porteur.

Le droit valaque signifie la restauration ou plutôt la régénération de la foi gréco-slave dans le territoire slovaque oriental. C'est à celle-là que restait le nom de „la foi valaque“ (*fides Valachorum*) ou „ruthenne“ (*fides Ruthenorum*). Le vieux nom du peuple slovaque d'Orient „*stara vira*“ (la foi ancienne) décelle qu'il considèrerait la foi gréco-slave comme une foi de ses ancêtres, respectivement, qu'elle s'est conservée chez lui jusqu'au commencement de la colonisation valaque soit comme une confession soit comme une reminiscence. On a beaucoup de preuves que les Slovaques orientaux faisaient une partie assez nombreuse des valaques ou bien des orthodox dans les éléments de la langue oriento-slovaque, emportés par les valaques à Podhale de Pologne et en Galicie ruthenne. C'est pourquoi plusieurs auteurs russes et ukrainiens considèrent les Lemaques ruthènes comme des Slovaques ukrainisés. Les monuments de Galicie et de Ruthénie Subcarpatique des XVIe et XVIIe siècles, écrits en bulgare ecclésiastique russisé, abondent en éléments linguistiques oriento-slovaques. C'est aussi des Slovaques-bergers, appartenant à la foi „valaque“, c'est à dire gréco-slave, que la résolution de l'assemblée hongroise parle dans la première moitié du XVe siècle. En 1603 l'évêque gréco-slave de Mukačevo cite, parmi ses fidèles, aussi les Slovaques (tót), quoiqu'il n'emploie que le terme „*episcopus Ruthenorum*“ et „*ecclesia Ruthenorum*“. Les rousnaques (*rusnaci*) en écrivant ils emploient au XVIIe et XVIIIe siècles le mélange de paléoslave russisé et de slovaque oriental; ils chantent et prient leur Seigneur en slovaque oriental; ils ont les noms de type slovaque oriental, et même dans l'émigration (Yougoslavie) ils tiennent jusqu'aujourd'hui la langue slovaque (=slovaque orientale) de ses ancêtres comme leur langue littéraire, quoique ce soit une branche détachée de sa patrie, il y a quelques siècles, et même quoiqu'on n'y use plus le slovaque orientale dans la littérature de 1918. Comme dans les siècles précédents le terme de *Ruthenus*, ainsi de nos jours le terme de rousnaque représente une acception confessionnelle, non pas nationale.

Le gros de la population ruthène d'aujourd'hui dans la Slovaquie Orientale est provenu du XVIIIe et XIXe s., depuis quand on date le nouveau mouvement de la grande colonisation des paysans en

Hongrie, d'où, à ce temps, les Turques étaient expulsés. La colonisation ruthenne de la Galicie n'a point cessé jusqu'à l'année 1918. Les Ruthènes de bas, nommés „Bliachi“ (Blaši), eux-mêmes appellent ces colonistes postérieurs de la Galicie „Poľaki“ (Polonais), en les dedaignant.

L'identité de l'acception du mot médiéval de Ruthenus avec l'acception du mot de rousnaque était brisée jusqu'au temps du nationalisme romantique, née de la Grande Révolution française. Le développement ethnisable, comme l'apportait la nouvelle mode, de l'acception du mot des groupes instruites (Ruthenus) ne pouvait pas subir le mot des masses incultes du peuple (rusnak), qui n'était pas influencé par le nationalisme des hommes cultivés et, à cause de cela, il s'est fixé dans son acception en état des siècles précédés. C'est ici, qu'est né le problème des Sloviaques-rousnaques qui furent ainsi une devinette pour leurs voisins parce qu'ils parlaient en slovaque oriental et qu'ils se nommaient Sloviaques-rousnaques. L. Štúr et ses partisans qui ont rompu, il y a cent ans, l'unité littéraire tchécoslovaque en mettant en usage le slovaque central, s'efforçaient de résoudre cette devinette au sens de leur panslavisme, c'est à dire pan-russisme: que les Sloviaques-rousnaques sont les Russes denationalisés par les Slovaques centraux. En propageant les légendes de ce genre, ils levaient tantôt l'importance du slovaque central, tantôt ils motivaient leur pas en favorisant le mythe du mélange de langue ruthéno-polonaise slovaquisée du côté oriental et du slovaque tchéquisé du côté occidental et enfin du slovaque bien conservé en intégrité de mille années (de SS Cyrille et Méthode) dans les forêts de la Slovaquie centrale. Alors les Slovaques d'aujourd'hui ne peuvent pas prendre en mal les Russes et les Ukraïniens, s'il s'appropriaient et réclamaient, eux-mêmes, des choses, que les plus reconnus Slovaques leur déjà adjugeaient selon la devise: gréco-catholique — c'est russe.

C'était le fond de ce genre d'apriorisme par lequel est déprécié le travail des ethnographes, des statistiques et, surtout dans les décades passées, aussi des historiens et des linguistes. C'est ce que ne réstait pas sans influence au nombre des communes gréco-catholiques slovaques, citées dans les statistiques de l'Autriche-Hongrie comme russes. Outre cet apriorisme, la faute principale en était, que les auteurs ne faisaient pas d'efforts pour s'initier avant tout à l'histoire et à la présence slovaque orientale, et qu'ils n'ont point attiré les

regards aux acceptions et aux termes des Sloviaques, formés par leur circonstances historiques et économiques. Plusieurs ouvrages de ces auteurs ne sont pas une constatation des faits, mais seulement leur classement selon les conclusions d'a priori ou voulues déjà d'avance.

D'une part à cause d'origine russe (ukraïtienne), de l'autre à cause de l'aversion pour l'introduction de la langue de Štúr (slovaque central) aux églises et aux écoles, comme aussi à cause de confusion produite par une évolution différente des mots de Ruthenus et de rusnak, le clergé gréco-catholique se mettait (surtout après 1918) aux services de la russification, en tirant profit du panslavisme russophil des Slovaques d'Ouest (régeant aux offices compétents de la Slovaquie) en abusant de la connaissance d'individualité de la tribu oriento-slovaque contre l'ensemble national avec les appartenants occidentaux de la nation slovaque.

Toutes les autorités, soit du nationalisme romantique, soit de la science, soit de la puissance politique ou ecclésiastique, étaient forcées de céder à la réalité toute simple de la vie et à son argument: j'y suis et j'y reste!

EDÍCIA „JAS“

sv. I.

Anton Prídavok

TAKÍ A ONAKÍ

Drobná próza

Obálka: akad. maliar D. Milly

Str. 144 — Brož. Kčs 55.— Viaz Kčs 70.—

sv. II.

Julo Zborovjan

BLUDIČKA MOJA PIESEŇ

Básne

Obálka: akad. maliar J. Nemčík

Str. 64 — Brož. Kčs 39.— Viaz Kčs 55.—

sv. III.

Pavol Horov

DEFILÉ

Básne

(Z tlače vyjde v novembri 1947)

REVUE

Svojina

VENOVANÁ VEDECKÝM,
HOSPODÁRSKÝM,
SOCIÁLNYM A UMELECKÝM
ZÁUJOM VÝCHODU ČSR

Vychádza 5 ráz do roka

•WIKO•
kníhtlačiareň, kresiteľňa
ofsetová tlač — kartonáž
KOŠICE, ZVONÁRSKA 19

Cena: Kčs 100.—